

УДК 657.21:336.14

СТАДНІК Л.І., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

leostad@ukr.net

**ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ДЕБІТОРАМИ
І КРЕДИТОРАМИ В БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ
ТА ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ**

Розглянуті методичні і практичні проблеми організації обліку розрахунків з дебіторами і кредиторами в бюджетних установах. Досліджено стан організації первинного, аналітичного та синтетичного обліку операцій стосовно розрахунків з дебіторами і кредиторами. Виявлено окремі проблеми щодо організації проведення і обліку розрахунків. Запропоновано шляхи удосконалення організації і обліку розрахунків з дебіторами і кредиторами в бюджетних установах.

Наукова новизна полягає у посиленні теоретичного обґрунтування та розробці методичних підходів і пропозицій щодо удосконалення здійснення розрахунків в бюджетних установах.

Ключові слова: державні установи, план рахунків бухгалтерського обліку у держаному секторі, попередня оплата, дебіторська заборгованість, кредиторська заборгованість, безнадійна заборгованість, контрагенти, контракти, оцінка заборгованості, строк погашення заборгованості, резерв сумнівних боргів, документування.

Постановка проблеми. Проблеми заборгованості дебіторської, так і кредиторської на сьогодні є досить актуальними. Адже вони є негативними чинниками в роботі бюджетних установ. Зокрема дебіторська заборгованість має бути недопустимою, оскільки вилучаються державні кошти замість фінансування статутних потреб. Кредиторська заборгованість також має бути своєчасно сплачена [7].

Правильна організація обліку дебіторської і кредиторської заборгованості в бюджетних установах сприяє упорядкуванню інформації, прозорості та достовірності даних із розрахункових операцій за борговими правами.

На бюджетні установи, що отримують асигнування, покладена відповідальність за виявлення, вимірювання, реєстрацію, накопичення, узагальнення, зберігання та передачу інформації про їх діяльність у процесі управління бюджетними коштами. Адже, інформація сформована у системі бухгалтерського обліку має відповідати як потребам управління установою, так і потребам зовнішніх користувачів інформації, сприяти мінімізації помилок та перекручень інформації під час прийняття управлінських рішень та складання звітності [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми удосконалення організації обліку розрахунків бюджетних установ висвітлювались у наукових працях вітчизняних вчених: Атамас П.І. [1], Бутинець Ф.Ф. [3], Ватуля І.Д. [4], Лень В.С. [18], Верига Ю.А. [6], Гладких Т.В. [6], Артюх О.В. [6], Мельник Т.Г. [15], Гуцайлюк Л.О. [7], Джоги Р.Т. [5], Заїчківського О.А. [10], Каневої Т.В. [11], Дідик А.М. [8], Лемішовського В.І. [8], Матвеевої В.О. [14], Свірко С.В. [5], Сінельник Л.М. [5], Хорунжак Н.М. [7] та зарубіжних – Бескоровайна С.А., [2], Жуклинець І. І. [9]. Водночас, окремі аспекти організації обліку розрахунків з дебіторами та кредиторами з урахуванням економічної сутності дебіторської та кредиторської заборгованості ще потребують дослідження.

Метою статті є дослідження організаційно-методичних аспектів обліку розрахунків з контрагентами в діяльності бюджетних установ та розробка пропозицій щодо удосконалення організації обліку розрахунків з дебіторами і кредиторами.

Матеріал і методика дослідження. Матеріалом дослідження є праці вітчизняних науковців, а також практика організації обліку розрахунків з дебіторами і кредиторами в бюджетних установах. Для реалізації досягнення поставленої мети використовували наступні методи та прийоми: монографічний, вибірковий, порівняльний, абстрактно-логічний.

Основні результати дослідження. На початку становлення ринкових відносин, практично вся власність була державною. З роздержавлення майна підприємств виникла приватна власність, а разом із нею ринкові відносини. У державній власності залишилися засоби державних установ, закладів освіти і науки, охорони здоров'я, правоохоронних структур. Періодичні економічні кризи, які зумовлюють спад виробництва, інфляцію погіршують розрахунки між юридичними та фізичними особами.

ков. Более детально исследуются основные инструменты управления сельскохозяйственными рисками, среди которых: диверсификация, хеджирование и страхование. Автор анализирует численные методы определения эффективности выше перечисленных инструментов управления рисками. В частности, эффективность инвестиционных проектов определяется методами чистой дисконтной стоимости, коэффициента пользы затрат и внутренней нормы доходности. Эффективность срочных контрактов определяется сравнением спотового рынка с рынком фьючерсов, при этом должно учитываться возможное колебание валют. Эффективность страхования определяется разницей между суммой защищенной/созданной стоимости и утраченной стоимостью. От правильности оценки эффективности инструментов управления рисками в конкретной ситуации зависит эффективность деятельности предприятия в целом.

Отдельно рассматриваются вопросы эффективности функционирования товарных бирж в Украине. Автор обращает внимание на падение количества сделок, заключенных на биржах по реализации сельскохозяйственной продукции до 1 % из-за монополизации рынка сельскохозяйственной продукции агрохолдингами, распыленности товарных бирж, низкого уровня гарантий исполнения сделок и высокой стоимости сопутствующих услуг. Рассматриваются вопросы доступа к биржевым торгам малых и средних сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Ключевые слова: инструменты управления рисками; диверсификация; хеджирование; страхование; товарная биржа; методы оценки эффективности; сельскохозяйственные риски.

Instruments of risk's management in agriculture

Yudin V.

Risk management structure at entities is depicted in diagram form displaying all possible instruments of risk management which by its nature belong to control or financing of the risks. Risk management system consists of three compounds: risks sources and risks itself; measures and strategy of risk management at the entity; government policy in the sphere of agriculture support.

System of risk management at the entity consists of risks' identification; risks' analyze and monitoring; risks' evaluation; risks' management; analyzing of the effectiveness of risk management at the company. Risk management has its tools (instruments), all of which may be divided into two categories: 1) control of risks; 2) financing of risks. The first mainly consists of prevention, evading and minimization of risks that preferably connected with refusal of the most risky entrepreneurial activity. The second consists of different kinds of joining and transferring of risks for payment, self-insurance (money reservation), risks' combining (hedging, different kinds of terminal contracts) and diversification in the meaning of broadening kinds of activity and creating new projects.

More substantively the article uncovers the main instruments of agrarian risk management such as diversification, hedging and insurance which are analyzed from the position of its possible effectiveness. The author examines quantitative effectiveness analyzing methods of all mentioned above instruments of agrarian risk management. It is examined seven equations that help to find out the efficiency of relevant instrument.

In particular effectiveness of the investment project may be accounted by the next methods: net-present-value; benefit-cost ratio; internal-rate-of-return. It is also proposed equation for one of the most expensive projects – export terminal (elevator). In total, effectiveness of the investment project depends on the number of variables which may be mathematically counted. But to forecast the probability of arising any unfavorable factor in the sphere of agriculture is much harder that may lead to inexactitude of preliminary calculations.

Effectiveness of the future contracts is defining by comparison of spot and futures market, taking into account possible currency fluctuation. The author noted that variations of futures' prices are normally less for the spot prices, that's why the less futures' fluctuation, the more profitable hedging. It is of great importance to choose proper kind of terminal contracts and currency of hedging; also effectiveness of hedging depends on commodity exchange steadiness, currency fluctuations and amount of grown production.

Effectiveness of the insurance is defining by making difference between the sums of defended/created value and lost value. Under existing infirm practice of agrarian insurance it is reasonable to buy insurance polis only under certain risks and also once there is a need of credit. Besides, the most comfortable for the agrarian companies is insurance with state support, the trouble is that money subsidy pays ex post, but should be paid ex ante (in advance), that's why insurance with state support in Ukraine now is ineffective.

In the article it is enumerated the other methods of evaluation of the effectiveness of the main risk management instruments. Effectiveness of any entity's activity depends on proper defining of the effectiveness of risk management instruments according to the circumstances both inside the company and outside it (macro-economic indexes).

Also it is investigated effectiveness of Ukrainian commodity exchange functioning. The author pays special attention into reduction of the quantity of contracts concluded at the commodity exchanges to 1 percent that is connected with agriculture monopolization by agro holdings, with too much commodity exchanges quantity, with low level of guarantee of contracts fulfillment and with high prices at accompanying services. The author supports scientific position of necessity to broaden independence of the small agrarians who should have a possibility to take part in the electronic commodity exchanges by themselves evading broker's offices. The question of small and middle agro producers' access into auctions is also considered. It is of great importance to provide appropriate infrastructure and legislation for the development of terminal contracts market with help of commodity exchanges which must have own reliable clearing centers.

Key words: instruments of risk management; diversification; hedging; insurance; commodity exchange; effectiveness analyzing methods; agrarian risk.

Надійшла 17.04.2018 р.

4. Il'chuk, M.M., Konoval, I.A. (2015). Efektyvnist' investytsijnogo proektu stvorennja i funkcionuvannja vysokotekhnologichnogo sil'skogospodars'kogo pidpryjemstva [Effectiveness of investment project of creation and functioning of high-technology agrarian entity]. *Ekonomika APK [Agrarian economics]*, no. 5, pp. 55-68.
5. Kyryljuk, Je.M. (2015). Rozvytok birzhovoi' torgivli sil'skogospodars'koju produkcijeju v Ukrai'ni [Development of agrarian exchange in Ukraine]. *Visnyk Cherkas'kogo universytetu. Serija «Ekonomichni nauky» [Bulletin of Chereasy' university. Series: "Economic sciences"]*, no. 12 (345), pp.46-53.
6. Lobova, O. (2014). Efektyvnist' strahuvannja ryzykiv pidpryjemnyc'koi' dijal'nosti v agrarnomu sektori [Effectiveness of insurance of risks in entrepreneurial activity in the agriculture]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka.Ekonomika [Bulletin of Kyiv Taras Shevchenko national university. Economics]. Issue 3*, pp. 70-76.
7. Mihajlov, A.Ju. (2012). Metody ocenki hedzhirovanija na osnove standarta SFAS 133 [Methods of hedging evaluation on the basis of SFAS 133]. *Finansovaja analitika: problemy i reshenija [Finance analytics: problems and decisions]*, no. 26, pp. 40-44.
8. Mozhyrovs'ka, Z.G. (2013). Analiz efektyvnosti investytsijnyh proektiv v umovah ryzyku [Analysis of effectiveness of investment projects under risk conditions]. *Naukovyj visnyk NPTU Ukrai'ny [Scientific bulletin NPTU of Ukraine]*, no. 23.14, pp. 318-321.
9. Nychporuk O. Ju. (2001). Perspektyvy rozvytku strahuvannja vrozhanju sil'gospkul'tur [Perspectives of agrarian crops insurance development]. *Propozycja [Proposition]*, no. 4, pp.28-29.
10. Sachenko, O.A. (2015). Metod ocinky efektyvnosti investytsij innovacijnogo proektu modernizacii' obladnannja [Method of evaluation of effectiveness of innovation equipment modernization project]. *Visnyk Nacional'nogo tehnicnogo universytetu «KPI». Serija: Strategichne upravlinnja, upravlinnja portfeljamy, programamy ta proektamy [Bulletin of National technical university "KPI". Series: Strategy management, portfolio management, programmes and projects management]*, no. 1, pp. 179-182.
11. Olijnyk, O.V., Ksendzuk, V.V. (2015). Ocinka efektyvnosti hedzhuvannja: problemy oblikovo-analytychnogo zabezpechennja [Hedging effectiveness evaluation: problems of accounting and analytic supplement]. *Ekonomika: realii' chasu [Economics: reality of time]*, no. 1, pp. 265-271.
12. Omarova, Z.N. (2015). Sil'naja kul'tura upravlennja riskami kak neotemlemyj jelement sistemy risk-menedzhmenta [Strong culture of risks' management as an inalienable part of risk management system]. *Fundamental'nye issledovanija [Fundamental researches]*, no. 2-11, pp. 21-24.
13. Osadcha, G.G., D'jakova, N. I. (2015). Porivnjal'nyj analiz metodiv ocinjuvannja efektyvnosti investytsijnyh proektiv [Comparative analysis of investment projects effectiveness evaluation]. *Visnyk Odes'kogo nacional'nogo universytetu. Serija: Ekonomika [Bulletin of Odessa' national university. Series: Economics]. Vol. 20, Issue 5*, pp. 265-270.
14. Prokopchuk, O.T., Uljanych, Ju.V., Bechko V.P. (2014). Osoblyvosti strahuvannja agrarnyh ryzykiv u kraihah svitu [Peculiarities of agrarian insurance in different countries]. *Aktual'ni problemy ekonomiky [Actual problems of economics]*, no. 13, pp. 46-53.
15. Ukrai'ns'ka birzha. Pidsumky torgiv [Ukrainian commodity exchange. Bidding results]. Available at: <http://www.ux.ua/ua/marketdata/marketresults.aspx> (Accepted 20 December 2017).
16. Hodyrev, I.O. (2012). Ocenka jeffektivnosti risk-menedzhmenta jekonomicheskoj bezopasnosti na mikrourovne [Evaluation of the effectiveness of economic security risk management in the microlevel]. *Voprosy jekonomiki i prava [Economics and law questions]*, no. 2, pp. 237-240.
17. Chernata, T.M., Sinjenko, I.O. (2014). Ocinka efektyvnosti investytsijnyh proektiv za kryterijem chystogo pryvedenogo dohodu [Valuation of effectiveness of investment projects by criterion for pure indicated revenue]. *Finansy Ukrai'ny [Finance of Ukraine]*, no. 10, pp. 109-118.
18. Jakos', I.S. (2009). Strahovanie i samostrahovanie predprinimatel'skih riskov: sushhnost' i sravnitel'naja ocenka [Insurance and self-insurance of entrepreneurial risk: nature and comparative analysis]. *Visnyk Hmel'nyc'kogo nacional'nogo universytetu [Bulletin of Chmelnitsky' national university]*, no. 4, Vol. 2, pp. 243-248.
19. Jares'ko R.S. (2013). Sutnist' ta klasyfikacija ryzykiv investytsijnoi' dijal'nosti energetychnyh pidpryjemstv [Nature and classification of risks of energetic companies investment activity]. *Ekonomichna nauka. Investytsii: praktyka i dosvid [Economics. Investments: practice and experience]*, no. 20, pp. 62-64.
20. Chung-Chu Chuang, Yi-Hsien Wang, Tsai-Jung Yeh & Sho-Li Chuang Hedging Effectiveness of the Hedged Portfolio : the Expected Utility Maximization subject to the Value-at-Risk Approach. *Applied Economics*, 27 January, 2015, Vol. 47, Issue 20, pp. 2040-2052.
21. Crockford G.N. The Bibliography and History of Risk Management: Some Preliminary Observations. *The Geneva Papers on Risk and Insurance*, 23 April, 1982. No 7. pp. 169-179.
22. Hong V. Nguyen Hedging and Hedging Effectiveness under Required disclosures: a Study of the Impact of Derivatives Use on Capital Investment. *Journal of Economics and Finance*, 17 June, 2017, pp. 1-21.
23. Miyakawa T., Nakamura H., Umezaki S. (2013). Study for Evaluation Index of Investment Effectiveness for Machine and Manufacturing System Includes Protection Measures. *Advanced Materials Research*. Vol. 320, pp. 314-318.
24. Rudzikiene J, Adomaitiene R. & Sirvidaite J. (2015). Motivation and efficiency of quality management systems implementation: a study of Lithuanian organizations. *Total quality management & business excellence*. Vol. 15 (2), pp. 173-189.
25. Stoll H., Whaley R. (1993) *Futures and Options: Theory and Applications*. South-Western Publishing Company. Cincinnati. 203 p.

Инструменты управления рисками в сельском хозяйстве

Юдин В. К.

Схематически изображена структура риск-менеджмента на любом предприятии с отображением всех возможных инструментов управления рисками, которые, по своей сути, принадлежат к контролю или финансированию рис-

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Брін П. В., Сіробаба Я. Г. Порівняння методів оцінювання ефективності інвестиційних проєктів. Вісник Національного технічного університету «КПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства, 2016. № 13. С. 71-72.
2. Василенко Н. К. Методи визначення ефективності застосування інструментів хеджування. Економічний аналіз, 2014. Т. 16(1). С. 174-180.
3. Голубєв Д. І. Особливості ризику та невизначеності при оцінці ефективності управління інвестиційних проєктів. Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки, 2015. № 2. С. 17-26.
4. Ільчук М. М., Коновал І. А. Ефективність інвестиційного проєкту створення і функціонування високотехнологічного сільськогосподарського підприємства. Економіка АПК, 2015. № 5. С. 55-68.
5. Кирилюк Є. М. Розвиток біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні. Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки», 2015. № 12 (345). С. 46-53.
6. Лобова О. Ефективність страхування ризиків підприємницької діяльності в аграрному секторі. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка, 2014. Вип. 3. С. 70-76.
7. Михайлов А. Ю. Методы оценки хеджирования на основе стандарта SFAS 133. Финансовая аналитика: проблемы и решения, 2012. № 26. С. 40-44.
8. Можирівська З. Г. Аналіз ефективності інвестиційних проєктів в умовах ризику. Науковий вісник НПТУ України, 2013. Вип. 23.14. С. 318-321.
9. Ничипорук О. Ю. Перспективи розвитку страхування врожаю сільгоспкультур. Пропозиція, 2001. №4. С.28-29.
10. Саченко О. А. Метод оцінки ефективності інвестицій інноваційного проєкту модернізації обладнання. Вісник Національного технічного університету «КПІ». Серія: Стратегічне управління, управління портфелями, програмами та проєктами, 2015. № 1. С. 179-182.
11. Олійник О. В., Ксендзук В. В. Оцінка ефективності хеджування: проблеми обліково-аналітичного забезпечення. Економіка: реалії часу, 2015. №1. С. 265-271.
12. Омарова З. Н. Сильная культура управления рисками как неотъемлемый элемент системы риск-менеджмента. Фундаментальные исследования, 2015. № 2-11. С. 21-24.
13. Осадча Г. Г., Дьякова Н. І. Порівняльний аналіз методів оцінювання ефективності інвестиційних проєктів. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка, 2015. Т. 20. Вип. 5. С. 265-270.
14. Прокопчук О. Т., Улянич Ю. В., Бечко В. П. Особливості страхування аграрних ризиків у країнах світу. Актуальні проблеми економіки, 2014. № 13. С. 46-53.
15. Українська біржа. Підсумки торгів. URL: <http://www.ux.ua/ua/marketdata/marketresults.aspx> (дата звернення: 20.12.2017).
16. Ходырев И. О. Оценка эффективности риск-менеджмента экономической безопасности на микроуровне. Вопросы экономики и права, 2012. № 2. С. 237-240.
17. Черната Т. М., Сіненко І.О. Оцінка ефективності інвестиційних проєктів за критерієм чистого приведенного доходу. Фінанси України, 2014. №10. С. 109-118.
18. Якоб І. С. Страхування і самострахування підприємницьких ризиків: сутність і сравнительная оценка. Вісник Хмельницького національного університету, 2009. № 4. Т. 2. С. 243-248.
19. Ярецько Р. С. Сутність та класифікація ризиків інвестиційної діяльності енергетичних підприємств. Економічна наука. Інвестиції: практика і досвід, 2013. № 20. С. 62-64.
20. Chung-Chu Chuang, Yi-Hsien Wang, Tsai-Jung Yeh & Sho-Li Chuang Hedging. (2015). Effectiveness of the Hedged Portfolio : the Expected Utility Maximization subject to the Value-at-Risk Approach. Applied Economics, 27 January. Vol. 47, Issue 20, pp. 2040-2052.
21. Crockford G. N. (1982). The Bibliography and History of Risk Management: Some Preliminary Observations. The Geneva Papers on Risk and Insurance, 23 April. No 7, pp. 169-179.
22. Hong V. (2017). Nguyen Hedging and Hedging Effectiveness under Required disclosures: a Study of the Impact of Derivatives Use on Capital Investment. Journal of Economics and Finance, 17 June, pp. 1-21.
23. Miyakawa T., Nakamura H., Umezaki S. (2013). Study for Evaluation Index of Investment Effectiveness for Machine and Manufacturing System Includes Protection Measures. Advanced Materials Research, Vol. 320, pp. 314-318.
24. Rudzikiene J., Adomaitiene R. & Sirvidaitė J. (2015). Motivation and efficiency of quality management systems implementation: a study of Lithuanian organizations. Total quality management & business excellence, 15 (2), pp. 173-189.
25. Stoll H., Whaley R. (1993) Futures and Options: Theory and Applications. South-Western Publishing Company, Cincinnati, 203 p.

REFERENCES

1. Brin', P.V., Sirobaba, Ja.G. (2016). Porivnannja metodiv ocinjuvannja efektyvnosti investycijnyh proektiv [Comparison of investment projects evaluation methods]. Visnyk Nacional'nogo tehničnogo universytetu «KPI». Serija : Aktual'ni problemy rozvytku ukrai'ns'kogo suspil'stva [Bulletin of National technical university "KPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development], no. 13, pp. 71-72.
2. Vasylenko, N.K. (2014). Metody vyznachennja efektyvnosti zastosuvannja instrumentiv hedzhuvannja [Methods of hedging instrument effectiveness calculation]. Ekonomichnyj analiz [Economic analysis]. Vol. 16(1), pp. 174-180.
3. Golubjev, D.I. (2015). Osoblyvosti ryzyku ta nevyznachenosti pry ocinci efektyvnosti upravlinnja investycijnyh proektiv [Peculiarities of risk and uncertainty under investment projects management estimation]. Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu. Ekonomichni nauky [Bulletin of Zaporizhia' national university. Economic sciences], no. 2, pp. 17-26.

вості) нерідко купляють її шляхом укладення прямих контрактів у т. ч. договорів поставки з безпосередніми виробниками, часто по занижених цінах.

На нашу думку, в Україні дуже не вистачає програми доступу до біржових торгів малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників. Вагомими перешкодами для доступу невеликих сільськогосподарських підприємств до біржового ринку є наступні:

1. Монополізація оптового, особливо експортного, ринку сільгосппродукцією агрохолдингами, які мають можливість придбати у Міністерства економіки квоти на експорт продукції.

2. Відсутність грошових коштів для оплати послуг юристів, біржових брокерів; членських внесків, а також для проходження процедури акредитації в біржах, які вимагають фінансові звіти за певний період, які б показували певний рівень фінансової благонадійності підприємства.

3. Системні проблеми біржової торгівлі у країні: велика концентрація бірж за незначної кількості біржових угод; відсутність надійного забезпечення біржею укладених на ній угод, внаслідок чого контрагенти нерідко відмовляються від укладених ними контрактів.

При оцінці ефективності ризик-менеджменту шляхом страхування (передачі ризиків), І.О. Ходирев вводить поняття захищеної та латентної вартості. Захищена вартість – страхові суми за договором страхування. Латентна вартість – це збережена вартість за наслідками застосування інструментів управління ризиками. Захищену вартість можна вирахувати наступним чином [16]:

$$ЗВ = (З_3 + В_3 + П_{рм} + ЛВ) - (З_{нс} + З_с - В + З_{рм} + СП), \quad (7)$$

де $З_3$ – очікувані збитки від збережених ризиків, яким запобігли у результаті застосування інструментів ризик-менеджменту;

$В_3$ – застрахована вартість (сукупна сума за всіма договорами страхування);

$П_{рм}$ – прибуток, отриманий від застосування механізмів ризик-менеджменту, який можна виміряти (від хеджування, операцій з портфелем цінних паперів, інших фінансових інструментів);

ЛВ – латентна вартість, створена за допомогою механізмів ризик-менеджменту;

$З_{нс}$ – непередбачені витрати, створені за допомогою механізмів ризик-менеджменту;

$З_с$ – збитки за страховими випадками;

$З_{рм}$ – сума витрат на ризик-менеджмент;

СП – страхові премії.

Перший вираз в дужках вміщує захищену і створену вартість, в той час як другий вираз в дужках – це сума втраченої вартості. При цих розрахунках, як і при будь-яких інших розрахунках ефективності ризик-менеджменту [24], враховуються лише ті суми, які створені, втрачені або захищені на відповідному проміжку часу. Існують і інші методи оцінки ефективності страхування з погляду підприємства, зокрема, це метод показників (коефіцієнтів), який використовує багато критеріїв ефективності, які проте не дають інтегрованої оцінки; метод Хаустона, який здійснює оцінку впливу різних способів управління ризиками на загальну вартість підприємства [18]. Крім того, особливо вигідним є страхування з державною підтримкою, яка має здійснюватися ex ante, а не ex post, оскільки наразі страхування за моделлю державно-приватного партнерства в Україні є малоефективним [14].

Висновки. Вибір правильного інструменту управління ризиками є запорукою успішності підприємства. Автором розроблена схема інструментів управління ризиками з поділом їх на ті, що контролюються та ті, що фінансуються, а також ті з них, які можуть перейти з одного виду в інший. При фінансуванні ризиків слід враховувати доцільність використання відповідних інструментів управління ризиками. Приміром, страхування посівів та врожаю доцільно здійснювати у разі наявності побоювань щодо їх збереження, а також за необхідності кредитування. Використання відповідних видів термінових контрактів та валютного хеджування залежить від надійності біржі, валютних коливань та стабільності обсягів вирощуваної продукції. Ефективність інвестиційних проектів залежить від ряду змінних, які можна математично вирахувати. Однак, імовірність настання певних несприятливих факторів в сільському господарстві спрогнозувати значно важче, ніж у інших галузях народного господарства, що може призвести до неточності таких обрахунків. Тому, в подальшому доцільно зосередитися на виробленні адаптованих до сільського господарства методів вирахування ефективності окремих інструментів управління ризиками.

Стабільність зміни базисної вартості можна визначити як:

$$\sigma^2 (B) = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (B_t - \bar{B})^2, \quad (5)$$

де n – число вибірки, \bar{B} – середнє значення базової ціни.

Ефективність хеджування визначається коливанням доходів і втрат відповідно до розвитку змін у цінах як на спотовому, так і на ф'ючерсному ринку. Функція, яка показує ефективність ф'ючерсного ринку розроблена Л. Джонсоном в 1960 році [25]:

$$ФЕ = 1 - \sigma^2 (B) / \sigma^2 (C), \quad (6)$$

де $\sigma^2 (C)$ – ризики спотового ринку; $\sigma^2 (B)$ – ризики хеджування на ф'ючерсному ринку. При цьому, слід враховувати зміни в коливанні курсу, які у деяких випадках можуть частково або повністю компенсувати зміни вартості ф'ючерсних контрактів [7].

Навіть якщо сільськогосподарське підприємство безпосередньо без посередників не займається експортно-імпортними операціями, воно може понести значні збитки в зв'язку із зміною курсу валют [9, с. 107].

Для ефективності ринку термінових контрактів в Україні не менше значення відіграє інституційне та інфраструктурне забезпечення біржової торгівлі. На думку Є. М. Кирилюка право на участь у електронних біржових торгах, які в Україні ще в зародковому стані, повинні мати безпосередньо виробники, а не брокерські контори, які не мають жодного відношення до виробництва [5]. На жаль, українські біржі не гарантують виконання укладених та зареєстрованих на них угод через ненадійність розрахунково-клірингових центрів бірж, які мали б забезпечувати ліквідність біржових контрактів за рахунок депозитів, підтримуючої маржі, членських внесків та власного страхового фонду. Велика кількість бірж розпорошує і до того невеликий попит і пропозицію на біржових торгах, що також не сприяє ліквідності контрактів. Саме через це ф'ючерсні контракти, які складають 70-80 всіх біржових угод у Світі, у нашій країні становлять не більше 30 % і їх питома вага стрімко падає. Пропонуємо прослідкувати кількість ф'ючерсних контрактів серед інших видів біржових угод на прикладі ПАТ «Українська біржа» (рис. 2).

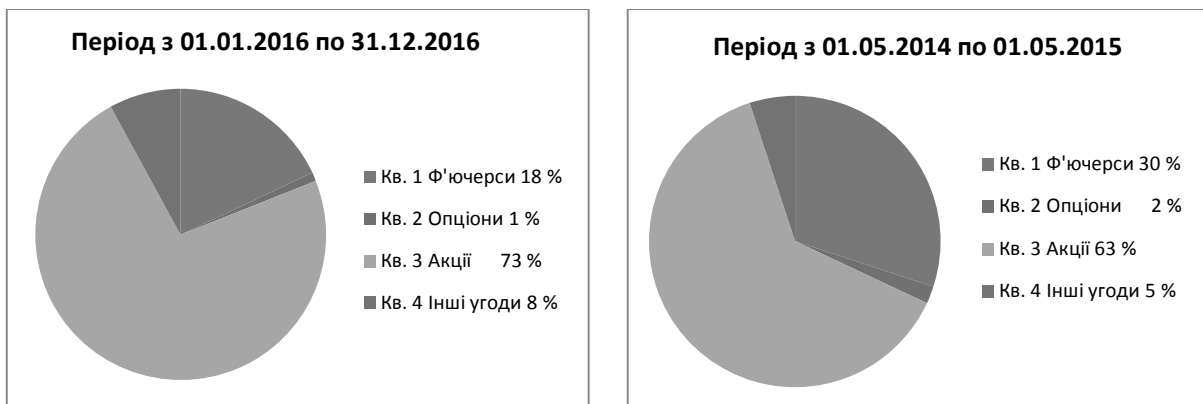

Рис. 2. Кількість ф'ючерсних контрактів серед інших видів біржових угод (ПАТ «Українська біржа»)

Джерело: розроблено автором на основі аналізу підсумків біржових торгів [15].

Отже, ринок термінових контрактів (ф'ючерсних та опціонних угод) в Україні ненадійний, тому їх питома вага серед інших угод стрімко падає, зокрема в 2016 році ринок ф'ючерсних контрактів зменшився більш як наполовину, а ринок опціонних контрактів зменшився вдвоє. Приміром, у 2012 році питома вага ф'ючерсних контрактів становила 67 %, проте це не свідчить про те, що в той час ринок термінових контрактів був більш привабливим, просто існував законодавчий обов'язок по реєстрації експортних угод на товарних біржах, який зараз відмінений.

В Україні важливою причиною неефективності ф'ючерсного ринку є значні валютні коливання, оскільки суми, зафіксовані у гривні не приваблюють інвесторів, а 70 % всіх учасників біржових торгів, пов'язаних з терміновими контрактами, не зацікавлені в кінцевому товарі, вони зацікавлені в отриманні спекулятивного доходу від коливання попиту і пропозиції на відповідні товари. Власне споживачі сільськогосподарської продукції (учасники харчової промисло-

Для аналізу привабливості будь-якого інвестиційного проекту, в т. ч. будівництва елеватора чи терміналу можна використати 3 методи: метод чистої дисконтованої вартості; метод визначення коефіцієнта користі затрат та метод визначення внутрішньої норми дохідності. Для вирахування чистої дисконтованої вартості – ЧДВ (net-present-value) можна використати наступну формулу:

$$\text{ЧДВ} = \sum_{t=1}^p \frac{D_t - C_t}{(1+i)^t}, \quad (2)$$

де D_t – це різниця між загальним доходом від реалізації інвестиційного проекту та звичайними доходами на певному проміжку часу;

C_t – ціна обладнання, що включає монтаж та операційні витрати, i – дисконтний індекс;

p – кількість років інвестування.

Позитивна ЧДВ вказує на інвестиційну привабливість, а негативна – на інвестиційну недоцільність в даний період часу.

Коефіцієнт користі затрат (benefit-cost ratio) вираховується наступним чином:

$$D/C = \frac{\sum_{t=1}^p \frac{D_t}{(1+i)^t}}{\sum_{t=1}^p \frac{C_t}{(1+i)^t}}. \quad (3)$$

Якщо D/C дорівнює більше одиниці, значить проект інвестиційно привабливий.

Третій метод – визначення внутрішньої норми дохідності (далі – ВНД). ВНД (internal-rate-of-return) відображає відсотковий рівень, за якого чиста дисконтована вартість дорівнює нулю. Під час прийняття інвестиційних рішень цей метод використовується для вирахування доцільності альтернативних проектів. У разі вибору із декількох ВНД, обирається проект з максимальним значенням ВНД. Існує і ряд інших методів оцінки привабливості інвестицій. Методи оцінки ефективності основних інструментів управління ризиками відображено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Методи оцінки ефективності основних інструментів управління ризиками

Об'єкт оцінки	Методи оцінки ефективності	
Інвестиційні проекти	Статистичні методи: - строк окупності інвестицій; - коефіцієнт ефективності інвестицій.	Дисконтовані методи: - чиста дисконтована вартість; - індекс рентабельності інвестицій; - внутрішня норма дохідності; - дисконтований строк окупності інвестицій.
Хеджування	Перспективна оцінка: - метод валютного зміщення; - метод регресії; - метод істотних умов.	Поточна оцінка: - VAR-аналіз; - метод відносних різниць; - коефіцієнт кореляції Пірсона.
Страховання	- Затратний метод; - метод покриття; - метод показників (коефіцієнтів); - метод Хаустона.	

Джерело: складено автором на основі аналізу джерел [1; 2; 6; 8; 10; 11; 13; 17; 20; 22; 23].

Для визначення економічної ефективності хеджування ми пропонуємо порівняти спотовий ринок з ринком термінових контрактів (ф'ючерсів), відштовхуючись від базисної ціни на відповідну сільськогосподарську продукцію. Базисна ціна включає транспортні витрати і витрати на зберігання зерна, що приводить до збіжності цих сум, коли приходить час доставки товару. Різниця ж базисної ціни менша, ніж різниця спотових цін, які є передумовою хеджування. Базисна ціна може бути використана для аналізу зв'язків між майбутніми і спотовими цінами. Оскільки, варіації ф'ючерсних цін зазвичай менші за спотові, то чим менша флюктуація (коливання) ф'ючерсів, тим вища ефективність хеджування. Щоб довести цей зв'язок, коливання ф'ючерсів позначимо σ^2 (Б)

Оскільки базис змінюється, то ми використаємо B_t для позначення базисної ціни в t період часу, для позначення спотових цін в t період – C_t , для позначення ф'ючерсних цін в t період – F_t . Отже:

$$B_t = C_t - F_t. \quad (4)$$

умов, які практично не підлягають контролю, а тому інститути страхування, хеджування та державної підтримки в сільському господарстві є системоутворюючими.

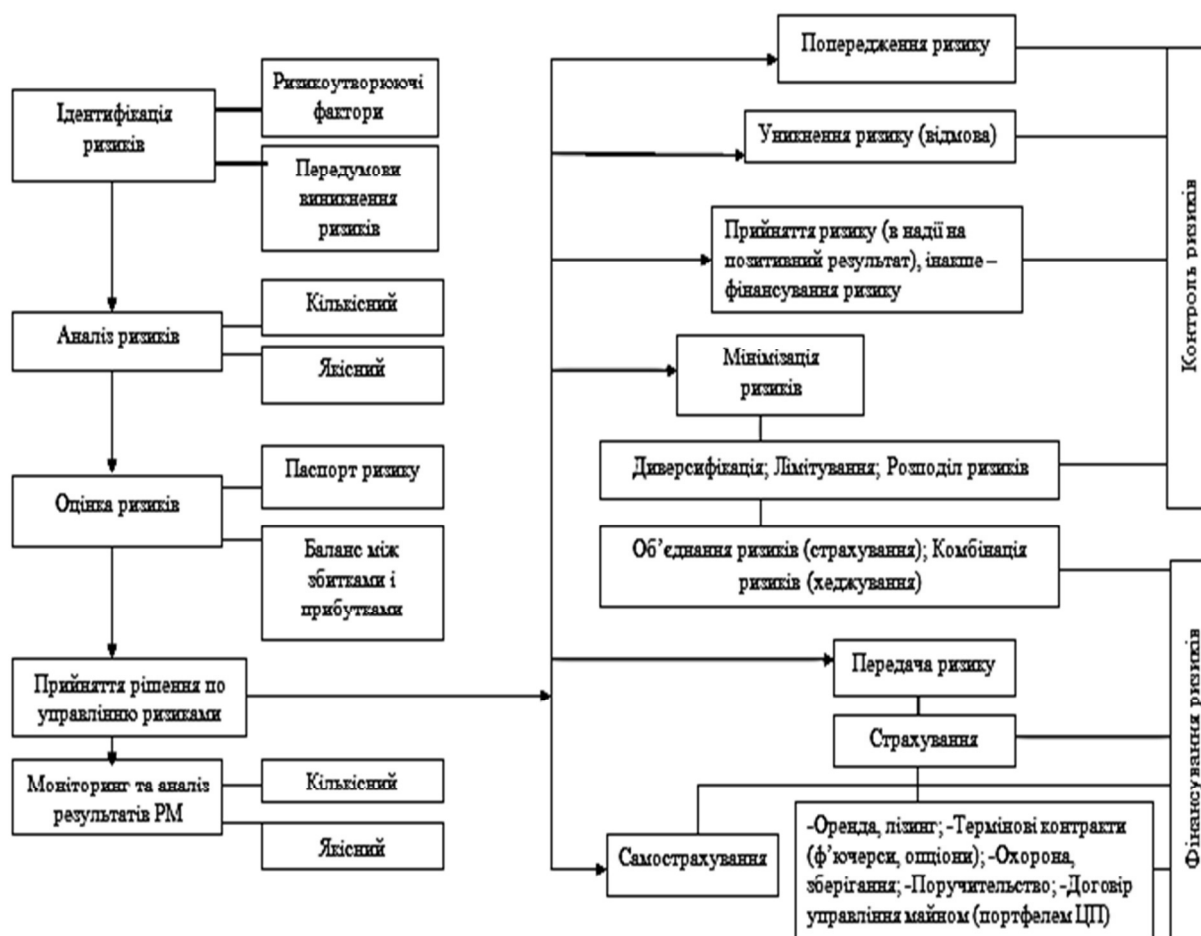

Рис. 1. Система ризик-менеджменту на підприємстві.

Джерело: розроблено автором.

В цілому, слід зазначити, що виконання всіх формальних процедур ризик-менеджменту (ідентифікація та оцінювання ризиків, визначення толерантності до ризиків, встановлення належного контролю і моніторингу) складає лише 40 % успіху ефективного ризик-менеджменту, інші 60 % – це ризик-орієнтована культура всього підприємства (тобто всіх працівників підприємства) [12].

Узагальнивши всі інструменти управління ризиками в сільському господарстві, можна виділити три основних: *диверсифікація, страхування і хеджування*. Диверсифікація – це загальний термін, який може застосовуватися до різних сфер діяльності підприємства, зокрема, це розподіл ресурсів, які інвестуються між різними об'єктами, що не пов'язані між собою [3]. В даному випадку йдеться про інвестиційні проекти: будівництво елеваторів [4], переробних цехів, придбання важкої сільськогосподарської техніки тощо. Найбільш актуальними і коштовними інвестиційними проектами в сільському господарстві є перевалочні термінали, які використовуються для поставки зерна на експорт.

Для вирахування доцільності будівництва перевалочного терміналу пропонуємо наступну формулу:

$$D_t = K_t(C_{п} - C_0)t + K_t(TЗ)t, \quad (1)$$

де D – це різниця між загальним доходом від продажу зерна через термінал та звичайним способом;

K – кількість зерна, яке можна погрузити на корабель;

$C_{п}$ – ціна придбання терміналу;

C_0 – остаточна ринкова ціна і $TЗ$ – збережені кошти на 1 тону зерна, які пішли б на його транспортування. В ціну придбання терміналу (обладнання) включається також вартість монтажу та інші витрати по введенню в експлуатацію, які становлять приблизно 35 %.

Окремо розглядаються питання ефективності функціонування товарних бірж в Україні. Автор звертає увагу на падіння кількості укладених на біржах угод з реалізації сільськогосподарської продукції до 1 % через монополізацію ринку сільськогосподарської продукції агрохолдингами, розпорошеність товарних бірж, низький рівень гарантій виконання угод та високу вартість супутніх послуг. Розглядається питання доступу до біржових торгів малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників.

Ключові слова: інструменти управління ризиками; диверсифікація; хеджування; страхування; товарна біржа; методи оцінки ефективності; сільськогосподарські ризики.

Постановка проблеми. Сільське господарство є найперспективнішою галуззю економіки України. Проте, в ньому, поряд із загальними для будь-якого підприємства ризиками, є додаткові ризики, пов'язані з погодними умовами, сезонністю виробництва, неможливістю застави земельних ділянок для отримання кредитів, високими страховими преміями та розмірами франшиз тощо. Тому, управління ризиками саме в сільському господарстві потребує додаткових досліджень для можливості оперування ними сільськогосподарськими підприємствами. До того ж, ризик-менеджмент в Україні як система знань та навчальна дисципліна виник порівняно недавно [21, с. 172], а проблема щодо його адаптації до умов сільського господарства в нашій країні ще більш гостра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективності окремих інструментів управління ризиками в цілому досліджувалися в працях наступних науковців: Михайлова А. Ю. [7], Омарової З. Н. [12], Ходирьова І. О. [16], Якось І. С. [18]. Питання управління ризиками в сільському господарстві та використання окремих інструментів управління ризиками досліджувалися у працях: Ничипорука О. Ю. [9], Прокопчука О. Т. [14], Кирилюка Є. М. [5] та інших вчених. Проте, бракує комплексного дослідження основних інструментів управління ризиками та аналізу їх ефективності саме в сфері сільського господарства.

Метою статті є визначення основних інструментів управління сільськогосподарськими ризиками та аналіз ефективності їх використання за допомогою основних кількісних методів оцінки їх ефективності для вироблення алгоритму вибору правильних інструментів управління сільськогосподарськими ризиками.

Методика дослідження. В статті використані методи спостереження і збору фактів при вивченні економічних явищ, зокрема управління ризиками та біржової торгівлі. Метод аналізу і синтезу, індуктивний і дедуктивний методи застосовуються при структуруванні системи ризик-менеджменту на підприємстві; математичні методи та метод наукових абстракцій використані при визначенні способів кількісних обчислень ефективності окремих інструментів управління ризиками.

Основні результати дослідження. Система ризик-менеджменту в цілому складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: 1) джерела ризиків та власне ризики; 2) заходи та стратегія з ризик-менеджменту сільськогосподарських підприємств; 3) урядова політика в сфері підтримки сільського господарства. Система ризик-менеджменту на підприємстві складається з: 1) ідентифікації ризиків; 2) аналізу та моніторингу ризиків; 3) оцінки ризиків; 4) управління ризиками; 5) аналізу ефективності ризик-менеджменту. В свою чергу управління ризиками складається з:

а) контролю ризиків: диверсифікація, лімітування, розподіл ризиків, прийняття ризиків, уникнення ризиків, попередження ризиків;

б) фінансування ризиків: страхування, самострахування, хеджування.

Система ризик-менеджменту на підприємстві зображена в авторській схемі на рисунку 1, де відображені всі можливі інструменти управління ризиками на підприємстві. Інструментів управління є чимало, проте можна виділити два принципово різних способи управління ризиками: 1) контроль ризиків; 2) фінансування ризиків. Контроль ризиків об'єднує методи і способи ухилення від ризиків, їх прийняття та мінімізації. В свою чергу, фінансування ризиків має на меті компенсацію негативних наслідків ризикових ситуацій та витрат на управління ризиками (зарплата; збір інформації тощо).

Зміст контролю ризиків полягає у стратегічному підході до вибору видів підприємницької діяльності; укладенні окремих угод; виборі податкової системи (у разі такої можливості); інвестуванні коштів у відповідні проекти та цінні папери; розміщенні цінних паперів на продаж тощо. Тобто, якщо суб'єкт відмовляється від укладення певної угоди, то він уникає ризиків, пов'язаних з її невиконанням. Проте, зважений підхід до вибору інвестиційних проектів [19], видів угод та контрагентів тощо надає можливість не уникати потенційних ризиків, а суттєво їх мінімізувати. Однак, особливою виробничою діяльністю сільськогосподарських підприємств є їх залежність від погодних

компаній, здійснюваних страхування сільськогосподарських ризиків до 13 і розширення маркетингової лінійки класических видів страхових продуктів в напрямленні найбільш востребованих. Установлено, що на ринку домінували договори мультирискового страхування.

Виявлено, що страхування, пов'язане з програмами фінансування сільхозпроизводителей, складає приблизно третю частину від усіх укладених на ринку договорів і всіх застрахованих площ. Умови страхування по цим договорам декількома відхиляються від тих, які в середньому застосовуються на ринку. В частині, середня ставка премії по цим договорам складає 4,3%. Львівська частка премій сконцентрована в сегменті страхування польових культур, причому 66% в частині частки по програмі Аграрного Фонду і Державної продовольствено-зернової корпорації України.

Ключевые слова: агрострахування, ринок агрострахових послуг, страхова сума, страхова премія, страховий продукт.

Formation peculiarities and modern tendencies of functioning of the Ukrainian market of agricultural insurance services

Prokopchuk O.

The development of agrarian insurance is an integral part of the formation of modern financial and economic infrastructure in the field of production, processing and marketing of agricultural products. In world practice one of the factors of economic development stability of agricultural production and an effective tool for ensuring financial and economic stability of agrarian enterprises is agricultural insurance. At the same time, the domestic market of agricultural insurance services is at the stage of introduction and development and only the first steps in this complicated market segment are made.

Using general scientific methods of scientific knowledge and research of economic phenomena, this paper gives a detailed analysis and assessment of current trends in the functioning of the Ukrainian market of agricultural insurance services in terms of its key components, in particular in the regional context, in terms of insurance companies, agricultural crops, insurance products and agricultural financing programs.

The conducted research of modern tendencies of functioning of the Ukrainian market of agricultural insurance services has allowed us to characterize 2017 underwriting year as positive in terms of growth dynamics improvement of basic indicators on a portfolio, as well as expansion of the marketing product range of typical types of insurance products that are in demand. Thus, there was an increase in the volume of collected insurance premiums by 30 %, in average premium rate up to 3.5%, in the number of concluded insurance contracts by 21 % and in the number of insurance companies that carried out insurance of agricultural risks up to 13. It is found that multi-risk insurance contracts dominated in the market.

It is revealed that insurance related to agricultural producers' financing programs accounts for about one third of all contracts concluded in the market and all insured areas. The terms of insurance under these contracts are somewhat different from those that are used in the market on average. In particular, the average rate of premium for these contracts is 4.3 %. The bulk of premiums are concentrated in the field of insurance of field crops and 66% in percentage are of Agrarian Fund and State Food and Grain Corporation Programs of Ukraine.

In the process of analyzing activities of insurance companies in the segment of agricultural insurance there is a tendency to a slight increase in their number. At the same time, in 2017, only 13 out of 58 insurance companies carried out insurance of agricultural risks that received a license to engage in insurance activities in the form of voluntary insurance for agricultural products.

According to the results of the research, the general vector of development of the domestic agricultural insurance market is aimed at increasing and improving its qualitative characteristics.

Keywords: agro-insurance, market of agro-insurance services, insurance amount, insurance premium, insurance product.

Надійшло 09.04.2018 р.

УДК 631.11

ЮДІН В.К., аспірант

Науковий керівник – **НЕПОЧАТЕНКО О.О.**, д-р екон. наук

Уманський національний університет садівництва

ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Схематично зображена структура ризик-менеджменту на будь-якому підприємстві з відображенням всіх можливих інструментів управління ризиками, які, по своїй суті, належать до контролю або фінансування ризиків. Більш детально досліджуються основні інструменти управління сільськогосподарськими ризиками, серед яких: диверсифікація, хеджування і страхування. Автор аналізує кількісні методи визначення ефективності перелічених вище інструментів управління ризиками. Зокрема, ефективність інвестиційних проектів визначається методами чистої дисконтованої вартості, коефіцієнта користі затрат та внутрішньої норми доходності. Ефективність термінових контрактів визначається порівнянням спотового ринку з ринком ф'ючерсів, при цьому має враховуватися можливе коливання валют. Ефективність страхування визначається різницею між сумою захищеної/створеної вартості і втраченою вартістю. Від правильної оцінки ефективності інструментів управління ризиками в конкретній ситуації залежить ефективність діяльності підприємства в цілому.

REFERENCES

1. Kryvoshlyk, T.D. (2014). Derzhavna pidtrymka strahuvannja sil'skogospodars'koi' produkcii' v Ukraini [State support for security of agricultural products in Ukraine]. *Ekonomika: teorija ta praktyka – Economics: Theory and Practice*, no.1, pp. 57-61. (in Ukrainian).
2. Lobova, A.M. (2014). Efektyvnist' strahuvannja ryzykiv pidpryjemnyh'koi' dijal'nosti v agrarnomu sektori [The effectiveness of risk insurance business activities in the agricultural sector]. *Visnyk Kyivs'kogo nacional'nogo universytetu im. Tarasa Shevchenka. Serija: Ekonomika – Herald Kyivskoho National University Taras Shevchenko. Series: Economics*, no. 3 (156), pp. 70-76. (in Ukrainian).
3. Marcenjuk-Rozar'onova, O.V. (2010). Derzhavna pidtrymka pry strahuvanni sil'skogospodars'kyh tovarovyrobnykiv [State support for agricultural producers for insurance]. *Ekonomika APK – Economy AIC*, no. 10, pp. 91-95. (in Ukrainian).
4. Navroc'kyj, S.A Nawrockiy, S.A. (2012). Stan ta tendencii' rozvytku sil'skogospodars'kogo strahuvannja [Status and trends of agricultural insurance]. *Nauka j ekonomika – Science and Economics*, no. 1 (25), pp. 61-68. (in Ukrainian).
5. Polchanov, A.Yu. (2013). Agrostrahuvannja jak skladova prodovol'choi' bezpeky derzhavy [Agro-insurance schemes as part of food security]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Bulletin of Kyiv National University of Trade and Economics*, no. 4, pp. 48-57. (in Ukrainian).
6. Prokopchuk, O.T. (2013). Teoretychni osnovy reguljuvannja systemy strahuvannja v sil'skomu gospodarstvi [Theoretical basis of regulation of insurance in agriculture]. *Zbirnyk naukovykh prac' Umans'kogo nacional'nogo universytetu sadivnytstva. – Proceedings of Uman National University of Horticulture, Uman, Vol. 82, Part 2: Economics*, pp. 197-210. (in Ukrainian).
7. Prokopchuk, O.T. (2017). Suchasny`j stan ta tendencyi rozvy`tku sy`stemy` straxuvannja sil`s`kogospodars`ky`x kul`tur v Ukraini [The current state and trends of the development of the system of insurance of agricultural crops in Ukraine]. *Zbirny`k naukovy`x prac` Umans`kogo nacional`nogo univ`ersy`tetu sadivny`cztva – Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture. Kyiv: Publishing House "Osnova", Vol. 91. Part 2: Economic Sciences*. pp. 86-100.
8. Sakhno, O.V. (2010). Ahrostrakhuvannia v Ukraini: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy [Ukraine Agro-insurance: current state, problems and prospects]. *Ekonomika APK – Economy AIC*, no. 9, pp. 14-16. (in Ukrainian).
9. Sakhno, O.V. (2010). Ahrostrakhuvannia yak instrument upravlinnia ryzykamy v ahropromyslovomu kompleksi Ukrainy [Agro-insurance schemes as a tool for risk management in agriculture Ukraine]. *Ekonomika APK – Economy AIC*, no. 10, pp. 12-15. (in Ukrainian).
10. Ulyanych, Yu.V., Prokopchuk, O.T. (2013). Rozvytok strakhuvannia v ahrovyrobnytstvi [The development of insurance in agricultural production]. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Proceedings of Poltava State Agrarian Academy, Vol. 1 (6), Poltava, PDAA*, pp. 250-254 (in Ukrainian).
11. Sholoyko, A.S. (2013). Svitovyi dosvid derzhavnoi pidtrymky sil'skoho gospodarstva cherez prohramy strakhuvannia [World experience of state support to agriculture through insurance programs]. *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. – Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University. Series «Economy»*, no. 135, pp. 41-43. (in Ukrainian).
12. Ahsan S.M., Ali A.A., Kurian N.J. (1982). Toward a theory of agricultural insurance. *American Journal of Agricultural Economics*. Vol. 64. No 3, pp. 510-529.
13. Hazell P.B. (1992). The appropriate role of agricultural insurance in developing countries. *Journal of International Development*. Vol. 4. No 6, pp. 567-581.
14. Mahul O., Stutley C. (2010). *Government support to agricultural insurance: challenges and options for developing countries*. World Bank Publications.
15. Meza, F.J., Hansen, J.W., Osgood, D.E. (2008). Economic value of seasonal climate forecasts for agriculture: Review of ex-ante assessments and recommendations for future research. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*. Vol. 47, pp. 1269–1286.
16. Sarris, A. (2013). Weather index insurance for agricultural development: Introduction and overview. *Agricultural Economics*. Vol. 44(4-5), pp. 381-384.
17. Shen, Z., Odening, M. (2013). Coping with systemic risk in index-based crop insurance. *Agricultural Economics*. Vol. 44 (1), pp. 1-13.
18. Shi, H., Jiang, Z. (2016). The efficiency of composite weather index insurance in hedging rice yield risk: evidence from China. *Agricultural Economics*. Vol. 47 (3), pp. 319-328.
19. Skees, J.R., Barnett, B.J., Murphy, A.G. (2008). Creating insurance markets for natural disaster risk in lower income countries: The potential role for securitization. *Agricultural Finance Review*. Vol. 68, pp. 151–167.
20. Streimikiene, D., Balezentis, T. & Krisciukaiene, I. (2016). Benefit of the Doubt Model for Financial Risk Analysis of Lithuanian Family Farms. *Economics & Sociology*. Vol 9 (1), pp. 60-68.

Особенности формирования и современные тенденции функционирования украинского рынка агростраховых услуг

Прокопчук Е.Т.

С помощью общенаучных методов научного познания и исследования экономических явлений осуществлен подробный анализ и оценка современных тенденций функционирования украинского рынка агростраховых услуг в разрезе его ключевых составляющих параметров, в частности в региональном разрезе, в разрезе страховых компаний, сельскохозяйственных культур, страховых продуктов, программ финансирования сельхозпроизводителей.

Проведенное исследование современных тенденций функционирования украинского рынка агростраховых услуг позволило охарактеризовать в целом 2017 андеррайтинговый год как положительный в плане улучшения динамики роста основных показателей по портфелю (произшел рост: объем собранных страховых премий на 30 % средней ставки премии до 3,5 %; количества заключенных договоров страхования – на 21 %; количества страховых

редньої ставки премії до 3,5 %; кількості укладених договорів страхування – на 21 %; кількості страхових компаній, що здійснювали страхування сільськогосподарських ризиків до 13).

2. Зазнала змін продуктова пропозиція на агростраховому ринку в сторону розширення маркетингової лінійки класичних видів страхових продуктів (в напрямку найбільш затребуваних). Страхові продукти в 2017 р. включили ширший перелік ризиків, ніж у попередні роки – це захист від повної загибелі плюс весняні заморозки на період перезимівлі та страхування майбутнього врожаю від багатьох ризиків на весняно-літній період. Таким чином, на ринку домінували договори мультиризикового страхування.

3. Страхування, пов'язане з програмами фінансування сільгоспвиробників, складає приблизно третину від усіх укладених на ринку договорів та усіх застрахованих площ. Умови страхування за цими договорами дещо відрізняються від тих, які в середньому застосовуються на ринку. Зокрема, середня ставка премії за цими договорами складає 4,3 %. Відповідно, частка договорів, які укладаються через Аграрний Фонд та ДПЗКУ, у загальному обсязі зібраних страхових премій складає 66 %.

Отже, за результатами проведеного дослідження виявлено, що загальний вектор розвитку вітчизняного агрострахового ринку направлений на зростання та покращення його якісних характеристик.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кривошлик Т.Д. Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції в Україні. Економіка: теорія та практика. 2014. № 1. С. 57-61.
2. Лобова О.М. Ефективність страхування ризиків підприємницької діяльності в аграрному секторі. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2014. № 3 (156). С.70-76.
3. Марценюк-Розарьонова О.В. Державна підтримка при страхуванні сільськогосподарських товаровиробників. Економіка АПК. 2010. №10. С. 91-95.
4. Навроцький С. А. Стан та тенденції розвитку сільськогосподарського страхування. Наука й економіка. 2012. № 1 (25). С. 61-68.
5. Полчанов А.Ю. Агрострахування як складова продовольчої безпеки держави. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2013. № 4. С. 48-57.
6. Прокопчук О.Т. Теоретичні основи регулювання системи страхування в сільському господарстві: зб. наук. праць Уманського національного університету садівництва. Умань, 2013. Вип. 82. Ч. 2 : Економіка. С. 197-210.
7. Прокопчук О.Т. Сучасний стан та тенденції розвитку системи страхування сільськогосподарських культур в Україні: зб. наук. праць Уманського національного університету садівництва. Київ: Видавництво «Основа», 2017. Вип. 91. Ч. 2: Економічні науки. С. 86-100.
8. Сахно О.В. Агрострахування в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи. Економіка АПК. 2010. № 9. С. 14-16.
9. Сахно О.В. Агрострахування як інструмент управління ризиками в агропромисловому комплексі України. Економіка АПК. 2010. № 10. С. 12-15.
10. Улянич Ю.В., Прокопчук О.Т. Розвиток страхування в агровиробництві. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 1 (6). Т. 2. Полтава: ПДАА, 2013. С. 250-254.
11. Шолойко А.С. Світовий досвід державної підтримки сільського господарства через програми страхування. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». 2013. № 135. С. 41-43.
12. Ahsan S.M., Ali A.A., Kurian N.J. (1982). Toward a theory of agricultural insurance. *American Journal of Agricultural Economics*. Vol. 64. No 3, pp. 510-529.
13. Hazell P.B. (1992). The appropriate role of agricultural insurance in developing countries. *Journal of International Development*. Vol. 4. No 6, pp. 567-581.
14. Mahul O., Stutley C. (2010). Government support to agricultural insurance: challenges and options for developing countries. World Bank Publications.
15. Meza, F.J., Hansen, J.W., Osgood, D.E. (2008). Economic value of seasonal climate forecasts for agriculture: Review of ex-ante assessments and recommendations for future research. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*. Vol. 47, pp. 1269-1286.
16. Sarris, A. (2013). Weather index insurance for agricultural development: Introduction and overview. *Agricultural Economics*. Vol 44(4-5), pp. 381-384.
17. Shen, Z., Odening, M. (2013). Coping with systemic risk in index-based crop insurance. *Agricultural Economics*. Vol 44 (1), pp. 1-13.
18. Shi, H., Jiang, Z. (2016). The efficiency of composite weather index insurance in hedging rice yield risk: evidence from China. *Agricultural Economics*. Vol 47 (3), pp. 319-328.
19. Skees, J.R., Barnett, B.J., Murphy, A.G. (2008). Creating insurance markets for natural disaster risk in lower income countries: The potential role for securitization. *Agricultural Finance Review*. Vol 68, pp. 151-167.
20. Streimikiene, D., Balezentis, T. & Krisciukaitiene, I. (2016). Benefit of the Doubt Model for Financial Risk Analysis of Lithuanian Family Farms. *Economics & Sociology*. Vol 9 (1), pp. 60-68.

Таблиця 4 – Видова сукупність страхових продуктів у 2017 андеррайтинговому році

Програма	Частка договорів, %	Частка застрахованої площі, %	Частка страхової суми, %	Частка зібраних премій, %
2017				
Моноризикове страхування				
Повна загибель + весняні заморозки	32,2	43,2	10,1	9,6
Поіменовані ризики	14,8	13,3	16,2	5,8
Повна загибель	10,3	6,5	2,7	3,6
Часткова та повна загибель + весняні заморозки (для озимих культур)	2,0	1,1	0,1	1,7
Продукт МФК «Тотал»	1,9	1,3	0,7	1,0
Багаторічні насадження (яблуні)	0,1	0,0	0,1	0,01
Всього	61,3	65,4	29,9	21,71
Мультиризикове страхування				
Мультиризики (страхування майбутнього врожаю)	37,8	33,1	68,3	77,4
Мультиризики (страхування посівів до збирання)	0,9	1,5	1,8	0,9
Всього	38,7	34,6	70,1	78,3
Загалом	100,0	100,0	100,0	100,01

*Джерело: Аналітичне дослідження «Ринок агрострахування України у 2006-2017 рр.», Проект ІFC «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії» (узагальнено, розраховано та представлено автором).

Участь страхових компаній у програмах фінансування сільгоспвиробників. У таблиці 5 наведена інформація щодо договорів страхування у 2017 андеррайтинговому році, що були пов'язані з програмами фінансування сільгоспвиробників.

Таблиця 5 – Страхування, пов'язане з програмами фінансування с.-г. виробників*, 2017 р. (обсяги)

Програма	Кількість договорів	Застрахована площа, га	Страхова сума, тис. грн	Страхові премії, тис. грн	Виплати, тис. грн
Аграрний фонд	223	166 594	2 866 277,6	126 093,8	381,5
ДПЗКУ**	85	29 858	254 404,0	8 505,3	–
Інші	1	527	9 154,8	274,6	–
Загалом	309	196 979	3 129 836,4	134 873,7	381,5

*Джерело: Аналітичне дослідження «Ринок агрострахування України у 2006-2017 рр.», Проект ІFC «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії» (узагальнено, розраховано та представлено автором).

** Державна продовольчо-зернова корпорація України.

Як видно з аналізованих даних, кількість договорів, укладених в рамках участі страхових компаній у цих програмах, зросла з 255 у 2016 році до 309 у 2017 році (або на 21 %). Темп зростання кількості договорів за програмами фінансування сільгоспвиробників співпадає з темпом росту загальної кількості договорів. Це підтверджує той факт, що їх частка у загальній кількості договорів залишилася практично незмінною (32,3 % у 2017 р. проти 32,9 % у 2016 р.).

Натомість, частка таких договорів у загальній застрахованій площі склала у 2017 році 30 %. Суттєво зросла також їхня частка у загальній страховій сумі та у загальній сумі зібраних страхових премій.

Водночас, відсоток виплат, які були здійснені за договорами, пов'язаними з програмами фінансування сільськогосподарських виробників, у загальних виплатах 2017 року склав лише 5 %).

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що ринок агрострахування України продемонстрував динаміку незначного приросту у 2017 андеррайтинговому році, що є позитивним індикатором для галузі.

Дослідження сучасних тенденцій функціонування українського ринку агрострахових послуг в розрізі його ключових складових параметрів дозволило сформулювати висновок про зростання і якісне покращення останнього, зокрема:

1. У 2017 андеррайтинговому році продовжилася тенденція зростання ринку агрострахування, відновлена у 2016 р. (зокрема, відбулося зростання: обсягу зібраних страхових премій на 30 %; се-

Таблиця 3 – Зведені дані страхування в розрізі сільськогосподарських культур, 2017 р.

Культура	Кількість договорів	Площа, га	Страхова сума, тис. грн	Сума премій, тис. грн	Середня ставка премії, %	Сума премій, грн/га
Озима пшениця	453	414538	3142993,0	111880,9	3,6	270
Озимий ріпак	241	95401	396 643,9	12 051,9	3,0	126
Кукурудза	89	70209	1 529 975,0	61 328,1	4,0	874
Соняшник	61	36 747	374 017,7	5 294,2	1,4	144
Озимий ячмінь	24	9 417	40 381,2	1 457,1	3,6	155
Соя	21	7 139	112 515,5	2 379,9	2,1	333
Озиме жито	20	5 866	32 701,2	1 091,4	3,3	186
Ярий ячмінь	13	3 661	54 851,2	851,8	1,6	233
Цукровий буряк	11	4 790	119 955,9	6 082,8	5,1	1270
Горох	11	3 632	22 921,2	564,9	2,5	156
Яра пшениця	6	2 841	23 488,2	537,2	2,3	189
Сорго	2	1107	6 304,4	131	2,1	119
Гречка	2	215	2 313,8	104,5	4,5	486
Квасоля	1	1403	48 698,3	633,1	1,3	451
Яре жито	1	136	505,4	32,9	6,5	242
Овочі, сад	1	43	5100	24,2	0,5	565
Загалом	957	657144	5913366,1	204446,9	3,5	311

*Джерело: Аналітичне дослідження «Ринок агрострахування України у 2006-2017 рр.», Проект ІФС «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії» (узагальнено, розраховано та представлено автором).

▨ Сума виплат (зима), тис. грн ▨ Сума виплат (весна-літо), тис. грн —▲— Частка у виплатах по ринку, %

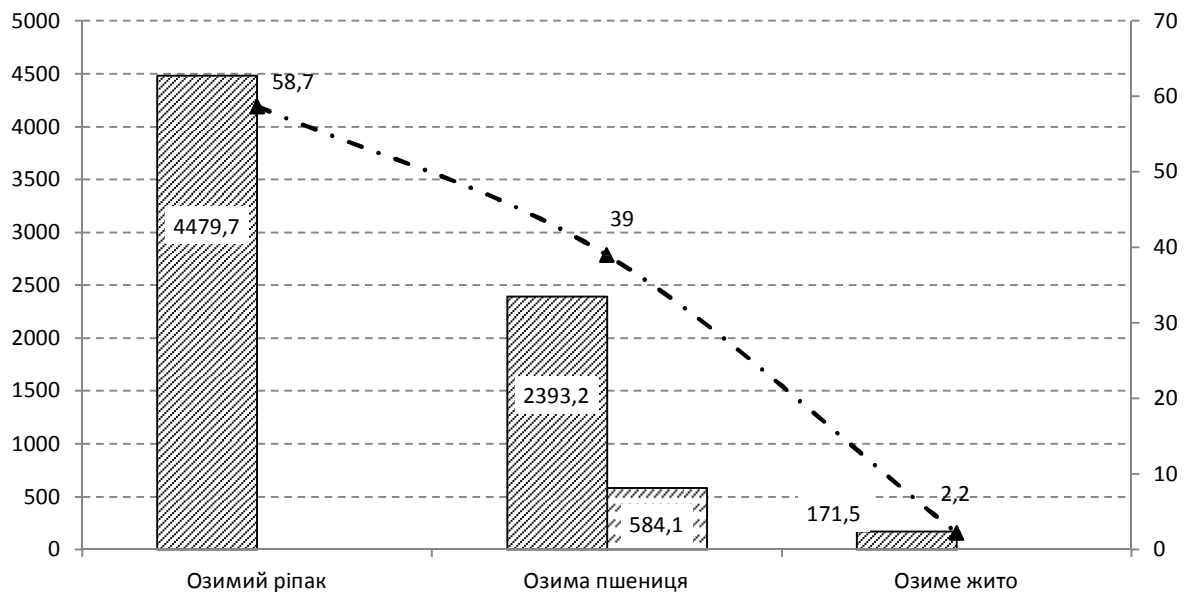

Рис. 4. Страхові виплати в розрізі сільськогосподарських культур та з посезонною градацією, 2017 р.

Таким чином, український ринок агрострахових послуг у 2017 андерайтинговому році представлений досить широкою маркетинговою лінійкою класичних страхових продуктів у розрізі моно- та мультиризикових їх видів. За результатами проведеного дослідження встановлено, що найбільшого поширення набули наступні страхові продукти: захист від повної загибелі плюс весняні заморозки на період перезимівлі та страхування майбутнього врожаю від багатьох ризиків на весняно-літній період.

Аналізуючи дані таблиці 2, слід відмітити, що найбільшу кількість договорів було укладено страховою компанією «РЗУ Україна» (306 договорів або третина від їх загальної кількості). Друге місце належить страховій компанії «Універсальна» (152 договори, або 15,9 %), третє – «Інго Україна» (137 договорів, або 14,3 %) (табл. 2).

Страхова компанія «Інго Україна» стала лідером за обсягом застрахованої площі (147,9 тис. га, що складає 5 частину від загального обсягу).

Обсяг страхових премій, що перевищив 50 % від загальної їх кількості зібрала страхова компанія «Універсальна» (53,7).

Страхові виплати за договорами аграрного страхування здійснили 8 страхових компаній: «Брокбізнес», «Інго Україна», «Аска», «Здорово», «АХА», «Країна», «ПЗУ Україна» та «Аско ДП» (рис. 3).

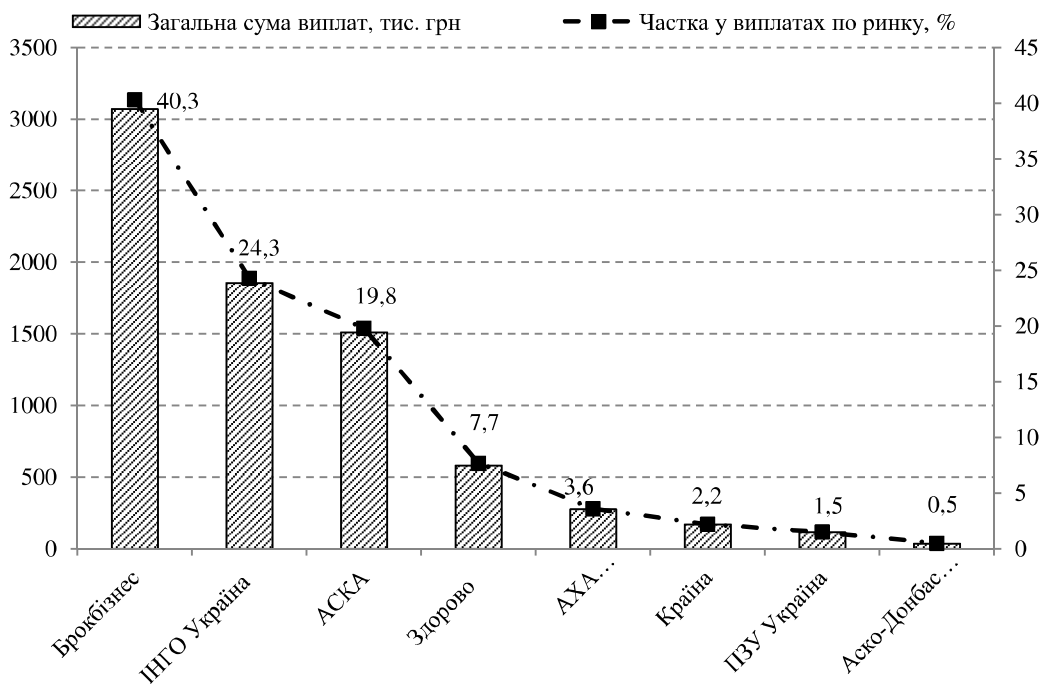

Рис. 3. Показники страхових компаній щодо агрострахування у 2017 р.

Агрострахування в розрізі сільськогосподарських культур. У 2017 андерайтинговому році здійснювалося страхування 16 видів сільськогосподарських культур. У порівнянні з 2016 роком, кількість застрахованих культур залишилась сталою, але відбулися незначні зміни в структурі застрахованих культур: не було договорів страхування гарбузів та льону але, натомість, було застраховано сорго та яре жито. Показники страхування у 2017 році наведені у таблиці 3.

Як видно з даних таблиці 3, на страхування озимої пшениці було укладено найбільшу кількість договорів (453 договори, або 47,3 %).

Інформація щодо виплат у розрізі сільськогосподарських культур представлена на рисунку 4.

У 2017 андерайтинговому році страхові виплати здійснені за 3 культурами: озимим ріпаком (58,7 % від усього обсягу виплат), озимою пшеницею (39,0 %) і озимим житом (2,2 %).

Агрострахування в розрізі страхових продуктів. Загальна інформація за типами страхових продуктів, які страхові компанії використовували у 2017 андерайтинговому році, наведена у таблиці 4.

Аналізуючи дані таблиці 4 слід зазначити, що за кількістю укладених договорів на українському ринку агрострахових послуг у 2017 андерайтинговому році домінує моноризикове страхування, тобто страхування від поіменованих ризиків (61,3 % від їх загальної кількості). Натомість за обсягом зібраних страхових премій першість належить мультиризиковим видам страхування, тобто страхуванню від сукупності ризиків (78,3 % від їх загального обсягу).

частина усіх зібраних премій у 2017 р. сконцентрована у Полтавській області. Далі ідуть Дніпропетровська (8,8 %), Сумська (8,7 %), Хмельницька (7,6 %), Миколаївська (6,1 %) та Черкаська (5,6 %) області. Аналізуючи лідерство областей за кількістю укладених договорів, слід зазначити, що першість належить Тернопільській (98) та Дніпропетровській (94) областям.

За підсумками 2017 андеррайтингового року страхові виплати здійснювалися у 12 областях України. Детальна інформація щодо здійснених страхових виплат в обласному розрізі відображена на рисунку 2.

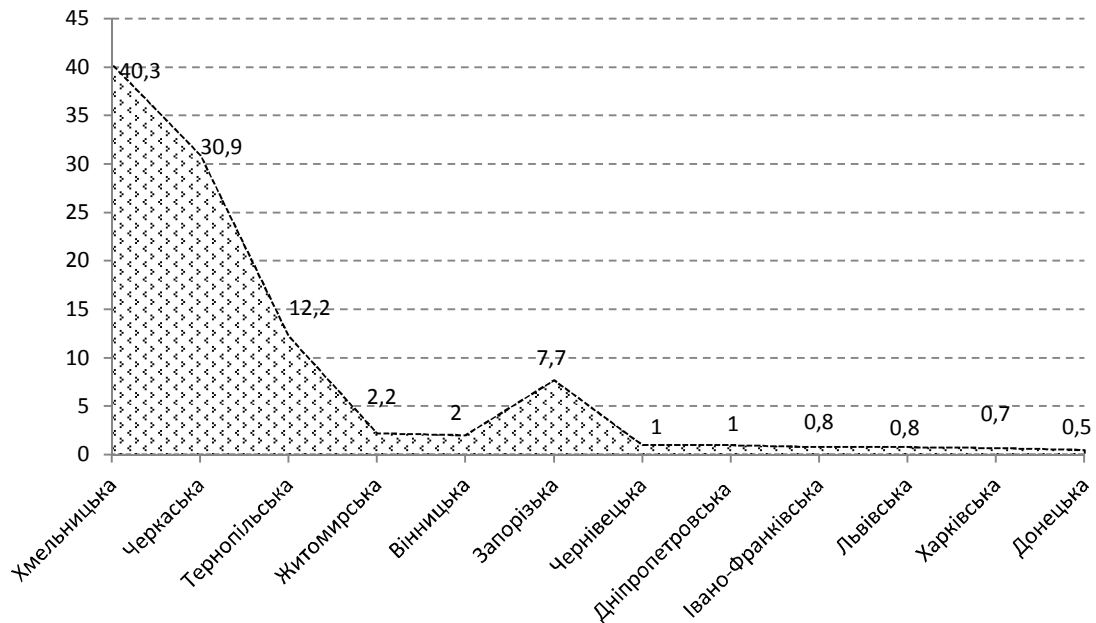

Рис. 2. Страхові виплати в обласному розрізі у 2017 р., %

Отже, за виплатами домінують Хмельницька (40,3 %) та Черкаська (30,9 %) області, у яких у підсумку зосереджено 70 % усіх здійснених страхових виплат у 2017 андеррайтинговому році.

Агрострахування в розрізі страхових компаній. Ліцензію на провадження страхової діяльності у формі добровільного страхування сільськогосподарської продукції у 2017 андеррайтинговому році мали 58 страхових компаній, водночас лише 13 з них вели активну страхову діяльність (табл. 2).

Таблиця 2 – Зведені дані за страховими компаніями щодо страхування сільськогосподарської продукції за 2017 андеррайтинговий рік*

Компанія	Кількість договорів	Площа, га	Страхова сума, тис. грн	Сума премій, тис. грн	Середня ставка премії, %	Виплати, тис. грн	Збитковість, %
PZU Україна	306	118745	879962,3	15974,0	1,8	115,6	0,7
Універсальна	152	131557	2562446,9	109516,7	4,3	–	–
Інго Україна	137	147893	602567,3	17554,1	2,9	1857,2	10,6
Аска	108	127559	551139,2	17497,9	3,2	1512,8	8,7
Країна	84	39613	337395,9	14353,5	4,3	171,5	1,2
АХА страхування	82	49705	269903,7	6518,8	2,4	278,1	4,3
Брокбізнес	30	19281	383315,8	5705,2	1,5	3071,5	53,8
Гардіан	25	10199	88587,2	4093,8	4,6	–	–
УАСК	21	6502	200279,8	12006,5	6,0	–	–
Здорово	5	3707	25725,0	824,6	3,2	584,1	70,8
ТАС	5	2107	8976,7	369,6	4,1	–	–
Аско-Донбас Північний	1	72	289,2	13,1	4,5	37,8	290,1
Оранта-січ	1	203	2704,9	19,1	0,7	–	–
Загалом	957	657144	5913366,1	204446,9	3,5	7628,5	3,7

*Джерело: Аналітичне дослідження «Ринок агрострахування України у 2006-2017 рр.», Проект ІФС «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії» (узагальнено, розраховано та представлено автором).

Загальні показники функціонування українського агрострахового ринку за 2017 андерайтинговий рік. Підсумовуючи 2017 андерайтинговий рік слід зазначити, що кількість укладених договорів страхування сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень страховими компаніями сягнула рівня 957, що в розрізі посезонної градації становить: на зимовий період – 427 і на весняно-літній – 530 відповідно. Розмір загальної страхової суми досяг позначки 5913 млрд грн, що на 5 % менше, порівняно з минулорічним значенням.

Зібрані страхові премії страховими компаніями склали 204,4 млн грн, що перевищує на 30 % рівень 2016 р. (рис. 1). Страхова площа сільськогосподарських культур становила 657,1 тис. га. Що ж до такого показника як середня ставка страхової премії, то її розмір склав 3,5 % (за підсумками 2017 андерайтингового року), перевищуючи на 0,2 % середньорічний рівень протягом зимового періоду (3,7 %) та недосягаючи до нього на 0,1 % (3,4 %) протягом весняно-літнього періоду.

Аналізуючи погодні умови 2017 андерайтингового року, слід виділити наступні позиції, які стали ключовими при виникненні страхових випадків та виплаті відшкодувань:

- досить м'яка зима;
- різкі квітневі заморозки (до -5°C);
- посушлива друга половина весни і літа з недостатньою кількістю опадів, суховіями і зниженням продуктивного запасу вологи, що несприятливо позначилося на озимих і ярих культурах;
- урагани з сильним вітром, шквали, зливи, локальний град, в окремих районах макромасштабні смерчі влітку.

Агрострахування в регіональному розрізі. У таблиці 1 наведені дані зі страхування сільськогосподарських культур у 2017 андерайтинговому році за регіональним розрізом України.

Таблиця 1 – Зведені дані діяльності ринку агрострахування в обласному розрізі за 2017 р.*

Область	К-ть договорів	Площа, га	Страхова сума, тис. грн	Сума премій, тис. грн	Середня ставка премії, %	Сума премій на гектар, грн/га
Вінницька	55	17730	240054,2	9504,1	4,0	536
Волинська	10	2225	23098,1	805,2	3,5	362
Дніпропетровська	94	67343	588701,1	18087,4	3,1	269
Донецька	15	7709	43177,6	906,3	2,1	118
Житомирська	47	11888	116802,1	3706,9	3,2	312
Закарпатська	3	573	2178,6	90,7	4,2	158
Запорізька	31	11914	81138,9	3161,3	3,9	265
Івано-Франківська	20	19857	170691,6	4595,5	2,7	231
Київська	34	8792	70436,1	2631,7	3,7	299
Кіровоградська	55	27222	164257,1	4241,5	2,6	156
Луганська	7	3620	40061,9	1708,3	4,3	472
Львівська	25	13570	174362,2	6499,7	3,7	479
Миколаївська	23	24204	275635,0	12526,1	4,5	518
Одеська	9	7831	19243,9	808,1	4,2	103
Полтавська	75	75645	771680,9	33713,1	4,4	446
Рівненська	21	13873	322457,3	14807,5	4,6	1067
Сумська	43	46959	623807,7	17765,3	2,8	378
Тернопільська	98	39365	300122,8	7917,3	2,6	201
Харківська	46	57460	165196,6	5061,5	3,1	88
Херсонська	54	37398	359408,6	15925,9	4,4	426
Хмельницька	68	75326	497094,1	15594,1	3,1	207
Черкаська	42	27178	380232,5	11474,0	3,0	422
Чернівецька	16	11439	163638,3	4607,8	2,8	403
Чернігівська	66	48023	319888,9	8306,6	2,6	173
Загалом/Середнє	957	657144	5913366,1	204446,9	3,5	311

*Джерело: Аналітичне дослідження «Ринок агрострахування України у 2005-2017 рр.», Проект ІФС «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії» (узагальнено, розраховано та представлено автором).

Що стосується показників страхування в розрізі областей, то лідируючі позиції за обсягом зібраних страхових премій займає Полтавська область (33,7 млн грн, або 16,5 %). Тобто шоста

Матеріал і методика дослідження. Для наукового вирішення поставленої мети використано загальнонаукові методи наукового пізнання та дослідження економічних явищ. Теоретико-методологічною основою дослідження є, в основному, праці вітчизняних науковців і практиків, а також зарубіжних вчених, що займаються дослідженням ринку агрострахових послуг загалом та проблематикою управління ризиками в агровиробництві, зокрема. У статті використано такі методи дослідження: абстрактно-логічний, економіко-статистичний, порівняння, монографічний, табличний, графічний та наукового узагальнення.

Основні результати дослідження. Загальні тенденції на українському ринку агрострахування. Агрострахування в Україні здійснюється з початку 2000 років. За цей період урядом двічі здійснювались спроби запровадити систему державної підтримки агрострахування у різних формах: перша – в рамках програми державної підтримки за умови обов'язковості страхування (2005–2008 рр.) та друга – за умов відновлення державної підтримки у сфері страхування сільськогосподарської продукції у формі добровільної участі (2012 р.) [1; 8]. Такі урядові ініціативи безпосередньо позначилися на збільшенні показників досліджуваного ринку. На рисунку 1 чітко відстежується значний підйом ринку протягом періоду з 2005 до 2008 рр. Водночас, при вступі в економічну кризу за другої спроби запустити програму державної підтримки субсидій страхових премій значних поліпшень показників ринок не зазнав.

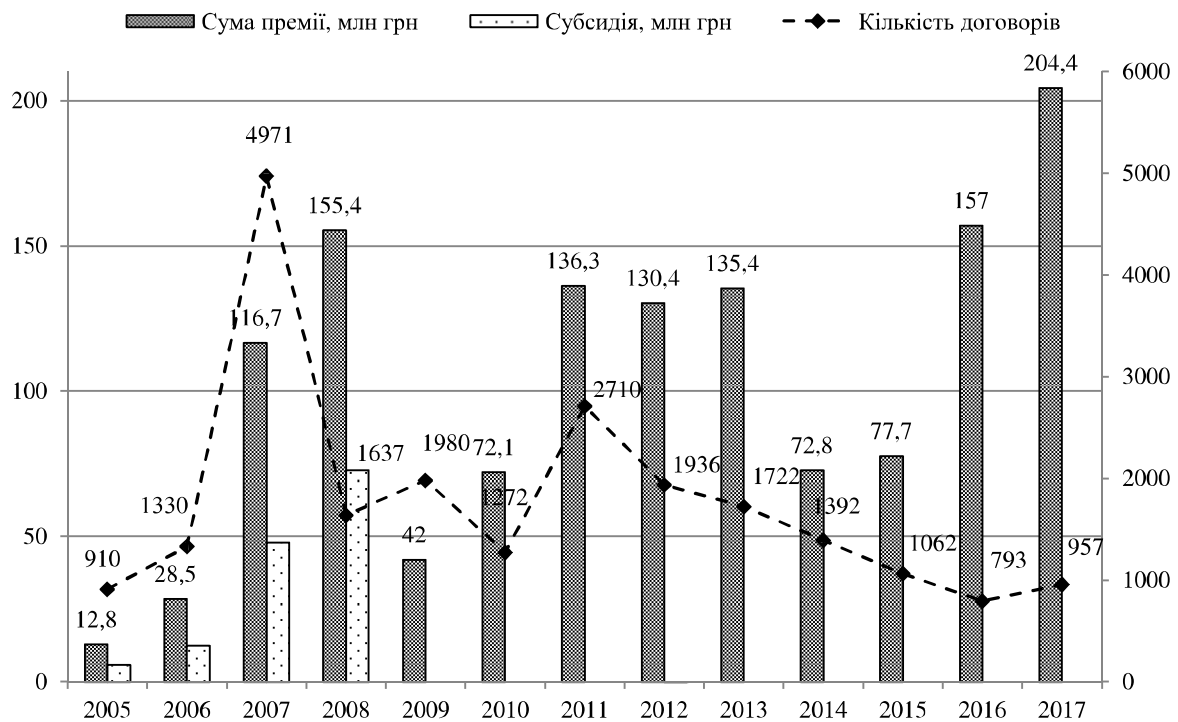

Рис. 1. Основні тенденції українського ринку агрострахування у 2005-2017 рр.

Джерело: Аналітичне дослідження «Ринок агрострахування України у 2005-2017 рр.», Проект ІФС «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії» (узагальнено, розраховано та представлено автором).

Водночас, протягом останніх досліджуваних двох років (2016-2017 рр.) спостерігається збільшення окремих показників, і приріст за зібраними преміями.

Слід зауважити, що у 2016 р. український ринок агрострахування продемонстрував деяке поживлення (зруйнувавши тривалу тенденцію скорочення та стагнації) і 2017 р. продовжив позитивну тенденцію до зростання в розрізі значної кількості показників. У 2017 р. вперше, починаючи з 2011 р., зростає кількість укладених договорів страхування (зростання склало 21 %). Такий показник як обсяг зібраних страхових премій зростає вже третій рік поспіль, зокрема, в 2017 р. він зріс на 30 % і склав 204,4 млн грн.

Середня ставка премії зростає на 10 процентних пункти, а рівень виплат за період перезимівлі перевищує показник 2016 р. на 8,5 процентних пунктів.

ІНВЕСТИЦІЇ, ФІНАНСИ ТА БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК

УДК 368:368.5:63 (477)

ПРОКОПЧУК О.Т., канд. екон. наук

Уманський національний університет садівництва

olena_prokopchuk@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ АГРОСТРАХОВИХ ПОСЛУГ

За допомогою загальнонаукових методів наукового пізнання та дослідження економічних явищ здійснено детальний аналіз та оцінку сучасних тенденцій функціонування українського ринку агрострахових послуг в розрізі його ключових складових параметрів, зокрема в регіональному розрізі, в розрізі страхових компаній, сільськогосподарських культур, страхових продуктів, програм фінансування сільгоспвиробників.

Проведене дослідження сучасних тенденцій функціонування українського ринку агрострахових послуг дозволило охарактеризувати в цілому 2017 андеррайтинговий рік як позитивний в плані поліпшення динаміки зростання основних показників по портфелю, зокрема відбулося зростання: обсягу зібраних страхових премій на 30 %; середньої ставки премії до 3,5 %; кількості укладених договорів страхування – на 21 %; кількості страхових компаній, що здійснювали страхування сільськогосподарських ризиків до 13 та розширення маркетингової лінійки класичних видів страхових продуктів в напрямку найбільш затребуваних. Встановлено, що на ринку домінували договори мультиризикового страхування.

Виявлено, що страхування, пов'язане з програмами фінансування сільгоспвиробників, складає приблизно третину від усіх укладених на ринку договорів та усіх застрахованих площ. Умови страхування за цими договорами дещо відрізняються від тих, які в середньому застосовуються на ринку. Зокрема, середня ставка премії за цими договорами складає 4,3 %. Левова частка премій сконцентрована в сегменті страхування польових культур, причому 66 % у відсотковій частці за програмами Аграрного Фонду та Державної продовольчо-зернової корпорації України.

Ключові слова: агрострахування, ринок агрострахових послуг, страхова сума, страхова премія, страховий продукт.

Постановка проблеми. Галузь сільськогосподарського виробництва в Україні є потужною стратегічною ланкою національної економіки, що забезпечує продовольчу безпеку країни. Їй притаманна сукупність особливостей, що не властиві жодній іншій галузі, однією з поміж яких є безпосередня залежність від погодно-кліматичних умов і природних катаклізмів, в результаті яких підприємства АПК постійно функціонують в режимі ризикованості та невизначеності.

У світовій практиці одним із чинників стабільності економічного розвитку сільськогосподарського виробництва та ефективним інструментом забезпечення фінансово-господарської стійкості аграрних підприємств є агрострахування. Водночас, українська практика дещо відрізняється від світової – вітчизняний ринок агрострахових послуг знаходиться на стадії запровадження та розвитку і робляться лише перші кроки у цьому досить складному ринковому сегменті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз сучасної економічної літератури засвідчує, що проблеми формування дієвого та ефективного ринку агрострахових послуг є актуальними як для зарубіжних так і вітчизняних дослідників. Зокрема їх комплексно розглядають такі вітчизняні вчені як: Т. Д. Кривошлик [1], О. М. Лобова [2], О. В. Марценюк-Розарьонова [3], С. А. Навроцький [4], А. Ю. Полчанов [5], О. В. Сахно [8; 9], Ю. В. Улянич [10], А. С. Шолойко [11]. Серед зарубіжних дослідників варто виділити таких вчених як: S. Ahsan [12], P. Hazell [13], O. Mahul [14], F. Meza [15], A. Sarris [16], Z. Shen [17], H. Shi [18], J. Skees [19], D. Streimikiene [20] та ряд інших. Проте, відсутність комплексного підходу не дозволяє сформулювати ефективне наукове вирішення даної проблеми із врахуванням вітчизняних економічних реалій.

Метою статті є детальний аналіз та оцінка сучасних тенденцій становлення, формування і функціонування українського ринку агрострахових послуг в розрізі його ключових складових параметрів, зокрема в регіональному розрізі, в розрізі страхових компаній, сільськогосподарських культур, страхових продуктів, програм фінансування сільгоспвиробників.

16. Projekt Zakonu pro vnesennja zmin do Podatkovogo kodeksu Ukrai'ny ta dejaky hzakonodavchy haktiv Ukrai'ny shhodo stymuljuvannja stvorennja ta dija l'nostidribnyh fermers'kyh gospodarstv i dekoncentracii povnovazhen' u sferi zemel'nyh vidnosyn. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63166.

17. Inzhenernyj menedzhment. (2007). [EngineeringManagement]. Za redakcijeju I.I. Mel'nyka. Pidruchnyk. Nova Knyga. Vinnycja. ISBN 978-966-382-104-7.

18. Statystychnyj zbirnyk «Roslynnnyctvo Ukrai'ny». [Statistical collection "Plant Growing of Ukraine"]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

19. Statystychnyj bjuletен' «Najavnist' sil'skogospodars'koi' tehniky ta energetychnyh potuzhnostej u sil'skomu gospodarstvi». [Statistical Bulletin "Availability of agricultural machinery and power facilities in agriculture"]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Институциональные основы классификации малых сельских хозяйств в Украине в контексте устойчивого развития

Рябченко О., Бурляй А.

Выделены группы малых сельских хозяйств в Украине и определены особенности их функционирования в аспекте площади земельных угодий. Проанализирована концепция малых сельских хозяйств в разрезе областей Украины, что позволит систематизировать факторы, определяющие их развитие. Оценен уровень технологического обеспечения малых сельских хозяйств в разрезе растениеводства и животноводства, что позволило определить их потенциальные возможности по адаптации к изменениям внешней и внутренней среды их функционирования.

Определена роль малых сельских хозяйств в обеспечении продовольственной и экономической безопасности страны, устойчивого развития сельских территорий и самообеспечения и самозанятости сельского населения.

Обоснованы стратегические приоритеты развития личных крестьянских хозяйств и определены направления их трансформации в малые сельские хозяйства.

Систематизированы факторы среды институциональной и определены направления ее совершенствования в аспекте создания благоприятных условий для развития малых сельских хозяйств.

Ключевые слова: устойчивое развитие, формы хозяйствования, малые сельские хозяйства, концентрация, уровень технического оснащения.

The small farm classification by the size of land processed in Ukraine: institutional background

Ryabchenko O., Burlai A.

The concept of sustainable development based on the balance of economic, social and environmental goals. Reaching it requires the special attention to rural areas development.

The main actors in the village are small farms, which, in the conditions of economic transformation, make a significant contribution to the production of agricultural products, provide food security, and also perform an important village-forming function, promote biodiversity conservation, and so on. So, in 2016 there were about 15 million households in Ukraine, the total contribution of which to agricultural production was 43%. This requires the implementation of the classification and analysis of small-scale farms in Ukraine, which became the goal of the study.

Due to this, the role of small farms in the context of sustainable development was defined. The classification by the size of land processed was proposed based on the analysis of current legislation. The concentration and proportional ratio of small farms in rural areas in the context of regions were studied. As a result, it was defined that the small agriculture farming caused by the landscape, climatic, ecological and historical features.

The regulatory and legislative acts were used as the theoretical and methodological basis of the study as well as the study on the conceptual foundations of sustainable development of small farms. In order to achieve the goal and to solve the problems, the following methods of scientific research were used: monographic, dialectic, system-analytical, abstract-logical, graphics, grouping and etc.

Key words: sustainable development, forms of management, small-scale agriculture, concentration, level of technical equipment.

Надійшла 19.04.2018 р.

4. Прокопенко, К. О. Малі аграрні підприємства в аграрному секторі України. Економіка АПК. 2012. № 4. С. 99-104.
5. Збарський, В. К. Особисті селянські господарства в становленні малих форм господарювання. Економіка АПК. 2004. № 1. С. 48-53.
6. Малік, М. Й., & Заяць, В. М. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2013. № 5. С. 87-95.
7. Кириленко, І. Г., & Івченко, В. Є. Економічні аспекти трансформації сільськогосподарського виробництва в Україні. Економіка АПК. 2017. № 3. С. 21-28.
8. Прокопа, І. В., & Демчак, І. М. Ідентифікація малих виробників сільськогосподарської продукції: європейський досвід для України. Економіка і прогнозування. 2017. № 1. С. 58-71.
9. Скрипник С. Категорії та критерії визначення малих форм господарювання на селі. 2016. Т. 2, № 2. С. 27–35. URL: <https://arejournal.com/are/article/view/33/45>.
10. Wiggins, S., Kirsten, J., & Llambí, L. (2010). The future of small farms. *World development*, Vol 38(10), pp. 1341-1348.
11. Hazell, P., Poulton, C., Wiggins, S., & Dorward, A. (2010). The future of small farms: trajectories and policy priorities. *World Development*, Vol 38(10), pp. 1349-1361.
12. Mellor, J. W., & Malik, S. J. (2017). The impact of growth in small commercial farm productivity on rural poverty reduction. *World Development*. Vol 91, pp. 1-10.
13. Про особисте селянське господарство: Закон України. 2003. № 29. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
14. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2016 році. Бюлетень. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
15. Про фермерське господарство: Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
16. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності дрібних фермерських господарств і деконцентрації повноважень у сфері земельних відносин. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63166.
17. Інженерний менеджмент: підручник / За редакцією І.І. Мельника. Вінниця: Нова Книга, 2007.
18. Статистичний збірник «Рослинництво України». URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
19. Статистичний бюлетень «Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві». URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

REFERENCES

1. Nacional'nadopovid' «CiliStalogoRozvytku: Ukrai'na». [National Report "Sustainable Development Goals: Ukraine".] URL: https://menr.gov.ua/files/docs/Національна%20доповідь%20ЦП%20України_липень%202017%20Ukr.pdf.
2. Burlaiu A. (2016). Stalyj rozvytok: cilidlja Ukrai'ny. [Sustainable development: Goals for Ukraine] «Stanovlennja i rozvytok ekonomiky Ukrai'ny: vid teorii' do praktyky» [Formation and development of the Ukrainian economy: from theory to practice]: mater. vseukrai'ns'koi' naukoivo-prakt. konferencii', prysvjachenoj' 25-richchju nezalezhnosti Ukrai'ny, 13-14 zhovtnja 2016 r. Uman', UNUS.
3. Shuvar B.I. (2015). Analiz peredumov rozvytku malogo pidpryjemnyctva na seli [Analysis of prerequisites for the development of small business in the village]. *Efektivna ekonomika*. No 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4346>.
4. Prokopenko, K. O. (2012). Mali agrarni pidpryjemstva v agrarnomu sektori Ukrai'ny [Small agricultural enterprises in the agrarian sector of Ukraine]. *Ekonomika APK*. Vol 4, pp. 99-104.
5. Zbars'kyj, V. K. (2004). Osobysti seljans'ki gospodarstva v stanovlenni malyh form gospodarjuvannja [Personal peasant farms in the formation of small forms of management]. *Ekonomika APK*. Vol 1, pp. 48-53.
6. Malik, M. J., Zajac', V. M. (2013). Teoretychni zasady ta naprjamy transformacii' osobystyh seljans'kyh gospodarstv. [Theoretical foundations and directions of transformation of personal peasant farms]. *Ekonomika APK*. Vol 5, pp. 87-95.
7. Kyrylenko, I. G., Ivchenko, V. Je. (2017). Ekonomichni aspekty transformacii' sil'skogospodars'kogo vyrobnyctva v Ukrai'ni. [Economic aspects of the transformation of agricultural production in Ukraine]. *Ekonomika APK*. Vol 3, pp. 21-28.
8. Prokopa, I. V., Demchak, I. M. (2017). Identyfikacija malyh vyrobnykiv sil'skogospodars'koi' produkcii': jevropejs'kyj dosvid dlja Ukrai'ny. [Identification of small producers of agricultural products: European experience for Ukraine]. *Ekonomika i prognuzuvannja*. Vol 1, pp. 58-71.
9. Skrypnyk S. (2016). Kategorii ta kryterii' vyznachennja malyh form gospodarjuvannja na seli. [Categories and criteria for identifying small forms of farm in the countryside]. *Agricultural and resource economics*. Vol. 2. No 2, pp. 27–35. URL: <https://arejournal.com/are/article/view/33/45>.
10. Wiggins, S., Kirsten, J., & Llambí, L. (2010). The future of small farms. *World development*. Vol 38(10), pp. 1341-1348.
11. Hazell, P., Poulton, C., Wiggins, S., & Dorward, A. (2010). The future of small farms: trajectories and policy priorities. *World Development*, Vol 38(10), pp. 1349-1361.
12. Mellor, J. W., & Malik, S. J. (2017). The impact of growth in small commercial farm productivity on rural poverty reduction. *World Development*. Vol 91, pp. 1-10.
13. Zakon Ukrai'ny «Proosobysteseljans'kegospodarstvo» [The Law of Ukraine "On Personal Peasant Economy"]. 2003. No29. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
14. Osnovni sil'skogospodars'ki harakterystyky domogospodarstv u sil'skij miscevoosti v 2016 roci. Bjuleten'. [The main agricultural characteristics of households in rural areas in 2016. Bulletin] URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
15. Zakon Ukrai'ny «Profermers'kegospodarstvo». [Law of Ukraine "On Farmers"] URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

лянських господарств, 20 % із яких виробляють товарну продукцію на комерційних засадах та є потенційними фермерськими господарствами.

Слід зазначити, що особисті селянські господарства зайняті у виробництві більш трудомістких та менш рентабельних галузей і забезпечують значну частку у виробництві окремих видів продукції (рис. 5).

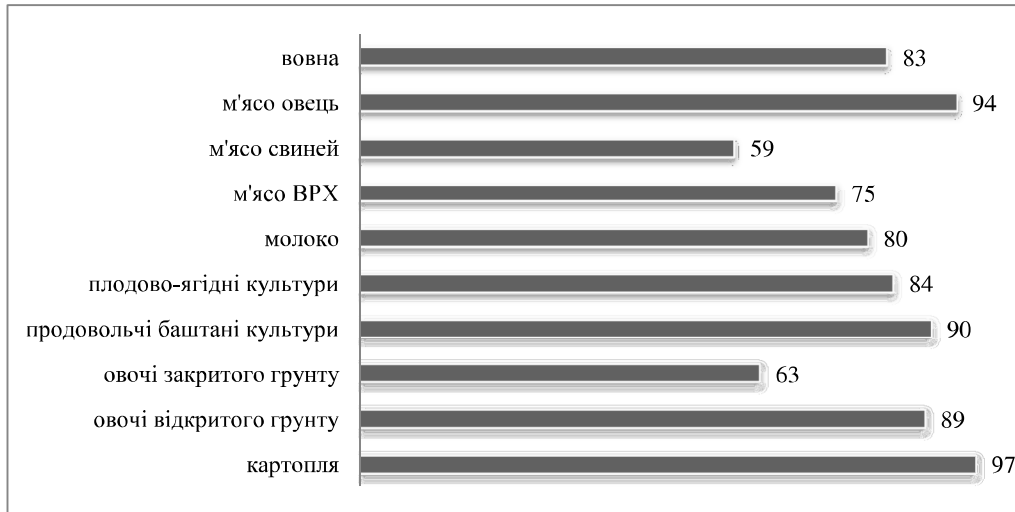

Рис. 5. Частка особистих селянських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції України, %.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України, 2016 р.

Кількість діючих фермерських господарств в Україні в 2016 році становила 33 682 одиниць. Сьогодні це найбільш переважаюча організаційно-правова форма господарювання на селі. Вони обробляють 4, 439 млн га землі. Тобто, на одне господарство припадає в середньому близько 131,7 га сільськогосподарських угідь. Відповідно, малі сільські господарства є частиною кожної із заданих категорій, але найповніше представлені через особисті селянські господарства та фермерські господарства.

Усі категорії малих сільських господарств відіграють значну роль у формуванні продовольчої безпеки та сприяють сталому розвитку сільських територій, проте діяльність одних має комерційний характер, а діяльність інших спрямована на задоволення власних потреб. Результати діяльності цих категорій вимірюються обігом товарної та валової продукції відповідно. Таким чином обсяг виробленої продукції визначає загальну ефективність малих сільських господарств.

Висновки. Одним із напрямів сталого розвитку України є розвиток малих сільських господарств. Опрацювання інституційних аспектів діяльності малих господарств на селі дозволяє їх класифікувати на три категорії: домашні селянські господарства для задоволення власних потреб; малі селянські господарства, до яких належать особисті селянські господарства та сімейні фермерські господарства; дрібні фермерські господарства, що обробляють сільськогосподарські площі у межах 20-100 га, основною метою діяльності котрих є отримання прибутку. Концентрація і пропорційне співвідношення малих господарств на селі в розрізі регіонів має чітко виражений характер та зумовлено ландшафтними, кліматичними, екологічними та історичними особливостями. Технічне оснащення малих сільських господарств залежить від спеціалізації виробництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL: https://menr.gov.ua/files/docs/Національна%20довідь%20ЦСР%20України_липень%202017%20ukr.pdf.
2. Бурляй А.П. Сталий розвиток: цілі для України. «Становлення і розвиток економіки України : від теорії до практики»: матер. Всеукраїнської науково-практ. конференції, присвяченої 25-річчю незалежності України, 13-14 жовтня 2016 р., м. Умань, УНУС. Умань: Видавництво «Сочінський М.М.», 2016.
3. Шувар Б.І. Аналіз передумов розвитку малого підприємництва на селі. Ефективна економіка.2015. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4346>.

На рисунку 4 показано рівень технологічного оснащення сільських господарств по регіонах України обладнанням, розрахований на основі методики джерела [17].

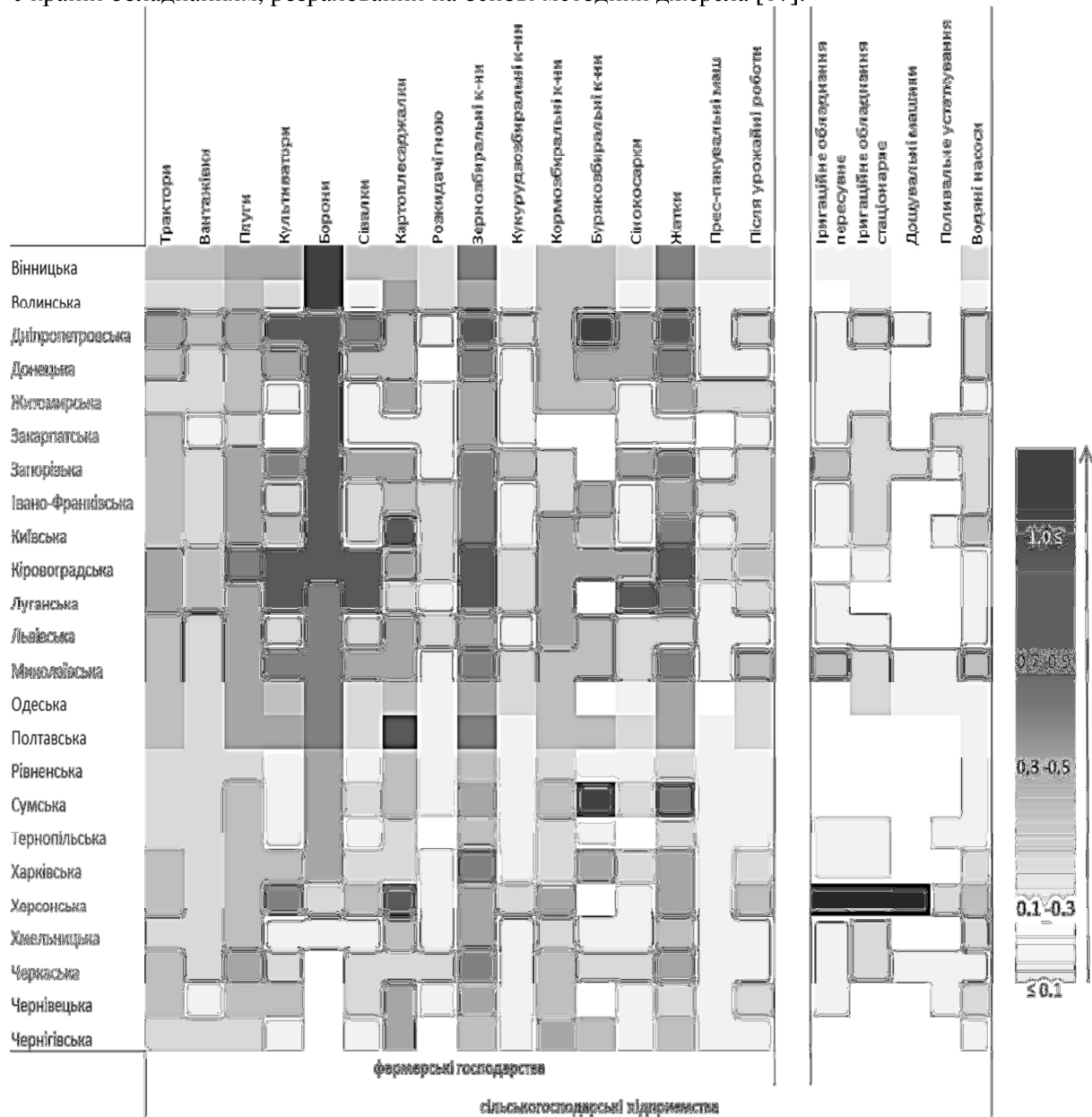

Рис. 4. Рівень технологічного оснащення сільських господарств по регіонах України.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України на основі адаптованих показників рівня оснащення технікою.

Рівень оснащення поливним та іригаційним устаткуванням свідчить про досить низьку потенційну резистентність та адаптаційні можливості сільського господарства в цілому, включно із дрібними сільськими господарствами всіх категорій, до температурних коливань. На тлі загальної ситуації, лише Херсонська область достатньо забезпечена іригаційним обладнанням. Найкритичнішою виглядає ситуація у Одеській, Кіровоградській, Луганській областях, котрі прогнозовано належать до областей із підвищеними ризиками, пов'язаними зі змінами температурного режиму.

Малі сільські господарства займають значне місце в загальному обсязі сільськогосподарського виробництва. Так, за офіційними статистичними даними за підсумками 2016 року в Україні налічується близько 15 мільйонів домашніх господарств, загальний внесок яких у сільськогосподарське виробництво складає 43 %. В тому числі до них належать 4,1 млн особистих се-

логічні потужності щодо заготівлі грубих кормів сконцентровані у областях орієнтованих на виробництві зернобобових культур.

Область	Фермерські господарства														Сільськогосподарські підприємства										
	Трактори	Заняті машини	Плуги	Культиватори	Борони	Сівалки	Картоплесаджалки	Рождачі гною	Вернозбиральні к-ни	Кукурудзозбиральні к-ни	Кормозбиральні к-ни	Вуркозбиральні к-ни	Сікокосарки	Жатки	Прес-пакувальні машини	Після урожайні роботи	Добльні установки	Счищувачі охолоджувачі молока	Молочні сепаратори	Інкубатори	Тригачіне обладнання пересуване	Тригачіне обладнання стаціонарне	Дошувальні машини	Полівальне устаткування	Водяні насоси
Вінницька	759	373	1289	802	1482	46	76	634	1	54	21	66	32	44	45	331	73	5	7	11	33	7	2	35	
Волинська	504	237	225	230	253	204	44	154	164	1	54	21	66	32	44	45	331	73	5	7	11	33	7	2	35
Дніпропетровська	3808	1343	1536	2357	3698	2202	20	442	889	51	28	23	251	513	165	540	348	57	12	60	393	378	245	106	420
Донецька	1277	520	479	869	935	836	16	112	396	6	13	1	133	176	76	163	301	121	23	44	169	104	55	38	180
Житомирська	616	275	293	263	829	290	46	115	189	4	58	16	126	71	71	139	520	165	6	7	86	51	4	35	98
Закарпатська	180	30	34	18	35	32	3	22	23	1	-	-	11	1	2	14	40	7	2	1	23	43	8	30	28
Запорізька	2463	851	1142	1798	2001	1637	13	325	729	10	18	-	195	321	157	455	242	63	12	9	614	301	393	113	409
Івано-Франківська	373	163	194	168	381	174	20	75	109	2	20	3	46	27	33	68	109	25	3	14	31	55	5	11	70
Київська	1498	622	685	770	1521	716	94	296	405	14	57	34	121	186	55	250	967	252	33	167	151	311	30	85	347
Кіровоградська	3289	1326	1737	2290	4517	2040	27	469	864	46	40	58	208	422	149	595	210	49	15	36	127	146	37	47	189
Луганська	1455	658	481	1027	951	842	2	109	672	10	22	1	125	208	59	101	217	38	1	23	74	43	14	20	83
Львівська	825	306	346	329	555	303	2	177	237	3	13	20	103	161	30	30	196	39	9	36	551	53	8	11	91
Миколаївська	2386	789	979	1717	1982	1531	12	293	603	20	25	7	163	243	172	477	186	58	11	57	336	421	262	54	621
Одеська	2402	1022	1054	1462	2070	1463	15	277	557	28	26	-	142	234	79	423	194	56	17	26	154	397	244	131	176
Полтавська	2382	799	1090	1488	1893	1300	56	311	527	13	54	45	217	223	105	347	1474	420	21	138	72	71	23	41	79
Рівненська	357	210	135	127	302	151	25	61	125	5	30	5	41	9	24	54	345	88	3	6	24	19	2	1	40
Сумська	893	339	393	403	603	353	4	109	372	10	22	1	125	208	59	101	186	120	10	34	65	57	9	23	85
Тернопільська	301	101	129	294	303	203	2	177	237	3	13	20	103	161	30	30	144	72	6	1	38	33	8	11	91
Харківська	2299	939	844	1269	1964	1289	13	306	589	14	34	62	190	275	99	394	743	216	14	83	264	168	50	53	329
Херсонська	2031	576	710	1270	1467	1054	31	204	403	5	54	-	78	150	87	393	135	51	7	35	2385	1014	2475	355	569
Хмельницька	920	412	364	383	1115	431	24	178	309	4	36	14	73	78	43	176	432	432	16	22	93	178	6	53	212
Черкаська	1487	628	782	701	1534	794	15	307	340	14	45	13	133	141	34	195	897	897	15	107	130	255	157	104	124
Чернівецька	413	69	129	173	275	130	18	42	67	2	18	-	39	12	11	55	105	105	1	13	54	50	3	35	66
Чернігівська	783	389	265	248	399	343	54	126	173	13	96	12	101	92	47	101	891	891	31	18	1	13	4	6	4

Рис. 3. Наявність сільськогосподарської техніки та обладнання в сільськогосподарських підприємствах України.

До найперспективніших регіонів з погляду технологічного оснащення у напрямку картоплярства можна віднести Київську, Львівську, Чернігівську, Вінницьку, Волинську та Житомирську області. Також, наявність техніки по господарствах є опосередкованим свідченням рівня економічного розвитку господарств і таким чином виявляти регіони та напрямки діяльності, що можуть потребувати додаткової підтримки із боку держави.

яких близько 92 % по області, сумарно вони володіють земельними ресурсами більшими ніж МСГ другої та третьої категорій. Київська область особливо вирізняється значною кількістю дрібних домашніх господарств, що обумовлено високою урбанізацією даної області та збільшенням частки приміського приватного житла, що спровокувало переведення великих земельних ділянок з сільськогосподарського призначення під забудову.

Найбільш поширеними є малі сільські господарства другої категорії, які сконцентровані на території 12 областей України. Середній розмір земельних ділянок для одинадцяти областей коливається у межах від 2 до 4 га (рис. 2).

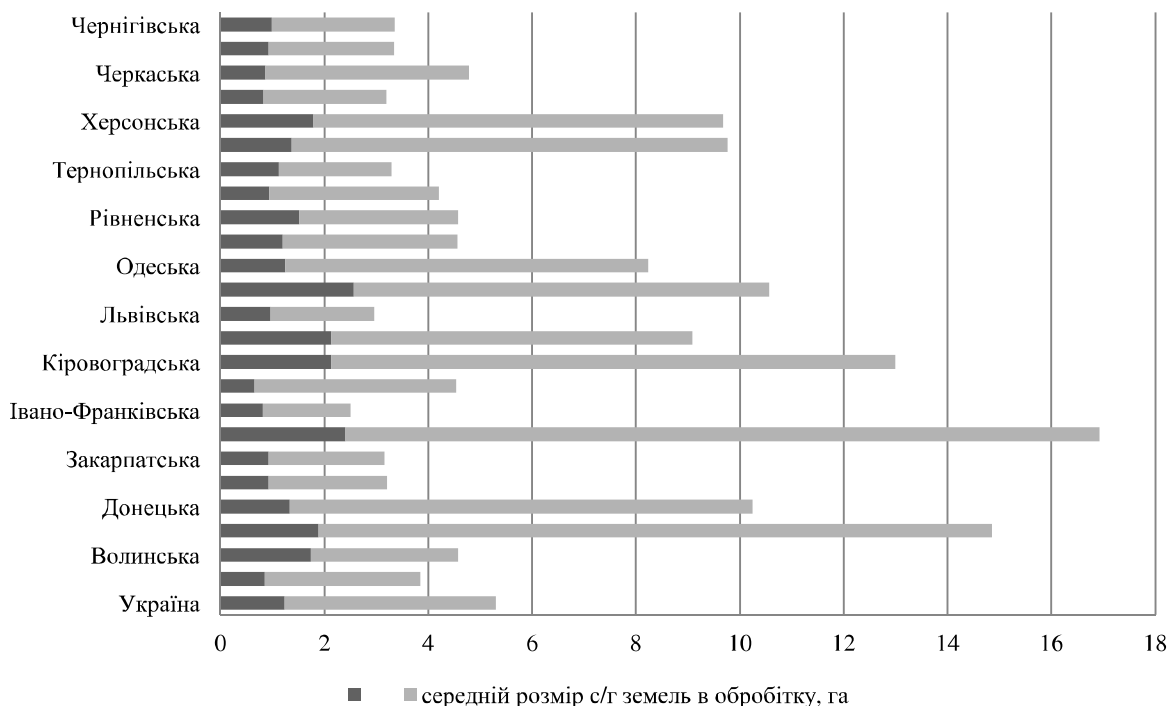

Рис. 2. Середній розмір ділянок малих сільських господарств другої категорії по областях України, га

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України, 2016 р.

Для восьми областей також притаманна висока концентрація МСГ першої категорії: Вінницька, Закарпатська, Львівська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська. На території Донецької області розташовані МСГ із найвищим середнім показником площі сільськогосподарських ділянок – 8 га, також на території даної області розташована велика кількість господарств третьої категорії.

Найбільша кількість малих сільських господарств налічується у Харківській, Луганській, Запорізькій, Одеській, Миколаївській, Дніпропетровській, Херсонській, Кіровоградській областях. Однак Луганська та Харківська мають пропорційно більш значну концентрацію МСГ другої категорії.

Розвиток малих сільських господарств залежить від їх технологічного оснащення. За допомогою рівня технологічного оснащення сільськогосподарських підприємств можливо унаочнити фактичний рівень розвитку галузей сільського господарства по регіонах. Розрахунки технологічного забезпечення були виконані для фермерських господарств окремо по рослинництву та для сільськогосподарських підприємств в цілому по тваринництву та забезпеченістю технікою для поливу культур (рис. 3). Даний підхід був обумовлений наявністю та доступністю даних у статистичних збірниках.

Використовуючи унаочнення розподілу та фактичної наявності технологічних засобів по областях, можна зробити висновок, що лідируючими областями із розвитку тваринництва (молочне скотарство та птахівництво) є Полтавська, Київська, Черкаська, Харківська та Вінницька області, що пов'язано з оснащеністю кормозбиральною технікою в цих областях, проте техно-

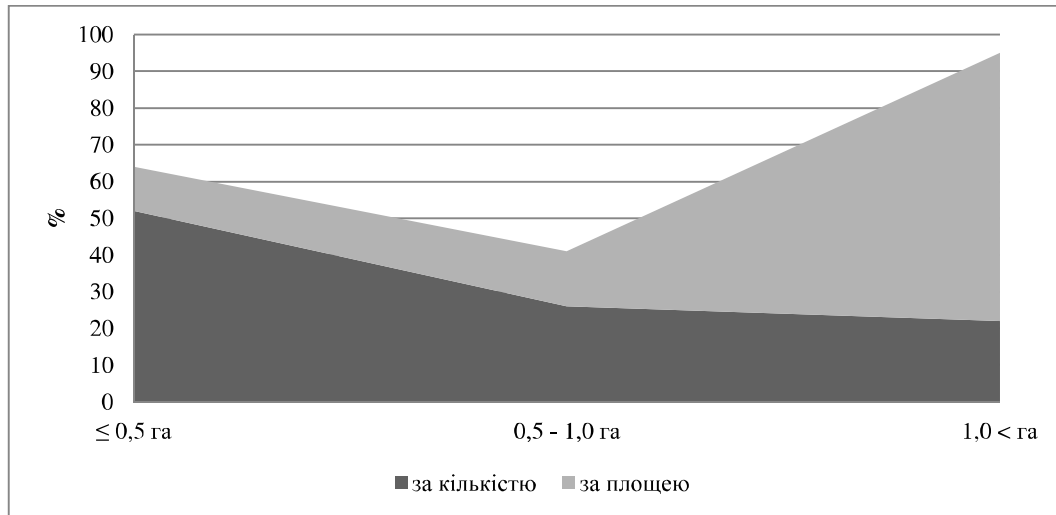

Рис. 1. Пропорційне співвідношення малих сільських господарств за площею та кількістю по Україні із середнім розміром земельних ділянок від 0,5 га до 20 га
Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України, 2016 рік.

Таблиця 2 – Концентрація малих сільських господарств по категоріях у розрізі областей України

Область	Перша категорія	Друга категорія	Третя категорія
	≤ 0,5 га – 1 га	1,0 га – 20,0 га	20,0 га -100,0 га
Київська	■	■	■
Житомирська	■	■	■
Івано-Франківська	■	■	■
Хмельницька	■	■	■
Вінницька	■	■	■
Закарпатська	■	■	■
Львівська	■	■	■
Полтавська	■	■	■
Сумська	■	■	■
Черкаська	■	■	■
Чернівецька	■	■	■
Чернігівська	■	■	■
Волинська	■	■	■
Рівненська	■	■	■
Тернопільська	■	■	■
Донецька	■	■	■
Херсонська	■	■	■
Луганська	■	■	■
Миколаївська	■	■	■
Одеська	■	■	■
Дніпропетровська	■	■	■
Запорізька	■	■	■
Кіровоградська	■	■	■
Харківська	■	■	■

■ сукупна частка с.-г. ділянок зазначеного розміру у структурі МСГ складає 50% і більше
 ■ сукупна частка с.-г. ділянок зазначеного розміру у структурі МСГ складає 30% і більше
 ■ сукупна частка с.-г. ділянок зазначеного розміру у структурі МСГ складає менше 30%

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України, 2016 рік

Малі сільські господарства першої категорії, сукупна частка яких у загальній структурі господарств перевищує або рівна 50 %, сконцентровані у чотирьох областях України: Київська, Житомирська, Івано-Франківська, Хмельницька. При цьому, Київська область – єдиний регіон із найвищою концентрацією власників земельних ділянок розміром до 1 га, загальна кількість

сільські господарства, фізичні та юридичні особи, що здійснюють свою діяльність на власних чи орендованих земельних ділянках загальним розміром від 0,5 до 100 га з використанням власного та/або орендованого майна, з метою задоволення особистих потреб та/або отримання економічного прибутку шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

До категорії малих сільських господарств можна віднести всі форми господарювання наведені у таблиці 1.

Таблиця 1 – Параметри класифікації малих сільських господарств

Назва господарства, повна та скорочена	Організаційна форма	Мета господарської діяльності	Загальна площа с.-г. угідь	Джерело інформації
Селянські домогосподарства (СД)	Приватна	Задоволення власних потреб	0,5-1,0	[13], [14]
Особисті селянські господарства (ОСГ)	Приватна або ФОП першої групи	Задоволення власних потреб та отримання прибутку	1,0-2,0	[13], [14]
Сімейні фермерські господарства (СФГ)	Приватна або ФОП першої та другої групи	Задоволення власних потреб, отримання прибутку	2,0-20,0	[15], [16]
Дрібні фермерські господарства (ДФГ)	ФОП третьої та четвертої групи, юридичні особи	Отримання прибутку	20,0-100,0	[15], [16]

Враховуючи той факт, що часто поняття домашнього селянського господарства співпадає із офіційними критеріями визначеними для особистих селянських господарств та сімейних фермерських господарств відповідно до класифікації, наведеної в таблиці 1, малі сільські господарств в Україні можна розподілити на три категорії:

1. Перша категорія – домашні селянські господарства для задоволення власних потреб. Розмір сільськогосподарської землі в обробітку від 0,1 до 1 га.

2. Друга категорія – малі селянські господарства, до яких належать особисті селянські господарства та сімейні фермерські господарства, у яких розмір землі в обробітку знаходиться у межах від 1 до 20 га та такі, що працюють на задоволення власних потреб та отримання прибутку.

3. Третя категорія – дрібні фермерські господарства, що обробляють сільськогосподарські площі у межах 20-100 га, основною метою діяльності котрих є отримання прибутку.

За даними Державної служби статистики України частка малих сільських господарств у користуванні землею сільськогосподарського призначення складає близько 46 % (із яких 43 % належать до малих сільських господарств із середнім розміром земельних ресурсів, що не перевищує 20 га, решта 3 % належать до категорії дрібних фермерських господарств, що обробляють площу понад 20 га).

Значна частка сільськогосподарських площ належить малим сільським господарствам другої категорії, що обробляють площу від одного до 20 га (рис. 1), частка яких у загальній структурі малих сільських господарств без урахування дрібних фермерських господарств, складає близько 73 %. Частка господарств, що обробляють менше 0,5 га та від 0,5 до 1 га становить 12 та 15 %, відповідно.

Концентрація і пропорційне співвідношення малих господарств на селі по території України носить досить чітко виражений характер та зумовлено ландшафтними, кліматичними, екологічними та історичними особливостями. Так, наприклад, історично у південних регіонах України було сконцентроване сільськогосподарське виробництво та обширні сільськогосподарські угіддя. Також, до історичних особливостей можна віднести ставлення власників до землі за якого вони обробляють та/або використовують ділянки, котрі оброблялися попередніми поколіннями у родині, але офіційно не мають права власності на них. Прикладом такого господарювання можуть слугувати гірські території та/або низини заплавлі річок, що використовуються родинами під пасовища та/або заготівлю кормів, втрата або збитковість яких може спровокувати соціально-економічні зрушення у регіоні та зміну структури господарювання. Тим не менш, узагальнюючи діючі нормативно-правові акти (див. табл. 2) та існуючі статистичні дані, можна виділити зони концентрації МСГ по областях України (табл. 2). Коефіцієнт концентрації малих господарств (сукупна частка МСГ за категоріями) розрахований як співвідношення частки земельних ділянок, що знаходяться у власності МСГ до їх кількості, по категоріях.

Систематизовано чинники середовища інституційного та визначено напрями його удосконалення в аспекті створення сприятливих умов для розвитку малих сільських господарств.

Ключові слова: сталий розвиток, форми господарювання, малі сільські господарства, концентрація, рівень технічного оснащення.

Постановка проблеми. Сталий розвиток на сьогодні визнано провідною концепцією розвитку людства, в основі якої лежить баланс економічних, соціальних і екологічних цілей. В Україні за підтримки Програми розвитку ООН здійснюється розробка Стратегії сталого розвитку України до 2030 року та визначено Цілі сталого розвитку в даному контексті [1, 2]. Вони спрямовані на соціоекономічний розвиток України, споживання і виробництво, соціальну згуртованість, демографічні зміни, громадське здоров'я, зміни клімату, розвиток екологічних видів транспорту, природні ресурси, врядування тощо. Проте, сталий розвиток країни неможливий без досягнення сталого розвитку територій та окремих галузей економіки. Серед них вагоме місце відводиться сталому розвитку сільського господарства і сільських територій.

Реальністю сільського господарства України є ситуація, коли значна роль у аграрному виробництві належить малим формам господарювання на селі та господарствам населення. Особлива увага до малих сільських господарств пов'язана не лише із тим що вони відіграють важливу селоутворювальну функцію, забезпечують збереження біорізноманіття, але є суттєвою ланкою у формуванні загальної продовольчої безпеки. Однак, в Україні не існує одностайно пізнаваного на правовому рівні визначення для терміна «мале сільське господарство», що потребує подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформація економіки України, перехід до ринкової моделі господарювання сприяли появі різних форм господарювання на селі. Серед них Б.І. Шувар (2015) особливо виділяє малі господарства, розвиток яких пов'язаний з бажанням селян збільшити свої доходи з метою підвищення рівня життя, можливістю отримати економічну незалежність та бути визнаним громадою тощо [3]. Зростання ролі малих господарств досліджується у працях багатьох вітчизняних вчених, серед яких можна відмітити праці К.О. Прокопенко [4], В.К. Збарського [5], М.Й. Маліка [6], І.Г. Кириленка [7], І.В. Прокопа [8] та ін. Класифікацію малих господарств вони проводять за різними критеріями, здебільшого – за площею землі та кількістю працюючих, оскільки в Україні до сьогодні ще не розроблені однозначні критерії їх поділу. Так, наприклад, В.К. Збарський до малих господарств на селі відносить особисті селянські господарства та сільськогосподарські підприємства (в т.ч. і фермерські господарства) з кількістю працюючих до 50 осіб. Такої ж позиції дотримується і С. Скрипник [9], зазначаючи при цьому проблеми неузгодженості при здійсненні класифікації.

Слід зазначити, що зарубіжні вчені теж приділяють значну увагу розвитку малих сільських господарств, наголошуючи про їхню незамінну роль в контексті сталого розвитку. Зокрема Steve Wiggins, Johann Kirsten, Luis Llambí (2010) доводять, що розвиток дрібних ферм не лише сприяє скороченню бідності, але й підвищенню якості життя, задоволенню потреб вимогливих споживачів [10]. Дискусію з приводу необхідності розвитку малих сільських господарств в сучасних умовах наводять Hazell, P., Poulton, C., Wiggins, S., & Dorward, A. (2010) [11]. Вони зазначають, що інтенсифікація сільського господарства, розвиток супермаркетів, зниження цін на сировинні товари, проблеми із навколишнім природним середовищем ставлять під сумнів ефективність існування малих господарств. Водночас зазначається їх незамінна роль для країн з низьким рівнем доходу. Аналогічної думки щодо важливості малих форм господарювання в країнах, що розвиваються, дотримуються також J. Mellor та S. Malik (2017) [12].

Таким чином, наведений огляд доводить важливість та актуальність дослідження малих сільських господарств в Україні.

Мета дослідження – здійснення класифікації та аналіз малих сільських господарств України залежно від розміру землекористування.

Матеріал і методика дослідження. Теоретичною та методологічною базою дослідження стали нормативно-законодавчі акти, праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо концептуальних засад сталого розвитку малих сільських господарств. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань використано наступні методи наукового дослідження: монографічний, діалектичний, системно-аналітичний, абстрактно-логічний, графічний, групування та ін.

Основні результати дослідження. Спираючись на аналіз існуючого офіційного законодавства та облікової політики у галузі сільського малі сільські господарства були визначені як

tories, organizational and production structures of agricultural enterprises, introduction of new forms of management, development of cooperation and specialization in the agrarian sector of the economy.

The agrarian sector of Ukraine can be considered from different aspects of the development of the national economy. On the one hand, it is one of the vowel components of the national resource potential for effective integration into the world economic space. On the other hand, it is a threat to become a raw material for the European community and not to develop either its own processing industry or its own socio-economic structure in accordance with European social standards. More than a third of the total population of the country is involved in the agrarian sector and it is the basis for the development of many other sectors, which suggests a plurality of effects in the development of the national economy.

The development of small and medium-sized cities in the agrarian region should not deny the development of the village and the priorities of forming the village of emerging farms. Flexible institutions of socio-economic development should support owners living in rural areas, have land and work on it, and support territorial communities. The development of social responsibility of owners and managers of agricultural enterprises allows the creation of effective agrarian clusters aimed at the development of the agrarian sector, processing industry, the effective use of common resources, etc.

The concept of sustainable development for the agrarian sector envisages taking into account the economic, social and environmental interests of the society, will lead to the stable provision of the population of the country with high-quality, safe, affordable food and industry with agricultural raw materials. The strategic development of the agrarian sector is oriented towards guaranteeing food security, provides for the development of rural areas and employment of the rural population, improving living standards in the countryside and small towns, increasing investment attractiveness, competitiveness of products, promotion of Ukrainian products to world markets, and the rational use of all resources of the agrarian sector.

The basic model of development of the city as the centre of the agrarian sector envisages monophony- causation on agricultural problems and encourages entrepreneurs of all forms and levels to cooperate and intensify their own production, create processing facilities and produce European quality products. The development of transport and electronic infrastructure contributes to the implementation of activities of various segments of the population, enabling young people to realize their talents in their towns, and not abroad or in large cities, develops trends in the introduction of green tourism, living in small cities, closer to natural conditions.

Private-government partnerships, investments and strategies for sustainable and integrated development of "smart" cities will make it possible to change the centers of the district into the modern "smart" cities, territories for the implementation of both agrarians and other representatives of the sectors processing, production, educational, cultural and medical facilities, because in the development of any city there is a person and his needs.

Any target city development programs should focus on such strategic aspects as city-forming industries, city traditions and cultural-historical basis; ecological basis of the city; development of the city as the center of villages and towns nearby; urban space as a city brand, development of transport and electronic infrastructure of the city. Recommendations for the integrated development of a small city in the agrarian region are proposed for implementation.

Keywords: small town, agrarian sector, agrarian cluster, center for processing raw materials.

Надійшла 17.04.2018 р.

УДК 338

RYABCHENKO O., PhD

Slovak university of Agriculture in Nitra/Research Centre AgroBioTech

National University of Bioresources and Life Sciences of Ukraine, Kiev

o_ryabchenko@ukr.net, riabchenko_oksana@nubip.edu.ua

БУРЛЯЙ А., канд. екон. наук

Уманський національний університет садівництва

aburlyay@gmail.com

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КЛАСИФІКАЦІЇ МАЛИХ СІЛЬСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Виділено групи малих сільських господарств в Україні та визначено особливості їх функціонування в аспекті площі земельних угідь. Проаналізовано концепцію малих сільських господарств у розрізі областей України, що дозволяє систематизувати чинники, які визначають їх розвиток. Оцінено рівень технологічного забезпечення малих сільських господарств у розрізі рослинництва та тваринництва, що дозволило визначити їх потенційні можливості щодо адаптації до змін зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування.

Визначено роль малих сільських господарств у забезпеченні продовольчої та економічної безпеки країни, у сталому розвитку сільських територій, самозабезпечення та самозайнятості сільського населення.

Обґрунтовано стратегічні пріоритети розвитку особистих селянських господарств та визначено напрями їх трансформації у малі сільські господарства.

20. Strategija zbalansovanogo regional'nogo rozvitku Vinnic'koї oblasti na period do 2020 roku (nova redakcija): URL: http://dfr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2016/02/Strategiya-Vinnichchini-2020.pdf
21. Nacional'na strategija nablizhennja (aproksimacii) zakonodavstva Ukraini do prava ЄS u sferi ohoroni dovkillja: URL: https://menr.gov.ua/files/docs/draft_NAS_FEB2015.pdf
22. Ministerstvo agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukrainy: pidtrymka agrarii'v. URL: // http://www.minagro.gov.ua//uk/support_apk
23. Sabluk P., Kurilo L. Naukovi (ekonomichni) centri rozvitku sil'skih teritorij v upravlinni agrarnuju ekonomikou [Scientific (economic) centers of development of rural territories in the management of agrarian economics]. Ekonomika APK [Economy of agroindustrial complex], 2014 no 5. pp. 51-56.
24. Jedyna kompleksna strategija ta plan dij rozvytku sil'skogo gospodarstva ta sil'skyh terytorij v Ukraini na 2015-2020 roky. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16025>
25. Rozumne zrostannja v ob'jednanyh terytorial'nyh gromadah - proekt Deklaracii'. URL: <http://decentralization.gov.ua/en/news/4378>
26. Bojko-Bojchuk O.V. Svitovi tendencii' rozvytku mist: mizhnarodnyj dosvid. URL: <http://academy.gov.ua>
27. Borshosh I.S. Osoblivosti rozvitku malih mist: zakordonnij dosvid [Features of the development of small cities: foreign experience]. Derzhavne budivnictvo [State building], 2009, no. 2: URL: <http://nbuv.gov.ua>
28. Goncharuk I.V., Tomashuk I.V. Vpliv ekologo-ekonomichnogo faktoru na osoblivosti organizacijno-ekonomichnogo mehanizmu vikoristannja resursnogo potencialu sil'skih teritorij [Influence of the ecological and economic factor on the peculiarities of the organizational and economic mechanism of using the resource potential of rural territories]. Ekonomika. Finansi. Menedzhment: aktual'ni pitannja nauki i praktiki [Economics Finances. Management: topical issues of science and practice], 2017, no. 4, pp. 52-62: URL: <http://efm.vsau.org>
29. Karlova O.A., Skljjaruk N.I. (2013). Konceptual'ni osnovy stabilizacii' social'no-ekonomichnogo stanu malyh mist Ukrainy. Visnyk NUVGP, Rivne [Conceptual bases of stabilization of social and economic position of small cities of Ukraine]. Visnik NUVGP [Newswire of NUVHP]. Rivne, no. 2 pp. 180-187.
30. Leonov O. Pol's'kyj pryryv: jak decentralizacija prohodyla u nashyh susidiv. URL: <http://constitution.gov.ua>
31. Support to the implementation of the investment priority enhancing access to, and the use and quality of. 2016: URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/enhancing_ict_en.pdf

Особенности управления развитием малых городов и областного центра аграрного региона

Скарбовийчук Т.В.

Статья содержит результаты исследования социально-экономического развития малых городов как территориальных и кластерных центров аграрного региона. На примере развития агропромышленного комплекса Винницкой обл. сфокусировано внимание на малый город как центр перерабатывающей промышленности с возможностью развития инфраструктуры.

Развитие малых городов в Украине зависит от многих факторов, среди которых базовыми являются экономический потенциал города как территории, промышленного центра с учетом традиций, особенностей ведущих отраслей экономического развития определенного региона.

Модель малого города может быть основой для формирования общей методологии выявления особенностей развития города как центра аграрного региона. Развитие города как центра аграрного региона должно базироваться на известных концепциях успешного развития городов, а именно – устойчивого и интегрированного развития. Город рассматривается не только как территория проживания и деятельности различных целевых групп населения, развития промышленности, хранения культурных традиций, предоставление различных услуг населению, но и как центр поддержки аграрного сектора для сельского населения, сельскохозяйственных предприятий, фермеров, домашних хозяйств и тому подобное. Инфраструктура транспортных и электронных сетей должна привести ситуацию развития аграрного региона в состояние активизации развития сел, эффективного использования ресурсов сельских территорий, улучшение демографической ситуации и т.д. Сформированы рекомендации интегрированного развития малого города аграрного региона.

Ключевые слова: малый город, аграрный сектор, аграрный кластер, центр переработки сырья.

Features of development management of small cities and the regional center of agrarian region

Skarbovychuk T.

Features of management of development of small cities and regional center of agrarian region.

The article contains the results of research on the socio-economic development of small cities as territorial and cluster centers of the agrarian region. As an example of the development of the Vinnytsia agro-industrial complex, the small town is represented as the center of the processing industry with the possibility of infrastructure development.

The development of small cities in Ukraine depends on many factors, among which the economic potential of the city as a territory, an industrial cell taking into account traditions, features of the leading branches of economic development of a certain region is based on the basis.

A small model can be the basis for the formation of a general methodology for identifying features of the city as a center of the agrarian region. The development of the city as the center of the agrarian region should be based on well-known concepts of successful urban development, namely sustainable and integrated development. The city is considered not only as the territory of residence and activities of various target groups of the population, industrial development, the preservation of cultural traditions, provision of various services to the population, but also as a center for supporting the agrarian sector for the rural population, agricultural enterprises, farmers, households, etc. The infrastructure of transport and electronic networks should lead the situation of the agrarian region to the state of activation of the development of villages, the effective use of the resources of rural areas, improvement of the demographic situation, etc.

The purpose of the article is to justify the need for further improvement of the system of social and economic development of the region, and in particular its center and small cities on the basis of sustainable and integrated development of terri-

23. Саблук П.Т., Курило Л.І. Наукові (економічні) центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною економікою. *Економіка АПК*. 2014 № 5. С. 51-56.
24. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16025>
25. Розумне зростання в об'єднаних територіальних громадах – проект Декларації. URL: <http://decentralization.gov.ua/en/news/4378>.
26. Бойко-Бойчук О.В. Світові тенденції розвитку міст: міжнародний досвід. URL: <http://academy.gov.ua>.
27. Боршош І.С. Особливості розвитку малих міст: закордонний досвід. Державне будівництво. 2009. № 2. URL: <http://nbuv.gov.ua>.
28. Гончарук І.В., Томашук І.В. Вплив еколого-економічного фактору на особливості організаційно-економічного механізму використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4. С. 52-62. URL: <http://efm.vsau.org>.
29. Карлова О.А., Склярчук Н.І. Концептуальні основи стабілізації соціально-економічного стану малих міст України. *Вісник НУВГП, Рівне*, 2013. № 2 С. 180-187.
30. Леонов О. Польський прорив: як децентралізація проходила у наших сусідів: <http://constitution.gov.ua>.
31. Support to the implementation of the investment priority enhancing access to, and the use and quality of ICT, 2016. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/enhancing_ict_en.pdf.

REFERENCES

1. Creative-based Strategies in Small and Medium-sized Cities. URL: http://urbact.eu/fileadmin/Projects/Creative_Clusters/documents_media/URBACTCreativeClusters_TAP_INTELI_Final.pdf.
2. Zhukova N. (2014). Dotrimannja principiv ekonomichnoi bezpeki u modeljah stalogo rozvitku malih mist: dosvid kraїн Єvropi [Compliance with the principles of economic security in the models of sustainable development of small cities: the experience of European countries]. *Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu* [Scientific bulletin of Kher-son State University]. Herson, no 9-1, chastina 4, pp. 122-128.
3. Chorna L.O., Kovalenko O., Matusjak S. (2009). Sistemnij rozvitok mista jak ekonomichnogo centru sil'skogospodars'koї teritorії [System development of the city as the economic center of the agricultural territory]. *Agrosvit* [Agro world], no 2. pp. 19-23.
4. Towns Sá, J., Virtudes, A. (2017). Towards Rural Land Use: Challenges for Oversizing Urban Perimeters in Shrinking. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* 95(5), 052016.
5. Prokhorova V., Klochko, E., Kolomyts, O., Gladilin, A. (2016) Prospects of the agro-industrial complex development: Economic diversification, business development, mono-industry town strengthening and expansion. *International Review of Management and Marketing*.
6. Osei-Kyei, R., Chan, A.P.C., Dansoh, A., Ofori-Kuragu, J.K., Oppong, G.D. (2018). Strategies for Effective Management of Unsolicited Public-Private Partnership Proposals *Journal of Management in Engineering* 34(3), 04018006
7. Smart stories Implementing Smart Specialisation across Europe. URL: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/documents/20182/176472/S3P+Booklet+Smart+Stories/716d2278-3a69-4ffb-891c-d38582eb6879>
8. Thematic Smart Specialisation Interregional cooperation to increase innovation investment across EU borders: URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/infographic/thematic_smart_specialisation_en.pdf
9. Framework for Creating a Smart Growth Economic Development Strategy A Tool for Small Cities and Towns: URL: <https://www.epa.gov/smartgrowth/using-smart-growth-strategies-foster-economic-development>
10. Using smart growth strategies to foster economic development: A Kelso, Washington, Case study: URL: <https://www.epa.gov/sites/production/files/2015-05/documents/using-smart-growth-strategies-foster-economic-development-kelso.pdf>
11. Jak pracuje pol's'kij dosvid v sil's'kij gromadi. URL: http://pard.org.ua/ukranskij_shlyah_samovyryaduvannya-yak-pracyu-polskij-dosvid-v-slskj-gromad1.html.
12. Kompaktne misto «Niderlands'kij dosvid»: URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/kompaktne-m%D1%96sto>
13. Communication from the commission to the European Parliament, the council, the European economic and Social Committee and the Committee of the regions. Strengthening Innovation in Europe's Regions: Strategies for resilient, inclusive and sustainable growth [SWD(2017) 264 final]; URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2014/com_2017_376_2_en.pdf
14. The 7th Report on economic, social and territorial: URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion77cr_factsheet_cohesion.pdf
15. SUsustainable urban development in the EU: URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/urban-development/sustainable_urban_development_2016_en.pdf
16. Reassessing economic development policies for regions and cities. Growth and Equity • Institutions and Governance • People and Places Summary of the academic conference held at the London School of Economics on 21-22 April 2016: URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/lse_brochure_en.pdf
17. Study on the expected results of Cohesion Policy in Estonia, Lithuania and Latvia within the programming period 2014-2020 Final Report – November 2016 Contract: 2015CE16BAT070: URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/baltic_result_2014_20_en.pdf
18. Smart Growth in Small Towns and Rural Communities: URL: <https://www.epa.gov/smartgrowth/smart-growth-small-towns-and-rural-communities>
19. Domashenko M.D., Levchich M.V. (2015). Problems of development of the agrarian-industrial complex in Ukraine and the ways of their solution. *Materiali Mizhdunarodnogo Simpoziuma "Ekonomichni problemi stalogo rozvitku"* [nauk.-prakt. konf. im. prof. Balac'kogo O.F.]. Sumi, pp. 150-152.

приватного партнерства, що орієнтується на реалізацію принципів сталого та інтегрованого розвитку "розумних" міст і обласного центру на інноваційні "розумні" центри аграрного виробництва, сучасної соціальної інфраструктури дозволять змінити районні центри на сучасні «розумні» містечка, території реалізації як аграріїв, так і інших представників галузей переробки, виробництва, освітніх, культурних та медичних установ, адже в центрі розвитку будь-якого міста є людина та її потреби.

Будь-які цільові програми розвитку міста мають орієнтуватись на такі стратегічні аспекти:

1. Розвиток містоутворювальних галузей.
2. Розвиток традицій та культурно-історичного базису міста.
3. Розвиток екологічного базису міста.
4. Розвиток міста як центру сіл та містечок, що знаходяться поблизу.
5. Розвиток транспортної та електронної інфраструктури міста.
6. Розвиток міського простору як бренду міста.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Creative-based Strategies in Small and Medium-sized Cities. URL: http://urbact.eu/fieadmin/Projects/Creative_Clusters/documents_media/URBACTCreativeClusters_TAP_INTELL_Final.pdf.
2. Жукова Н.В. Дотримання принципів економічної безпеки у моделях сталого розвитку малих міст: досвід країн Європи. Науковий вісник Херсонського державного університету. Херсон, 2014. № 9-1, частина 4, С. 122-128.
3. Чорна Л.О., Коваленко О.О., Матусяк С.В. Системний розвиток міста як економічного центру сільськогосподарської території. Агросвіт. 2009. № 2. С. 19-23.
4. Sá J., Virtudes A. Towards Rural Land Use: Challenges for Oversizing Urban Perimeters in Shrinking Towns. 2017. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. 95(5). 052016.
5. Prokhorova V., Klochko E., Kolomyts O., Gladilin A. Prospects of the agro-industrial complex development: Economic diversification, business development, mono-industry town strengthening and expansion. 2016. International Review of Management and Marketing.
6. Strategies for Effective Management of Unsolicited Public-Private Partnership Proposals // Osei-Kyei R. et al, 2018. Journal of Management in Engineering 34(3)/ 04018006
7. SMART STORIES Implementing Smart Specialisation across Europe URL: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/documents/20182/176472/S3P+Booklet+Smart+Stories/716d2278-3a69-4ffb-891c-d38582eb6879>.
8. Thematic Smart Specialisation Interregional cooperation to increase innovation investment across EU borders: URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/infographic/thematic_smart_specialisation_en.pdf
9. Framework for Creating a Smart Growth Economic Development Strategy A Tool for Small Cities and Towns: URL: <https://www.epa.gov/smartgrowth/using-smart-growth-strategies-foster-economic-development>
10. Using smart growth strategies to foster economic development: a Kelso, Washington, case study/ URL: <https://www.epa.gov/sites/production/files/2015-05/documents/using-smart-growth-strategies-foster-economic-development-kelso.pdf>
11. Як працює польський досвід в сільській громаді: URL. http://pard.org.ua/ukranskij_shlyah_samovryaduvannya-yak_pracyu_polskij_dosvd_v_slkij_gromad1.html.
12. Компактне місто «Нідерландський досвід». URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/kompaktne-m%D1%96sto>
13. Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions Strengthening Innovation in Europe's Regions: Strategies for resilient, inclusive and sustainable growth {SWD(2017) 264 final}. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2014/com_2017_376_2_en.pdf
14. The 7th Report on economic, social and territorial: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion77cr_factsheet_cohesion.pdf
15. Sustainable urban development in the EU. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/urban-development/sustainable_urban_development_2016_en.pdf
16. Reassessing economic development policies for regions and cities • Growth and Equity • Institutions and Governance • People and Places Summary of the academic conference held at the London School of Economics on 21-22 April 2016. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/lse_brochure_en.pdf
17. Study on the expected results of Cohesion Policy in Estonia, Lithuania and Latvia within the programming period 2014-2020 Final Report – November 2016 Contract: 2015CE16BAT070. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/baltic_result_2014_20_en.pdf
18. Smart Growth in Small Towns and Rural Communities. URL: <https://www.epa.gov/smartgrowth/smart-growth-small-towns-and-rural-communities>
19. Домашенко М.Д., Левчиш М.В. Проблеми розвитку аграрно-промислового комплексу в Україні та шляхи їх вирішення. Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. ім. проф. Балацького О.Ф. м. Суми, 27 травня. 2015 р. Суми, 2015. С. 150-152.
20. Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року (нова редакція). URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2016/02/Strategiya-Vinnichchini-2020.pdf
21. Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/draft_NAS_FEB2015.pdf
22. Підтримка аграріїв. URL: <http://www.minagro.gov.ua>

гіону та інорегіональних джерел. Отже, розвиток малих міст та обласного центру визначається не лише наявністю високого рівня конкурентоспроможності та відтворювального потенціалу, але й системною взаємодією, яка визначає поступальний розвиток регіону.

Рис. 2. Базова модель інтегрованого розвитку середнього та малого міста як центру аграрного регіону.

Джерело: розроблено автором.

Очевидно, що управління розвитком зазначеного об'єкта передбачає ідентифікацію і оцінку відтворювального потенціалу та його конкурентоспроможності із позиції суб'єктно-функціональних складових: системи управління (влада), бізнесу, населення та регіонального простору.

Вважаємо, що модель управління розвитком малих міст та обласного центру доцільно розглядати з позиції створення можливостей для сталого розвитку як регіонального простору, так і для системи управління, населення та бізнесу. За такого підходу виникає необхідність у мотивації усіх стейкхолдерів регіону до досягнення його конкурентоспроможності. У цьому контексті кожний із виділених секторів (комерційний, державний, домогосподарств) орієнтується до створення цінності, але при цьому має різні кінцеві цілі. Як зазначають науковці у даному випадку узгодження інтересів досягається через реалізацію певних програм по узгодженню інтересів суб'єктів агробізнесу та населення.

Очевидно, підприємницький тип управління є основою досягнення конкурентоспроможності малих міст та обласного центру. За такого підходу створюється та підтримується сприятливе внутрішнє середовище, інститути та інфраструктури, які дозволяють створювати додану вартість, а населення – знаходити місця працевлаштування із постійним ростом рівня його розвитку.

Висновки. Управління розвитком малих міст та обласного центру аграрного регіону розглядаємо як процес якісних і кількісних змін у відтворенні соціально-економічної системи, який зорієнтований на досягнення стратегічних цілей на основі поєднання внутрішніх та зовнішніх ресурсів.

Базова модель розвитку малих міст та обласного центру аграрного сектору передбачає монофокусування на проблемах сільського господарства і формування мотивів підприємницьких структур всіх форм та рівнів до співпраці і активізації власного виробництва, створення переробних потужностей та виробництва продукції європейської якості. Водночас, розвиток транспортної та електронної інфраструктури сприяє реалізації діяльності різноманітних верств населення, дає можливість населенню підвищувати вартість людського капіталу, стримує процеси міграції у великі міста та за кордон, дозволяє розвивати не зв'язані види диверсифікації у цих регіонах, створює відповідні умови до нарощення соціального капіталу. Основним рушієм розвитку цих регіональних структур є приватно-державне партнерство, інвестування та стратегій сталого й інтегрованого розвитку, активізація інвестиційної діяльності на засадах державно-

Нові технології, європейські тенденції до здорового способу життя сприяють тому, що в аграрному секторі Вінницької області є низка підприємств, що запроваджують технології виробництва органічних продуктів. Серед них – ТОВ „Киянівка” с. Киянівка; ТОВ „Фітосвіт ЛТД” с. Майдан; ФГ Дона О. П. с. Комарівка та інші [20].

Статистичними пріоритетами регіональних програм розвитку аграрного сектору є орієнтація на збереження та посилення потенціалу єдиної виробничо-економічної системи. В парадигмі інтегрованого та сталого розвитку, головною метою є гармонійний соціальний, економічно-виробничий, екологічний розвиток території, територіальної громади та містоутворювальних галузей регіону – в першу чергу, аграрного сектору та переробної продукції. Такий підхід задекларовано в багатьох документах, що опубліковані на сайтах Міністерства аграрної політики та продовольства України та Міністерства екології та природних ресурсів [21; 22]. Виконаний аналіз розвитку аграрного сектору Вінницької області ще раз підтвердив наявність базового потенціалу для розвитку сіл та малих міст.

Узагальнення стратегії розвитку Вінницької області та інструментів щодо їх реалізації дозволило встановити програму розвитку малих міст як центрів координації розвитку аграрного сектору, але сільські території у них не розглядаються. Малі міста не виокремлені в окремий пріоритет, хоча і зустрічаються як територія реалізації низки інноваційних проектів, формування обслуговуючих кооперативів, центрів переробної промисловості тощо. Проекти розвитку малих і середніх міст та їх громад не представлені інтегровано, як драйвери економічного зростання обласного центру та економіки приміських аграрних центрів.

Зрозуміло, що основою об'єднання промислової, освітньої, культурної та соціальної інфраструктури регіону є транспортні та електронні мережі. Тобто, активне будівництво сучасних доріг та впровадження Інтернет і сучасного мобільного зв'язку дозволить вирішити багато як економічних, так і соціальних проблем [23-30]. Такі інвестиційні проекти у поєднанні із соціальними проектами розвитку культури і туризму, а також розпочата реформа децентралізації, дозволять збільшити кількість власників землі та підприємств, активізує інвестиційні процеси в регіоні, що в кінцевому рахунку посилить інвестиційні можливості громади у реалізації проектів на засадах державно-приватного партнерства [25] на основі реалізації інвестпрограм соціально-економічного їх розвитку, рідше екологічного спрямування [8; 30]. Досвід сталого та інтегрованого розвитку міст в інших країнах свідчить про те, що, не зважаючи на моноаграрну орієнтацію розвитку малих міст, існують методики збалансування бюджету та розвитку на економічний, соціальний та екологічний напрями. Крім того, в обласних центрах доцільно активізувати роботу двох кластерів – аграрного та інформаційних технологій, які будуть базовою основою розвитку «розумних» міст. Така активізація вже розпочата в м. Вінниця та в окремих районних центрах області.

На рисунку 2 представлена модель розвитку міста як центру аграрного сектору.

Запропонована модель базується на парадигмі інтегрованого розвитку міста з врахуванням особливостей розвитку аграрного сектору економіки Вінницької області. Крім того, враховані сучасні тенденції розвитку інфраструктури територій та електронних мереж; соціально-культурного розвитку громади. Основою соціально-економічного розвитку міста є містоутворювальні галузі у досліджуваному регіоні, аграрний сектор економіки виступає як головний. Розвиток людського капіталу є одним з провідних напрямів для розвитку міста, інноваційної інфраструктури, громадського самоврядування. З метою створення відповідних умов щодо відтворення та підведення вартості людського капіталу необхідно забезпечити ефективний просторовий розвиток території на основі функціонування повноцінної сучасної соціальної та культурної інфраструктури, розширення можливостей працевлаштування для населення, формування підприємницьких здібностей та їх реалізація, розвитку лідерства.

Представлена базова модель середнього та малого міста як центру аграрного регіону потребує внесення відповідних змін до стратегії розвитку Вінницької області та середніх і малих міст регіону з визначенням пріоритету інтегрованого розвитку міста та містоутворювальних галузей.

Розглядаючи питання управління розвитком малих міст та обласного центру, основною метою в сучасних умовах є забезпечення конкурентоспроможності регіону. Досягнення цієї мети потребує трансформації потенціалу досліджуваних об'єктів у конкурентні переваги та забезпечення накопиченого відтворювального потенціалу і його відтворення за рахунок інвестицій ре-

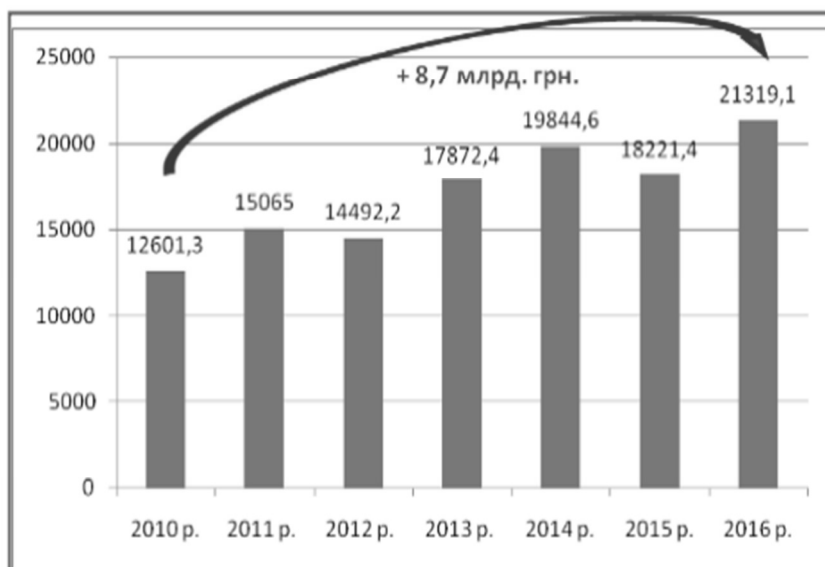

Рис.1. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства в 2010–2016 рр. (в порівняних цінах 2010 р.), млн грн.

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Активний розвиток як аграрного сектору, так і сільськогосподарських територій неможливий без розвитку експорту, який збільшується кожного року і за січень-грудень 2016 року продукція агропромислового комплексу займала 81,2 % в загальному обсязі експорту, що на 18,6 % більше попереднього року. Специфіка розвитку аграрного сектору пов'язана з оновленням техніки і в 2016 році сільгоспвиробниками було придбано техніки та обладнання на суму 782 млн грн, в тому числі 69 зернозбиральних комбайнів та 198 тракторів, а також необхідність введення сучасних технологічних комплексів та сховищ. Так, в 2016 році введено в експлуатацію зерноочисний комплекс та 5 зерноскладів загальною потужністю 75,4 тис. тонн; завершено реконструкцію фруктосховища на 3 тис. тонн [20].

Таблиця 1 – Індеси обсягів сільськогосподарського виробництва (у % до попереднього року)

	Господарства усіх категорій			У тому числі		
	продукція сільського господарства	з неї		продукція сільського господарства	з неї	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2013	123,3	120,8	129,8	136,8	125,3	195,0
2014	111,0	109,6	114,6	116,0	109,3	137,7
2015	91,8	82,6	113,1	88,8	77,7	117,6
2016	117,0	126,1	101,6	126,1	138,6	104,6
2016 р. в % до 2013 р.	94,9	104,4	78,3	92,2	110,6	53,6

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 2 – Виробництво основних видів продукції тваринництва

	М'ясо (у забійній вазі), тис. т	Молоко, тис. т	Яйця, млн шт.	Вовна, т
2013	177,7	856,9	804,8	14
2014	264,4	852,0	804,4	14
2015	309,4	838,4	857,4	13
2016	324,3	853,6	880,2	11
2016 р. в % до 2013 р.	182,5	99,6	109,4	78,6

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Основні результати дослідження. Аграрний сектор України можна розглядати з різних сторін розвитку національної економіки [19]. З одного боку це одна з основних складових національного ресурсного потенціалу для ефективної інтеграції в світовий економічний простір. З іншого боку – це загроза стати сировинним додатком для європейської спільноти та не розвивати ні власну переробну промисловість, ні власну соціально-економічну структуру відповідно до європейських соціальних стандартів. В аграрному секторі задіяна понад третина всього населення країни і він є базовим для розвитку багатьох інших галузей, що дозволяє говорити про множинний ефект в розвитку національної економіки.

Розвиток малих та середніх міст аграрного регіону не повинен заперечувати розвиток села та пріоритети формування утворюючих господарств [5]. Гнучкі інституції соціально-економічного розвитку повинні підтримувати власників, які проживають у сільській місцевості, мають землю і працюють на ній, підтримують територіальні громади. Розвиток соціальної відповідальності власників та менеджерів сільськогосподарських підприємств дозволяє створювати ефективні аграрні кластери, що спрямовані на розвиток аграрного сектору, переробної промисловості, ефективне використання загальних ресурсів тощо.

Концепція сталого розвитку для аграрного сектору передбачає врахування економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства, приведе до стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством та промисловості сільськогосподарською сировиною. Стратегічний розвиток аграрного сектору орієнтується на гарантування продовольчої безпеки, забезпечує розвиток сільських територій та зайнятість сільського населення, підвищення рівня життя на селі і в маленьких містах, підвищення інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності продукції, просування української продукції на світові ринки, раціональне використання всіх ресурсів аграрного сектору.

Для аграрного регіону сільське господарство та переробна промисловість є основою розвитку малого міста, яке буде в подальшому забезпечувати зайнятість не тільки свого населення, а й наближених до нього сіл, домогосподарств, окремих підприємств. Вінниччина має один із найпотужніших серед регіонів України агропромисловий комплекс, який в останні роки демонструє високі темпи розвитку та вагомі результати господарювання. Основу цього агропромислового комплексу складають 774 сільськогосподарських підприємства, 1894 фермерських господарств, 282,6 тис. особистих селянських господарств, 130 великих підприємств харчової та переробної промисловості, близько 400 малих переробних підприємств, 103 агросервісних підприємств та організацій, 4 науково-дослідні станції, національний аграрний університет, 8 коледжів та 1 технікум, інститут кормів і сільського господарства «Поділля» Національної академії аграрних наук України. За 2016 рік темпи приросту обсягів виробництва в сільському господарстві, в порівнянні з попереднім роком склали 17 %, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах – 26,1 %, в господарствах населення – 3,3 %. Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 року) в 2016 році склав 21,3 млрд грн [20]. Питома вага регіону у загальнодержавному виробництві сільськогосподарської продукції за 2016 рік складає 8,4 %. Аграрний сектор області за підсумками 2016 року займав лідируючі позиції в сільському господарстві: за обсягами виробництва валової продукції та на одну особу, за обсягами виробництва цукрових буряків, картоплі, плодово-ягідної продукції, м'яса, молока, за чисельністю поголів'я ВРХ, в т.ч. корів, та птиці. Динаміка виробництва представлена на рисунку 1. Необхідно відмітити, що рентабельність виробництва складає 39,3 %. Із 479 підприємств – 92 % є прибутковими. Земельні фонди області є унікальним потенціалом і фокусом для зберігання цього ресурсу. Але не всі власники та орендодавці раціонально користуються земельними ресурсами. Крім того, є власники, які орієнтуються тільки на бізнес-процеси і не беруть участь у розвитку сіл та малих міст, тобто їх цікавить тільки економічне зростання, частково – екологічне (в межах законодавства) і такі власники зовсім не беруть участь у розбудові території, соціальних проектах, соціальному підприємстві тощо.

Аналіз індексів обсягів сільськогосподарського виробництва свідчить про значне зростання в 2016 році, особливо за продукцією рослинництва (табл. 1).

Водночас і тваринницька підгалузь є перспективною. В усіх категоріях господарств сьогодні у Вінницькій області нараховується 309,3 тис. гол. великої рогатої худоби (більше до минулого року на 8,6 тис. гол.). В таблиці 2 представлено виробництво основних видів продукції тваринництва.

проживання та діяльності різноманітних цільових груп населення, розвитку промисловості, зберігання культурних традицій, надання різноманітних послуг населенню, а і як центр підтримки аграрного сектору для сільського населення, сільськогосподарських підприємств, фермерів, домашніх господарств тощо. Інфраструктура транспортних та електронних мереж має привести ситуацію розвитку аграрного регіону в стан активізації розвитку сіл, ефективного використання ресурсів сільських територій, поліпшення демографічної ситуації тощо. Сформовані рекомендації щодо інтегрованого розвитку малого міста аграрного регіону.

Ключові слова: мале місто, аграрний сектор, аграрний кластер, центр переробки сировини.

Постановка проблеми. Розвиток малих міст в Україні залежить від багатьох факторів, серед яких базовими є економічний потенціал міста як території, промислового осередку з врахуванням традицій, особливостей провідних галузей економічного розвитку визначеного регіону. Обласний центр, який, як правило належить до середніх міст, акумулює в собі різноманітні інституції централізованого управління, а також є центром для сільських територій поблизу, визначеного району, центром промислових кластерів тощо. Модель малого та середнього міста як центру сільськогосподарської території розглядається в багатьох наукових працях і була використана автором в процесі аналізу та формування програм розвитку міста Вінниці та малих міст Вінницької області [1-5]. Така модель може бути основою для формування загальної методики виявлення особливостей розвитку міста як центру аграрного регіону. З іншої сторони, розвиток міста як центра аграрного регіону має базуватись на відомих концепціях успішного розвитку міст, а саме – сталого та інтегрованого розвитку [6-10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз різноманітних підходів до покращення інфраструктури міста, знаходження факторів впливу на його успішний розвиток дозволив виявити потребу у формуванні парадигми розвитку міста як центру аграрного регіону. Така парадигма полягає в тому, що місто розглядається не тільки як територія проживання та діяльності різноманітних цільових груп населення, розвитку промисловості, зберігання культурних традицій, надання різноманітних послуг населенню, а і як центр підтримки аграрного сектору для сільського населення, сільськогосподарських підприємств, фермерів, домашніх господарств тощо. Інфраструктура транспортних та електронних мереж має привести ситуацію розвитку аграрного регіону в стан активізації розвитку сіл, ефективного використання ресурсів сільських територій, поліпшення демографічної ситуації тощо.

Серед успішної зарубіжної практики можна виокремити приклади такого розвитку в США, Великобританії, Фінляндії, Франції, а також наших ближчих сусідів Польщі, Чехії, Словаччини, Румунії, Угорщини, країн Балтії та інших [11-18]. Але існуючі практики мають бути адаптовані до вибраних українських регіонів і, зокрема, Вінницької області, як одного з провідних аграрних регіонів країни.

Питанням об'єктивної оцінки стану розвитку міста як центру аграрного сектору присвячують свої дослідження ряд науковців, серед яких такі вчені як Бойко-Бойчук О.В., Домашенко М.Д., Жукова Н.В., Курило Л.І., Саблук П.Т., Чорна Л.О. та ін. Не зважаючи на запропоновані підходи до впровадження змін в інституційні та соціально-економічні засади розвитку міст, проблеми міста як центру аграрного сектору залишаються вивченими недостатньо.

Метою статті є обґрунтування необхідності подальшого удосконалення системи управління соціально-економічним розвитком регіону та, зокрема його центру і малих міст на основі сталого та інтегрованого розвитку територій, організаційно-виробничих структур сільськогосподарських підприємств, впровадження нових форм господарювання, розвитку кооперації та спеціалізації в аграрному секторі економіки.

Матеріал та методика дослідження. Головна гіпотеза дослідження полягає у наявності взаємовпливу соціально-економічного, просторового, сталого та інтегрованого розвитку сільських та міських територій і, зокрема малих міст аграрного регіону та міста обласного значення як концентрованої точки розвитку. Перевірка гіпотези передбачає порівняння статистичних показників розвитку аграрного сектору та малих і середніх міст регіону. Крім того, подальший розвиток моделей та механізму інтегрованого розвитку малого міста як центру аграрного регіону дозволить активізувати складові розвитку території міста та її соціально-економічного ресурсного потенціалу. Методика дослідження передбачає оцінювання тенденцій розвитку аграрного сектору та визначення його впливу на формування конкурентоспроможного досліджуваного об'єкта з метою визначення складових системи управління ним [3; 19].

Priorities for the development of infrastructure of agricultural territories as providing complex sustainable development

Tomashuk I.

The problems of the development of industrial and social infrastructure of rural areas are regarded. The dynamics of the main components of the rural infrastructure development and their influence on the socio-economic situation of Vinnytsiya are analyzed.

The influence of agrarian production on the development of rural infrastructure is justified. It is emphasized that the development of rural areas today is characterized by the aggravation of a number of problems, the most serious of which are the demographic crisis, the decline of social infrastructure, the unemployment and poverty, but the most important problem is that the land use issues are not regulated.

The strategic importance of the multifunctional development of rural areas is studied, taking into account the experience of the countries – members of the European Union and the Council of Europe. It is proved that in order to provide the effective development of rural infrastructure it is necessary to work out a state program of the development of a separate area, taking into account its natural features. It has been determined that the introduction of non-agricultural activities, in particular eco-innovations, is the solution of the global problems of rural areas.

It has been outlined that the presence of the effectively functioning social infrastructure of rural areas is one of the determinants of not only the social stability but also of the effective management. It has been determined that the absence of important structural elements of the social sphere causes the plenty outflow of labor from rural areas, as well as their decline.

It has been established that the social infrastructure is a material base of the social sphere of the village and a set of the objects belonging to the service sector of the rural population (utilities, transport, communication, trade, public catering, household services, healthcare, social services, education, culture, art and sports). Their functioning is aimed at satisfying the rural population's needs.

It has been investigated that during the year so far dependence the considerable structural reforms were carried out in the village, the land and property relations were radically reorganized, the organizational and legal structures of the market orientation on the basis of private ownership of the land and property, as well as the individual, family and collective forms of labor organization were created. It has been discovered that the agro-industrial complex became the focus of the increased economic activity and the investment attractiveness.

It is analyzed that the introduction of non-agricultural activities, in particular green tourism, can become the solution for today's problems of the development of agro-industrial complex and the effective functioning of rural areas, and at the same time, of the improvement of their infrastructure. It is proved that rural areas are not only the spatial basis of production, but also the natural environment and people's place of life. That is why the efficiency of the use of the territory depends on the person, his cultural and educational level, professional training, political activity, skills, motivation, desire and ability to work and manage.

It is motivated that the development of agrarian and non-agrarian activities capable of creating the necessary financial basis for serious socio-economic transformations in the countryside and ensuring the proper living conditions of the population should be the basis for the revival of rural territories. At the same time, it is extremely necessary to develop a new paradigm of management of agrarian enterprises in order to increase the efficiency of their economic activity, to implement a comprehensive program for the development of the agro-industrial complex of the region by creating an effective system of relations at all levels of government. It is proved that today the priority task of state authorities and local self-government is the social rebirth of the village.

It is argued that the activation of the infrastructure of the Ukrainian village is possible thanks to the state support of the agrarian sector in combination with the development of rural areas. It is extremely necessary to develop a new paradigm of the management of agrarian enterprises in order to increase the efficiency of their economic activity, to implement a comprehensive program for the development of the agro-industrial complex of the region by creating an effective system of relations at all levels of management.

Key words: social infrastructure, agrarian sector, reform, strategy, innovations, resource potential, regional policy.

Надійшла 10.04.2018 р.

УДК 351.823.004. (045)

СКАРБОВІЙЧУК Т.В., аспірантка

Вінницький національний аграрний університет

tanyskarb@ukr.net

**ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МАЛИХ МІСТ
ТА ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ АГРАРНОГО РЕГІОНУ**

Стаття містить результати дослідження соціально-економічного розвитку малих міст як територіальних та кластерних центрів аграрного регіону. На прикладі розвитку агропромислового комплексу Вінниччини сфокусована увага на мале місто як центр переробної промисловості з можливістю розвитку інфраструктури.

Розвиток малих міст в Україні залежить від багатьох факторів, серед яких базовими є економічний потенціал міста як території, промислового осередку з врахуванням традицій, особливостей провідних галузей економічного розвитку визначеного регіону.

Модель малого міста може бути основою для формування загальної методики виявлення особливостей розвитку міста як центру аграрного регіону. Розвиток міста як центру аграрного регіону має базуватись на відомих концепціях успішного розвитку міст, а саме – сталого та інтегрованого розвитку. Місто розглядається не тільки як територія

3. Victor, M., Villalobos, A. (2015). Development of rural territories in Central America to benefit from new geospatial information URL: <http://repiica.iica.int/DOCS/B3686i/B3686i.PDF>
4. Wang, X., Jikun, H., Linxiu, Z., Scott, R. (2011). The Rise of Migration and the Fall of Self Employment in Rural China's Labor Market. *China Economic Review*, vol. 22, no. 4, pp. 573-584.
5. Holovne upravlinnia statystyky u Vinnytskiy oblasti [The Main Department of Statistics in Vinnytsia Oblast]. Available at: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua> (Accessed 31 Januar 2018).
6. Goncharuk, I.V. (2013). Pidpriemnytska diialnist z vyrobnytstva biopalyva yak sfera rozvytku «zelenoho biznesu» [Business activity on biofuel production as a sphere of development of "green business"]. *Ekonomichnyi forum* [Economic forum], no. 4, pp. 93-98.
7. Horyn, V.P. (2016). Problemy finansovoho zabezpechennia ahrarnoho sektoru. [Problems of financial provision of the agrarian sector]. *Ekonomika i suspilstvo. Mukachivskiy derzhavnyi universytet*. [Economics and Society. Mukachevo State University], no. 2, pp. 518-524.
8. De Janvry, A., Sadoulet, E. (2007). Toward a territorial approach to rural development. *Journal of Agricultural and Development Economics*, vol. 4, no. 1, pp. 66-98.
9. EU-Rural 2030. A European political strategy by 2030. Available at: <http://doc.ruraleurope.org/public/Web/Communication/RED/EN/RED-Com2030-E.pdf> (Accessed 28 Februar 2018).
10. Zhibak, M.M. (2012). Do pytannia problem ta perspektyv rozvytku silskykh terytorii [On the Issues and Prospects for the Development of Rural Areas]. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/5_2012/5.pdf (Accessed 01 Februar 2018).
11. Kaletnik, H.M. (2013). Naukovo-navchalno-vyrobnychiy kompleks yak kontseptsiiia mekhanizmu perekhodu ahropromysloвого vyrobnytstva na innovatsiinu model rozvytku. [Scientific-educational production complex as a concept of the mechanism of the transition of agricultural production to an innovative model of development] *Ekonomika APK*. [Economy of agroindustrial complex], no. 9, pp. 5-11.
12. Leuba, P.A better future for Europe's rural areas. Available at: <https://rm.coe.int/a-better-future-for-europe-s-rural-areas-governance-committee-rapporte/168074b728> (Accessed 19 October 2017).
13. Lupenko, Yu.O. (2012). Stratehichni napriamy rozvytku silskoho gospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period till 2020]. Za red. Yu. O. Lupenka, V. Ya. Mesel-Veseliaka [Ed. Yu. O. Lupenko, V. Ya. Mesel-Veselyak]. Kyiv, 218 p.
14. Lupenko, Yu.O. (2015). Rozvytok ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy: prohnozy ta perspektyvy. [Development of the agrarian sector of Ukraine's economy: forecasts and perspectives]. *Naukovi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Serii Ekonomika* [Scientific herald of Mukachevo State University. Series Economics], vol. 2, no. 4, pp. 30-34.
15. Magihovich, R. I. (2014). Stan, problemy ta perspektyvy rozvytku silskykh terytorii Zakhidnoho rehionu Ukrainy [Status, problems and prospects of rural areas development in the Western region of Ukraine]. Available at: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=75015> (Accessed 03 Januar 2018).
16. Matskiv, V. (2015). Skladovi finansovoho zabezpechennia rozvytku ahrarnoho sektoru [Components of financial support for the development of the agrarian sector]. *Stalyi rozvytok ekonomiky* [Sustainable development of the economy], no. 3, pp. 276-281.
17. Pomaz, Yu. V. (2012). Perspektyvy rozvytku silskykh terytorii Poltavskoho rehionu [Prospects for the development of rural areas of the Poltava region]. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*- Scientific Papers of the Poltava State Agrarian Academy, no. 2 (5), pp. 232-235.
18. Mollers, Ju., Buchenrieder, G., Csaki, C. (2011). Structural Change in Agriculture and Rural Livelihoods: Policy Implications for the New Member States of the European Union. *IAMO*, vol. 61. Available at: http://www.iamo.de/fileadmin/documents/sr_vol61.pdf. (Accessed 13 Januar 2018).
19. Martinez, J., Julio, C. (2008). Social quality and sustainable development of rural territories: why must sociability be capitalized? *Rural Development Technical Handbook*, no. 34, 38 p.
20. Yatsenko, O.V. (2012) Stan ta perspektyvy rozvytku silskykh terytorii tsentralnoho rehionu Ukrainy [State and prospects of development of rural territories of the central region of Ukraine]. Available at: file:///C:/Users/user1/Downloads/econ_2012_11_8.pdf (Accessed 12 Februar 2018).

Приоритеты развития инфраструктуры сельских территорий как составляющей обеспечение устойчивого развития

Томашук И.В.

Рассмотрены проблемы развития производственной и социальной инфраструктуры сельских территорий. Проанализирована динамика основных составляющих развития инфраструктуры сельских территорий и их влияние на социально-экономическое положение Винницкого региона. Аргументированно влияние аграрного производства на развитие инфраструктуры сельских территорий. Акцентировано, что развитие сельских территорий сегодня характеризуется обострением ряда проблем, наиболее актуальными из которых являются демографический кризис, упадок социальной инфраструктуры, безработица и бедность, а главное – не урегулирован вопрос землепользования.

Исследовано стратегическое значение многофункционального развития сельских территорий с учетом опыта стран-членов Европейского Союза, стран-членов Совета Европы. Доказано, что обеспечение эффективного развития инфраструктуры сельских территорий нужно начинать с разработки государственной программы развития отдельного населенного пункта с учетом природных особенностей территории. Определено, что решением глобальных проблем развития сельских территорий является внедрение несельскохозяйственных видов деятельности, в частности экоинноваций.

Ключевые слова: сельские территории, социальная инфраструктура, аграрный сектор, реформирование, стратегия, инновации, ресурсный потенциал, региональная политика.

пропонує нам зосередитись на чіткому плануванні розвитку інфраструктури сільських територій та створенні нових форм об'єднань на селі – асоціацій підприємницького напрямку, які стимулюватимуть розвиток людського потенціалу та базуватимуться на принципах міської та сільської рівноваги [3, 4].

Загалом, Україна має сприятливі географічні, кліматичні, ресурсні та інші передумови для розвитку сільських територій, тому вона потенційно здатна стати державою з пріоритетним розвитком аграрного сектору та одним із світових постачальників на світові ринки екологічно чистих продуктів харчування.

Висновки. З проведених досліджень можна зробити висновки, що рівень інфраструктури сільських територій є одним із важливих внутрішніх факторів якості та життєвого рівня сільського населення. Сьогодні стан інфраструктури сільських територій багато в чому залежить від розвитку аграрного виробництва. Поєднання спільних зусиль держави, місцевих органів влади та суб'єктів господарювання є джерелом фінансового розвитку інфраструктури сільських територій. Крім того, сприяння розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності на селі має стати ключем до ефективного розвитку сільської інфраструктури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. A better life in rural areas. Cork 2.0 declaration 2016. URL: <http://enrd.ec.europa.eu>. (дата звернення: 22.01.2018).
2. Авчухова А. М., Кочемировська О. О. Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1132/> (дата звернення: 28.01.2018).
3. Victor M., Villalobos A. (2015). Development of rural territories in Central America to benefit from new geospatial information URL: <http://replica.iica.int/DOCS/B3686i/B3686i.PDF>.
4. Wang X., Jikun H., Linxiu Z., Scott R. (2011). The Rise of Migration and the Fall of Self Employment in Rural China's Labor Market. *China Economic Review*. Vol. 22, no 4, pp. 573- 584.
5. Головне управління статистики у Вінницькій області. URL: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 31.01.2018).
6. Гончарук І. В. Підприємницька діяльність з виробництва біопалива як сфера розвитку «зеленого бізнесу». *Економічний форум*. 2013. №4. С. 93–98.
7. Горин В.П. Проблеми фінансового забезпечення аграрного сектору. *Економіка і суспільство*. Мукачівський державний університет. 2016. № 2. С. 518-524.
8. De Janvry A., Sadoulet E. (2007). Toward a territorial approach to rural development. *Journal of Agricultural and Development Economics*. Vol. 4, no. 1, pp. 66-98.
9. EU-Rural 2030. A European political strategy by 2030. URL: <http://doc.ruraleurope.org/public/Web/Communication/RED/EN/RED-Com2030-E.pdf>
10. Жибак М. М. До питання проблем та перспектив розвитку сільських територій. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/5_2012/5.pdf (дата звернення: 01.02.2018).
11. Калетнік Г.М. Науково-навчально-виробничий комплекс як концепція механізму переходу агропромислового виробництва на інноваційну модель розвитку. *Економіка АПК*. 2013. №9. С. 5–11.
12. Leuba P. A better future for Europe's rural areas. URL: <https://rm.coe.int/a-better-future-for-europe-s-rural-areas-governance-committee-rapporte/168074b728> (дата звернення: 19.10.2017).
13. Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ, 2012. 218 с.
14. Лупенко Ю.О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. Частина 2*. 2015. № 2(4). С. 30–34.
15. Магійович Р.І. Стан, проблеми та перспективи розвитку сільських територій Західного регіону України. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=75015> (дата звернення: 03.01.2018).
16. Мацьків В. Складові фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору. *Сталий розвиток економіки*. 2015. №3. С. 276–281.
17. Помаз Ю. В. Перспективи розвитку сільських територій Полтавського регіону. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2012. № 2 (5). Т. 2. С. 232–235.
18. Structural Change in Agriculture and Rural Livelihoods: Policy Implications for the New Member States of the European Union. URL: http://www.iamo.de/fileadmin/documents/sr_vol61.pdf. (дата звернення: 13.01.2018).
19. Jara Martinez, Carlos Julio. Social quality and sustainable development of rural territories: why must sociability be capitalized? *Rural Development Technical Handbook*. 2008. No. 34. P.38.
20. Яценко О. В. Стан та перспективи розвитку сільських територій центрального регіону України. URL: file:///C:/Users/user1/Downloads/econ_2012_11_8.pdf (дата звернення: 12.02.2018)

REFERENCES

1. A better life in rural areas. Cork 2.0 declaration (2016). Available at: <http://enrd.ec.europa.eu> (Accessed 22 Januar 2018).
2. Avchukhova, A.M., Kochemirovskaya O. O. (2014). Shchodo problem rozvytku sotsialnoi infrastruktury silskykh naselenykh punktiv. Analytychna zapyska [Concerning the problems of the development of social infrastructure of rural settlements. Analytical note.] Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1132/> (Accessed 28 Januar 2018).

тиною розвитку несільськогосподарських видів господарської діяльності на сільських територіях України. Крім того, концепція «зеленого бізнесу» уособлює собою впровадження різних «зелених» інновацій, які сприятимуть запровадженню «зеленої економіки» як організаційно-економічного механізму досягнення стабільності, вирішенню глобальних проблем розвитку сільських територій [6].

Досвід Ірландії свідчить про те, що саме державна політика є ефективним засобом щодо сприяння сільському процвітанню (заможності), зміцнення сільських цінностей. Ці складові базуються на прийнятті державою відповідних програм (декларацій), які сприятимуть інвестиціям в життєздатність та розвиток сільських районів, також збереженню сільського середовища, ефективному управлінню природними ресурсами. Крім того, сприятимуть підвищенню знань та впровадженню інновацій, підвищенню ефективності сільського управління та спрощення тиску фіскальних служб [1].

На думку Філіпа Леуба, сільські регіони у країнах-членах Ради Європи характеризуються соціальним, економічним та екологічним різноманіттям. Ці невідповідності стали більш помітними з моменту фінансової кризи 2008 року. Сьогодні перед сільськими регіонами Європи стоїть питання вирішення проблем територіальної єдності, соціальної стійкості, можливості для зайнятості та розвитку інфраструктури. На засіданні конгресу країн-членів Ради Європи 19 жовтня 2017 року було запропоновано розробляти нові стратегії розвитку сільських регіонів, які адаптуватимуться до специфічних особливостей сільської місцевості та сучасних умов їх існування. Дана стратегія базуватиметься на інвестиційному підході, що сприятиме покращенню інфраструктури та підвищенню добробуту сільських територій країн-членів Ради Європи [12].

Також соціально-економічна ситуація сільських територій України вимагає термінового виходу із системної кризи та вирішення соціальних проблем українського селянства. Пріоритетним завданням, наразі, є покращення рівня та якості життя населення країни, зокрема сільських територій, покращення його загального добробуту та збагачення духовно-моральними цінностями. Результатом цього має стати розвиток вільної, гуманної і відповідальної особистості. Такий підхід є основою у формуванні ефективного трудового потенціалу регіону, що стане «локомотивом» розбудови інфраструктури сільських територій.

Вивчаючи сільськогосподарський потенціал окремого регіону, можна стверджувати, що він здатний задовольнити потреби не тільки власного населення, а й формувати експорт агропромислової продукції. Для цього необхідно зосередитись не на експорті сировини, а на реалізації готових продуктів харчування на зовнішніх ринках. Тому розвиток сільської інфраструктури та підтримка сільського господарства мають бути однією з ключових сфер державної політики.

Як показує досвід, аграрна політика неспроможна повною мірою вирішувати проблеми розвитку сільських поселень. Активізація українського села можлива завдяки державній підтримці аграрної сфери у комплексі з розвитком сільських територій. Проте, не слід ігнорувати значимість удосконалення аграрного сектору з метою вирішення питань активізації села, оскільки нині саме він створює економічне підґрунтя для процвітання сільських населених пунктів [9, 13, 17].

Нині пріоритетним завданням органів державної влади та місцевого самоврядування є соціальне відродження села. Основні умови розвитку сільських територій викладено у новій редакції Концепції Державної цільової програми стійкого розвитку сільських територій на період до 2021 року. Однією з умов розвитку сільських територій є те, що підґрунтям відродження сільських територій має стати розвиток аграрних і неаграрних видів діяльності, спроможних створити необхідну фінансову базу для серйозних соціально-економічних трансформацій на селі й забезпечити належні умови проживання населення. Необхідно розробити нову парадигму управління аграрними підприємствами з метою підвищення ефективності їх економічної діяльності, впровадити комплексну програму розвитку сільських територій регіону шляхом створення ефективної системи взаємин на всіх рівнях державного управління [16, 19].

На думку М. Жибака, на сучасному етапі проблеми невідповідності рівня розвитку українського аграрного сектору та сільських територій в цілому з світовим рівнем та стандартами країн ЄС залишаються невирішеними. Нинішня аграрна політика, особливо в контексті внутрішньої підтримки аграрного товаровиробника, відзначається непослідовністю [10].

Нова епоха вимагає нових форм соціальної та територіальної організації, і завдання полягає в тому, щоб винайти їх на основі успішного систематизованого досвіду. Зарубіжний досвід

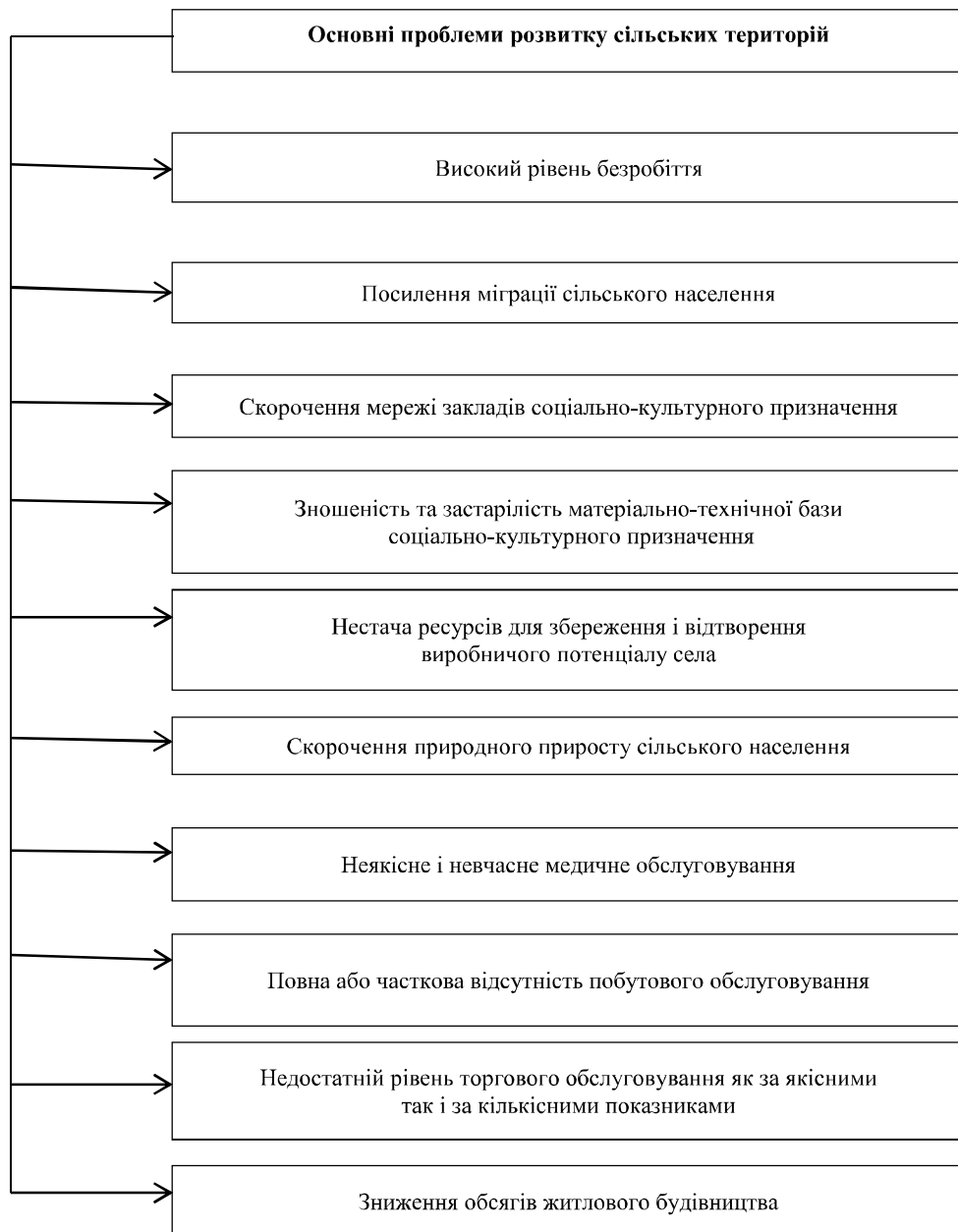

Рис. 6. Основні проблеми розвитку сільських територій

*Джерело: сформовано автором на основі [2].

Спираючись на досвід Європейського Союзу у сприянні розвитку несільськогосподарських видів господарської діяльності в сільській місцевості, необхідно визначити наступні основні потенційні напрями:

- діяльність у сфері сільського (зеленого) туризму;
- енергетичне виробництво на основі поновлюваних джерел;
- діяльність в галузі культури, мистецтва та національно-етнічної спадщини;
- регулювання земель та благоустрою ландшафтів;
- розвиток соціальних послуг;
- реалізація дистанційного надання послуг (інформація, торгівля, дослідження тощо) через використання Інтернету [7, 11, 18].

Як зазначає І. Гончарук, розвиток «зеленого бізнесу», який значною мірою сформований екологічними новинками – інноваціями для сталого розвитку, зокрема це продукти, процеси, організаційні зміни, інституційні фактори «озеленення» економіки, являються невід'ємною час-

підприємницької діяльності в регіоні. Для порівняння наведемо дані по те, що у 2015 році перевезення вантажів усіма видами транспорту становили 20444,3 тис. т, а вантажообіг склав 20011,4 млн ткм.

Вінниччина є аграрним регіоном. Від рівня розвитку аграрного виробництва, залежить розвиток інфраструктури сільських територій регіону.

За роки становлення української незалежної держави на селі було проведено глибокі структурні реформи. На етапі реформування були радикально реконструйовані земельні та майнові відносини, крім того, було засновано організаційно-правові структури ринкової орієнтації на основі приватної власності на землю та майно. Також, зазнали змін форми організації праці, зокрема: індивідуальної, сімейної та колективної.

Сільські території стали осередком підвищеної економічної активності, також зросла їх інвестиційна привабливість. Наразі, у розвитку сільських територій існує низка актуальних проблем, які не лише залишилися у спадок від минулої адміністративної системи, а й стали результатом окремих помилок у їх реформуванні, недостатньої послідовності у здійсненні реформ (рис. 5).

Рис. 5. Проблеми аграрного розвитку сільських територій

*Джерело: сформовано автором на основі [20].

Сьогодні вирішенням проблем розвитку сільських територій та ефективного їх функціонування, а разом з тим, покращення їх інфраструктури, може стати запровадження несільськогосподарських видів діяльності, зокрема – агротуризму та інше. Численні дослідження демонструють, що існує позитивна кореляція між несільськогосподарською зайнятістю та:

- вищим рівнем доходів сільських сімей;
- кращою здатністю диверсифікації джерел доходів;
- вищою продуктивністю сільськогосподарських видів діяльності.

Інші дослідження на тему несільськогосподарської зайнятості виявили позитивний зв'язок між кращою диверсифікацією несільськогосподарських видів діяльності, доходом та:

- рівнем освіти;
- якістю та доступом до інфраструктури послуг;
- якістю, цінами та організацією послуг;
- можливостями, що створені через виконання місцевих, регіональних та національних урядових політик;
- доступом до кредитних та фінансових послуг.

Запровадження несільськогосподарських видів діяльності на селі є одним із шляхів вирішення сучасних проблем розвитку сільських територій (рис. 6).

У 2016-2017 навчальному році кількість закладів освіти скоротилась на 19 %. Крім того, кількість учнів зменшилась на 37 %. Також, проглядається тенденція щодо зменшення кількості вчителів у загальноосвітніх навчальних закладах Вінницького регіону. У 2016-2017 навчальному році їх кількість скоротилась на 17 %. Зниження показників освітньої складової інфраструктури сільських територій є наслідками несприятливої демографічної ситуації, що є причиною зменшення чисельності населення в сільській місцевості. Крім того, інституційне гарантування державної політики з приводу ефективного функціонування сільських територій є недостатнім.

За даними головного управління статистики у Вінницькій області, соціальна складова інфраструктури Вінницького регіону в частині пенсійного забезпечення характеризується значним зменшенням кількості пенсіонерів та зменшенням середнього розміру місячної пенсії у доларовому еквіваленті (рис. 4).

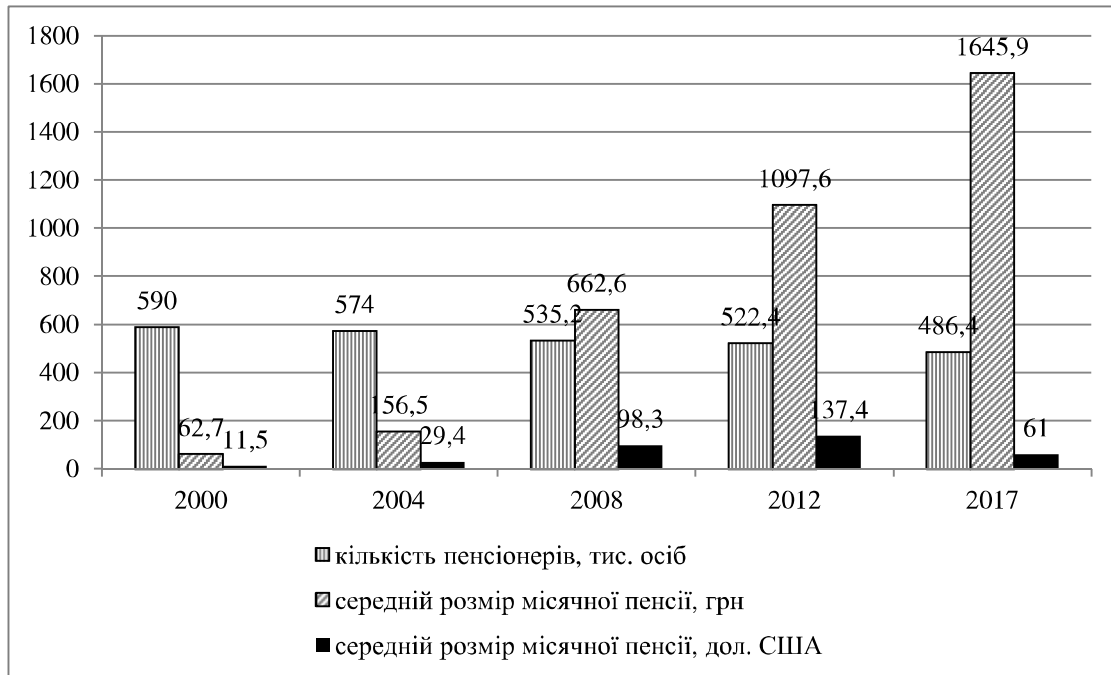

Рис. 4. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів у Вінницькій обл., (2000-2017 рр.)

*Джерело: сформовано автором на основі [5].

Так у 2000 році Вінницький регіон налічував 590 тис. пенсіонерів, а у 2017 році цей показник знизився на 103,6 тис. осіб. Середній розмір місячної пенсії у 2012 році становив 137,4 дол. США, а у 2017 знизився на 56 % відповідно. Причиною неефективного пенсійного забезпечення є економічна криза в Україні та невдала пенсійна реформа.

Проаналізуємо одну із складових виробничої інфраструктури сільських територій до якої належить транспорт. До характеристик транспортної складової належать такі показники як вантажообіг та обсяг перевезених вантажів Вінницького регіону (табл.1).

Таблиця 1 – Вантажні перевезення у 2017 році

Показник	Вантажообіг		Перевезено (відправлено) вантажів	
	млн ткм	у % до 2016 р.	тис. т	у % до 2016 р.
Транспорт	27270,5	108,6	22396,1	106,2
залізничний	26323,9	108,9	17040,2	101,3
автомобільний	946,6	101,8	5355,9	125,5

*Джерело: сформовано автором на основі [5].

За даними головного управління статистики у Вінницькій області транспортна складова інфраструктури Вінницького регіону у 2017 році має позитивні тенденції. Вантажообіг у 2017 році у порівнянні з 2016 роком збільшився на 8,6 %, а обсяг перевезення вантажів у 2017 році збільшився на 6,2 % в порівнянні з 2016 роком. Така ситуація пояснюється підвищенням рівня

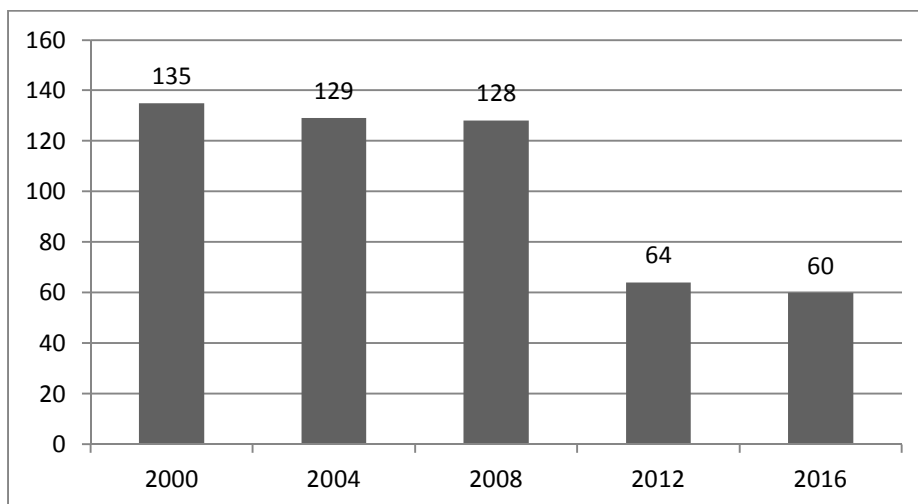

Рис. 2. Динаміка кількості закладів охорони здоров'я у Вінницькій обл., (2000-2016 рр.), од.
*Джерело: сформовано автором на основі [5].

Незважаючи на скорочення кількості закладів охорони здоров'я у Вінницькій області, загальна кількість захворювань населення зросла. Так за даними звіту про виконання паспорта бюджетної програми місцевого бюджету станом на 31.12.2017 року, Департамент охорони здоров'я Вінницької ОДА звітує про те, що кількість пролікованих хворих у стаціонарі за 2017 рік склала 39872 особи, що на 5691 особу більше у порівнянні з плановим показником.

У Вінницькому регіоні з 2011 року був запущений пілотний проект з реформування системи охорони здоров'я. В рамках медичної реформи передбачалися зміни у роботі первинної медицини, екстреної медицини, впровадження медичного страхування, скорочення кількості медустанов і відкриття амбулаторій сімейної медицини. На жаль, якість та доступність медичних послуг в регіоні не покращилися. Державна політика у сфері охорони здоров'я сьогодні є неефективною.

До складових соціальної інфраструктури сільських територій належить освіта. Освітня складова складається із багатьох показників, серед них:

- кількість закладів освіти, од.;
- кількість учнів загальноосвітніх закладів, тис. осіб;
- кількість вчителів загальноосвітніх закладів, тис. осіб.

Так, за даними головного управління статистики у Вінницькій області кількість закладів освіти у період з 2000 до 2017 роки в Вінницькому регіоні значно скоротилась (рис. 3).

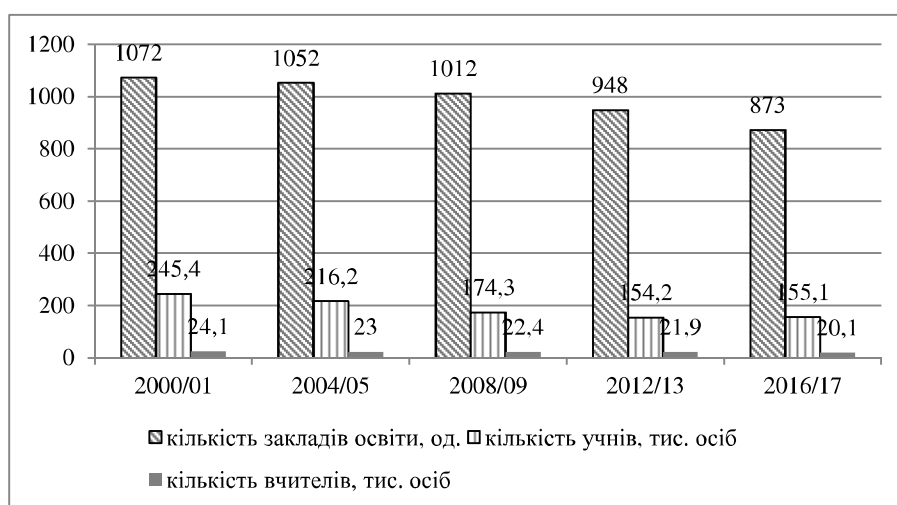

Рис. 3. Динаміка основних показників загальноосвітніх навчальних закладів (на початок навчального року) у Вінницькій обл., (2000-2001–2016-2017 рр.)

*Джерело: сформовано автором на основі [5]

Значний внесок в дослідження розвитку інфраструктури сільських територій доповнили А. Авчухова, О. Кочемировська [2], M.Victor, A.Villalobos [3], X. Wang, H. Jikun, Z. Linxiu, R. Scott [4], П. Саблук, І. Гончарук [6], В. Горин [7], М. Жибак [10], Г. Калетнік [11], Р. Leuba, J. Müllers, G. Buchenrieder [12], Ю. Лупенко [13], Р. Магійович [15], В. Мацьків [16], Ю. Помаз [17], J. Martinez, С. Julio [19], О. Яценко [20] та інші. Проте, проблеми та перспективи розвитку інфраструктури сільських територій є надзвичайно актуальним питанням і потребують подальшого вивчення з метою вирішення завдань поліпшення якості життя сільського населення і вивчення регіональних особливостей розвитку виробничої та соціально-культурної інфраструктури сільських територій.

Мета дослідження полягає у проведенні оцінки рівня розвитку інфраструктури сільських територій, визначенні слабких місць та розробці практичних рекомендацій щодо покращення фінансування її розвитку.

Матеріал і методика дослідження. Дослідження питань розвитку інфраструктури сільських територій обумовили доцільність використання сучасних методів загальнонаукового та економічного пізнання суспільно-господарських явищ і процесів. У дослідженні було використано історичний, монографічний, статистичного аналізу, графічний та інші методи з метою збереження, розробки нових принципів підходів до виявлення існуючих резервів розширеного відтворення інфраструктури сільських територій, котрі базуються на вдосконаленні інституціональних та організаційних основ використання потенціалу регіональних господарських систем.

Основні результати дослідження. На розвиток інфраструктури сільських територій України має безпосередній вплив аграрний сектор. Хоча, сьогодні він характеризується незначними позитивними змінами, але покращення інфраструктури сільських територій (рис.1) не відбувається і вирішення цього питання залишається важливою проблемою в державі.

Рис. 1. Основні складові інфраструктури сільських територій.

Сільські території – це не тільки просторовий базис виробництва, а й природне середовище та місце життєдіяльності людей. Саме тому від людини, її культурно-освітнього рівня, професійної підготовки, політичної активності, навичок, вмотивованості, бажання та вміння працювати і господарювати залежить ефективність використання території [2,14].

Ефективний розвиток сільських територій визначається багатьма складовими, однією з яких є соціальна інфраструктура. Остання має задовольняти життєві потреби провідної продуктивної сили суспільства – людини, та тим самим сприяти розвитку сільської економіки.

Наявність ефективно функціонуючої соціальної інфраструктури сільських територій є одним із визначальних факторів не лише соціальної стабільності, але й ефективного господарювання. Відсутність важливих структурних елементів соціальної сфери, зокрема належних освітніх, медичних, культурних послуг, крім того відсутність якісних умов проживання та робочих місць є причиною масового відпливу робочої сили з сільської місцевості та занепаду сільських територій [8,15].

За даними головного управління статистики у Вінницькій області, медична складова соціальної інфраструктури Вінницького регіону характеризується низхідними показниками (рис. 2).

placing non-agrarian production facilities, livestock farms and pig farms of various capacities, organization of growing crop products with a high proportion of manual work, introducing modern methods of agro-logistics, etc.

Rural development represents providing solutions to the problems of the rural population, on the bases of using the resource potential of the united territorial communities, as well as on initiative of rural communities in order to eliminate the asymmetry and qualitative improvement of the living environment on the basis of increasing the availability of basic services for inhabitants of settlements that are not centers of DTC. Taking into account the negative role of the corporate sector of agriculture as a factor of decrease trend in all the components of the rural sector since the mid-2000's, the complementarity of the development of its key components will be ensured through the active development of the family farm structure, which is an effective tool for the revival of agricultural activity in crisis zones, in remote and peripheral rural communities. The complementarity also directly contributes to overcoming poverty and unemployment of rural residents.

Key words: rural sector, agriculture, rural areas, balanced development, regions, united territorial communities, rural communities, family farms.

Надійшла 05.04.2018 р.

УДК 338.49:332.122

ТОМАШУК І.В., асистент

Вінницький національний аграрний університет

Tomashuk.inna@ukr.net

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто проблеми розвитку виробничої та соціальної інфраструктури сільських територій. Проаналізовано динаміку основних складових розвитку інфраструктури сільських територій та їх вплив на соціально-економічне становище Вінницького регіону. Аргументовано вплив аграрного виробництва на розвиток інфраструктури сільських територій. Акцентовано, що розвиток сільських територій сьогодні характеризується загостренням низки проблем, найактуальнішими з яких є демографічна криза, занепад соціальної інфраструктури, безробіття та бідність, а головне – не врегульовано питання землекористування.

Досліджено стратегічне значення багатофункціонального розвитку сільських територій з урахуванням досвіду країн-членів Європейського Союзу, країн-членів Ради Європи. Доведено, що забезпечення ефективного розвитку інфраструктури сільських територій потрібно починати з розроблення державної програми розвитку окремого населеного пункту, з урахуванням природних особливостей території. Визначено, що вирішенням глобальних проблем розвитку сільських територій є запровадження на селі несільськогосподарських видів діяльності, зокрема екоінновацій.

Ключові слова: сільські території, соціальна інфраструктура, аграрний сектор, реформування, стратегія, інновації, ресурсний потенціал, регіональна політика.

Постановка проблеми. Інфраструктура сільських територій являє собою один із основних чинників, котрі характеризують якість та рівень життя сільського населення. Сьогоднішній стан інфраструктури сільських територій характеризується рівнем розвитку сільськогосподарського виробництва. Нині переважна більшість сільського населення зайнята у сільськогосподарському виробництві, оскільки це є основним видом діяльності на селі. Сільські території займають особливе місце у соціально-економічному житті України. Сільське господарство є життєво необхідною галуззю народного господарства, адже понад 75 % фонду споживання формується за рахунок продукції сільського господарства. Низька престижність сільськогосподарської праці та неналежні умови життєдіяльності на селі не сприяють формуванню умов для покращення розвитку сільських територій, в зв'язку з цим, важливе значення має підвищення рівня розвитку інфраструктури сільських територій, від якої залежить не лише добробут та соціальна захищеність сільського населення, а й ефективність виробничої діяльності на селі.

У зв'язку з цим, розвиток сільських територій є одним з основних пріоритетів державної політики України, спрямованої на підвищення стандартів життя сільського населення, зростання ефективності функціонування аграрного сектору, покращення стану довкілля та поліпшення якості людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що перешкоди розвитку інфраструктури сільських територій перебувають у центрі уваги наукових розвідок багатьох науковців та практиків-економістів, соціологів, фахівців з сільського господарства та державного управління, політиків.

18. Krysanov D.F. (2018). Integracija agrarnogo sektora Ukraïny do vnutrishn'ogo rynku JeS: vyklyky i zrushennja. Prodo vol'chi resursy: zb. nauk. pr.[Integration of the agrarian sector of Ukraine into the EU internal market: challenges and shifts. Food Resources: Sb. sciences etc.] /NAAN; In-t prod. resursiv NAAN. Kyi'v: TOV «BARMY», No10.
19. Demchak I.M. ta in. (2018). Formuvannja pasporta sil'skoi' ob'jednanoi' terytorial'noi' gromady: metodychni rekomendacii' [Formation of a passport of a rural combined territorial community: methodical recommendations]. Kyi'v: NDI «Ukragro-promproduktyvnist'», 134 p.
20. Kravciv V.S., Zhuk P.V. (2016). Reforma administratyvno-terytorial'nogo ustroju: rezultaty, problemy, podal'shi dii'. [Reform of the administrative-territorial system: results, problems, follow-up actions]. Strategichna panorama. No 2, pp. 104–112.
21. Monitoring procesu decentralizacii' vlady v Ukraïni ta reformuvannja misceвого samovrjaduvannja, stanom na 10 travnja 2018 r. [Monitoring the process of decentralization of power in Ukraine and the reform of local self-government, as of May 10, 2018] / M-vo region. rozvytku, bud-va ta zhytlovo-komun. gosp-va Ukraïny. URL: <http://www.kmu.gov.ua>publich>article>
22. Pavlov O.I. (2009). Sil'ski terytorii' Ukraïny: funkcional'no-upravlins'ka model': monografija.[Rural areas of Ukraine: functional and management model: monograph.]. Odesa: Astroprynt. 344 p.
23. Metodyka formuvannja spromozhnyh terytorial'nyh gromad: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïny vid 08.04.2015 [Methodology for the formation of capable territorial communities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 8, 2015]. № 214. Oficijnyj visnyk Ukraïny. 2015. No 33, 963 p.
24. Praktychnyj posibnyk z pytan' formuvannja spromozhnyh terytorial'nyh gromad. [Practical guide on the formation of capable territorial communities.]. Kyi'v: Asociacija mist Ukraïny, 2017. 39 p.
25. Savkov A.P., Orlatogo M.K., Kuchera M.I. (2016). Publichne upravlinnja sil'skymy terytorijamy: navch. posib.[Public Administration of Rural Areas: Teaching. manual]. Kyi'v: Feniks. 336 p. (Serija «B-ka sil's'kogo golovy»).
26. Hvesyk M.A., Bystrjakov I.K., Klynovyj D.V. (2018). Finansovo-ekonomichnyj mehanizm kapitalizacii' pryrodnyh resursiv ob'jednanoi' terytorial'noi' gromady.[Financial and economic mechanism of capitalization of natural resources of the united territorial community]. Finansy Ukraïny. No 4, pp.19-40.

Ключевые составляющие сбалансированного развития сельского сектора Украины

Даниленко А.С., Крисанов Д.Ф.

Проанализированы глубокие изменения в развитии сельского сектора Украины со второй половины прошлого века. Сектор включает две составляющие: аграрную (сельское хозяйство и технологически связанные отрасли) и сельские территории (пространственную базу производства и расселения населения). Проанализированы проблемы и раскрыты перспективы функционирования сельского сектора в различных концепциях развития производительных сил. Обобщены объективные предпосылки и освещены необоснованные действия органов государственного управления в отношении сельского сектора в условиях плановой, переходной и рыночной экономики. Глубоко проанализированы и раскрыты особенности и роль обеих составляющих сельского сектора (сельской экономики и среды обитания сельского населения) в концепции взаимодополняющего аграрного и сельского развития, которая является ключевой на нынешнем этапе функционирования украинского общества и национальной экономики. В частности, развитие сельской экономики с учетом негативных трендов видится в отраслевой и продуктовой диверсификации производства на основе расширения возможностей действующих и создание новых фермерских и личных крестьянских хозяйств, размещения производственных объектов неаграрного направления, возрождение животноводческих отраслей, включая создание семейных молочных и овцеферм, промышленных животноводческих ферм и свиномкомплексов различной мощности, организации выращивания растениеводческой продукции с высокой долей ручной работы, внедрение современных способов агрологистики и тому подобное. Сельское развитие видится в обеспечении решения проблем сельского населения на основе использования ресурсного потенциала объединенных территориальных общин, а также по инициативе сельских (внутренних) общин с целью устранения асимметричности и качественного улучшения жизненной среды на основе повышения доступности базовых услуг для жителей населенных пунктов, которые не являются центрами ОТГ. С учетом негативной роли корпоративного сектора сельского хозяйства как фактора нисходящего тренда во всех составляющих сельского сектора практически с середины двухтысячных годов, комплиментарность развития его ключевых составляющих будет обеспечиваться на основе активного развития семейно-фермерского уклада, который выступает эффективным инструментом возрождения сельскохозяйственной деятельности в кризисных зонах, удаленных и периферийных сельских общинах, а также непосредственно способствует преодолению бедности и безработицы сельских жителей.

Ключевые слова: сельский сектор, сельское хозяйство, сельские территории, сбалансированное развитие, регионы, объединенные территориальные общины, сельские (внутренние) общины, семейно-фермерские хозяйства.

Key components of balanced development of the rural sector of Ukraine

Danylenko A., Krysanov D.

The deep changes in the development of the rural sector of Ukraine taking place since the second half of the last century have been analyzed. The sector includes two components: agrarian (agriculture and technologically related industries) and rural areas (production zonalbase and population settlement). The problems and prospects of the rural sector functioning in different conceptions of the productive forces development are analyzed. The objective preconditions are generalized and unreasonable actions of the state administration bodies concerning the rural sector in the conditions of the planned, transitional and market economy are highlighted. The peculiarities and role of both components of the rural sector (rural economy and the environment of the rural population) in the concept of complementary agrarian and rural development which is a key one at the current stage of Ukrainian society and national economy functioning is profoundly analyzed and disclosed. In particular, the development of the rural economy, taking into account negative trends, can be achieved through production sectoral and product diversification on the basis of expanding the existing and creating new farms, through

21. Моніторинг процесу децентралізації влади в Україні та реформування місцевого самоврядування, станом на 10 травня 2018 р./ М-во регіон. розвитку, буд-ва та житлово-комун. госп-ва України. URL: <http://www.kmu.gov.ua>publich>article>
22. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія. Одеса: Астропринт, 2009. 344 с.
23. Методика формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. № 214. Офіційний вісник України. 2015. №33. Ст. 963.
24. Практичний посібник з питань формування спроможних територіальних громад. Київ: Асоціація міст України, 2017. 39 с.
25. Публічне управління сільськими територіями: навч. посіб. / Савков А.П. та ін. за ред. А.П. Савкова, М.К. Орлатого, М.І. Кучера; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; НАДУ. Київ: Фенікс, 2016. 336 с. (Серія «Б-ка сільського голови»).
26. Хвесик М.А., Бистряков І.К., Клиновий Д.В. Фінансово-економічний механізм капіталізації природних ресурсів об'єднаної територіальної громади. Фінанси України. 2018. №4. С.19–40.

REFERENCES

1. Shepot'ko L.O. ta in. (1991). Ukrai'ns'ke selo: problemy i perspektyvy [Ukrainian village: problems and perspectives]. Kyi'v: Urozhaj, 240 p.
2. Vdovychenko M.H., Jakuba K.I., Orlatyj M.K. (1993). Social'ne vidrozhennja sela v umovah stanovlennja rynkovoї ekonomiky [The social revival of the village in the conditions of the emergence of a market economy]. Kyi'v: Urozhaj, 216 p.
3. Shepot'ko L.O., Prokopa I.V., Maksymjuk O.P., Jarovyj V.D. (1997). Selo: suchasna polityka i strategija rozvytku [Village: modern policy and development strategy]. Kyi'v: Instytut ekonomiky NAN Ukrai'ny, 380 p.
4. Shepot'ko L.O., Prokopa I.V., Gudzyn'skyj S.O., Jarovyj V.D. (2000). Sil's'kyj sektor Ukrai'ny na rubezhi tysjacholit': u 2 tomah. T.1. Potencial sil's'kogo sektora [Rural sector of Ukraine at the turn of the millennium: in 2 volumes. T.1. Potential of the rural sector]. Kyi'v: Instytut ekonomiky NAN Ukrai'ny, 465 p.
5. Shepot'ko L.O., Prokopa I.V., Gudzyn'skyj S. O., Jarovyj V.D. (2003). Sil's'kyj sektor Ukrai'ny na rubezhi tysjacholit': u 2 tomah. T.2. Social'ni resursy sil's'kyh terytorij [Rural sector of Ukraine at the turn of the millennium: in 2 volumes. T.2. Social resources of rural areas]. Kyi'v: Instytut ekonomiky NAN Ukrai'ny, 467 p.
6. Borodina O.M. ta in. (2010). Teorija, polityka ta praktyka sil's'kogo rozvytku [Theory, policy and practice of rural development]. In-t ekon. ta prognozuv. Kyi'v. 376 p.
7. Gejec' V.M., Jurchyshyn V.V., Borodina O.M., Prokopa I.V. (2011). Socioekonomichna modernizacija agrarnogo sektoru Ukrai'ny (konceptual'ni polozhennja). [Socioeconomic modernization of the agrarian sector of Ukraine (conceptual provisions).] Ekonomika Ukrai'ny, No12. pp. 4–14.
8. Borodina O.M. ta in. (2012). Socioekonomichnyj rozvytok sil's'kogo gospodarstva i sela: suchasnyj vymir [Socioeconomic Development of Agriculture and Rural Areas: A Modern Dimension]. In-t ekon. ta prognozuv. Kyi'v. 320 p.
9. Pavlov O.I. (2013). Identyfikacija sil's'kyh terytorij Ukrai'ny jak peryferijnyh: teorija ta praktyka. Social'no-ekonomichni problemy suchasного periodu Ukrai'ny [Identification of Rural Areas of Ukraine as Peripheral: Theory and Practice. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine]. Issue 6(104), pp. 20-27.
10. Borodina O.M. ta in. (2015). Polityka sil's'kogo rozvytku na bazi gromad v Ukrai'ni: naukova dopovid' [Community-Based Rural Development Policy in Ukraine: Scientific Report]. In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukrai'ny». Kyi'v. 70 p.
11. Prokopa I.V., Borodina O.M. (2015). Socioekonomichnyj rozvytok agrarnogo sektoru Ukrai'ny v umovah globalizacii'. Tendencii' rozvytku agrarnogo sektoru ekonomiky Ukrai'ny v umovah social'no-ekonomichnoi' ta politychnoi' nestabil'nosti [Socioeconomic development of Ukraine's agrarian sector in the conditions of globalization. Trends in the agrarian sector of Ukraine's economy in conditions of socio-economic and political instability]. Kyi'v, pp. 107–112.
12. Marmul' L.O. (2016). Metodychni pidhody do rozvytku sil's'kyh terytorij na zasadah decentralizacii' [Methodological approaches to the development of rural areas on the basis of decentralization. Economy of agroindustrial complex]. Ekonomika APK. No 7, pp. 80-86.
13. Valova produkcija sil's'kogo gospodarstva Ukrai'ny (u postijnyh cinah 2010 r.). Stat. zbirnyk: 1990–2010 [Gross agricultural output of Ukraine (at constant prices in 2010). Stat Collection: 1990-2010.]. Kyi'v: Derzhstat Ukrai'ny, 2012. 48 p.
14. Pro rezultaty audytu efektyvnosti vykorystannja koshtiv derzhavnogo bjudzhetu, sprjamovanyh na vykonannja derzhavnoi' cil'ovoi' programy rozvytku ukrai'ns'kogo sela na period do 2015 roku [On the results of the audit of the effectiveness of the use of state budget funds aimed at implementing the state target program for the development of the Ukrainian village for the period until 2015]. URL: www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/.../Bul_rozv_ukr_sel.pdf. 39 p.
15. Jedyna kompleksna strategija rozvytku sil's'kogo gospodarstva ta sil's'kyh terytorij na 2015–2020 roky. Strategiju pidtrymala Nacional'na rada reform na zasidanni 09.11.2015 [Integrated Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas for 2015-2020. The strategy was supported by the National Council for Reforms at the meeting on 09.11.2015]. 131 p. URL: minagro.gov.ua/node/16025.
16. Krysanov D.F. (2017). Innovacijno-tehnologichne zabezpečennja rozvytku pererobno-harchovyh galuzej [Innovative and technological support for the development of processing and food industries. Resource opportunities for the agrarian sector of Ukraine's economy: count. monograph]. Resursni mozhyvosti rozvytku agrarnogo sektora ekonomiky Ukrai'ny: kol. monografija / NAN Ukrai'ny, DU «In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukrai'ny». Kyi'v, pp. 271–353.
17. Borodina O.M., Shubravs'ka' O.V. etс/ (2018). Agrarnyj i sil's'kyj rozvytok dlja zrostannja ukrai'ns'koi' ekonomiky: nauk. dopovid' [Agrarian and rural development for the growth of the Ukrainian economy: sciences. report / Ed. Corr. National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyi'v, 152 p.

5. У зв'язку із становленням нової конфігурації місцевого самоуправління по лінії «ОТГ – сільські громади», розширенням їх повноважень та виконуваних функцій, суттєвим нарощуванням реальних і потенційних можливостей щодо збільшення фінансових надходжень до бюджетів ОТГ перед аграрною економічною наукою постала низка нових викликів та проблем, на які вона повинна оперативним чином надати адекватні відповіді. Серед ключових і нагальних необхідно вказати на такі проблеми:

– механізм передачі усіх земель, що знаходяться у межах ОТГ, у комунальну власність та їх розмежування між окремими населеними пунктами. Обґрунтування наукових підходів щодо передачі «нічийних земель», які виникли унаслідок обезлюднення сіл, суміжним поселенням;

– впровадження різних моделей сімейно-фермерського господарювання на «нічийних» землях з урахуванням інтересів місцевих об'єднань громадян – забезпечення економічного зростання і покращання життєвого середовища;

– розроблення фінансово-економічних механізмів й інструментів та їх спрямування на диверсифікацію економічної діяльності, включаючи й розміщення нових виробничих об'єктів позааграрного спрямування та ін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Українське село: проблеми і перспективи / Шепотько Л.О. та ін. За ред. Л.О. Шепотько. Київ: Урожай, 1991. 240 с.
2. Вдовиченко М.Х., Якуба К.І., Орлатий М.К. Соціальне відродження села в умовах становлення ринкової економіки / За ред. П.Т. Саблука, М.Х. Вдовиченка. Київ: Урожай, 1993. 216 с.
3. Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Максимюк О.П., Яровий В.Д. Село: сучасна політика і стратегія розвитку. Київ: Інститут економіки НАН України, 1997. 380 с.
4. Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Гудзинський С.О., Яровий В.Д. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: у 2 томах. Т.1. Потенціал сільського сектора. Київ: Інститут економіки НАН України, 2000. 465 с.
5. Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Гудзинський С. О., Яровий В.Д. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: у 2 томах. Т.2. Соціальні ресурси сільських територій. Київ: Інститут економіки НАН України, 2003. 467 с.
6. Теорія, політика та практика сільського розвитку/ Бородіна О.М. та ін. За ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І.В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2010. 376 с.
7. Геєць В.М., Юрчишин В.В., Бородіна О.М., Прокопа І.В. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення). Економіка України, 2011. № 12. С. 4–14.
8. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір/ Бородіна О.М. та ін. За ред. чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2012. 320 с.
9. Павлов О.І. Ідентифікація сільських територій України як периферійних: теорія та практика. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України, 2013. Вип. 6(104). С. 20-27.
10. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні: наукова доповідь / Бородіна О.М. та ін. За ред. чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук О.М.Бородіної, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук І.В. Прокопи, д-ра екон. наук О.Л. Попової; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2015. 70 с.
11. Прокопа І.В., Бородіна О.М. Соціоекономічний розвиток аграрного сектору України в умовах глобалізації. Тенденції розвитку аграрного сектору економіки України в умовах соціально-економічної та політичної нестабільності. Київ, 2015. С. 107–112.
12. Мармуль Л.О. Методичні підходи до розвитку сільських територій на засадах децентралізації. Економіка АПК, 2016. № 7. С. 80–86.
13. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.). Стат. збірник: 1990–2010. Київ: Держстат України, 2012. 48 с.
14. Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на виконання державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року. URL: www.ac-rada.gov.ua/doc catalog/.../Bul_rozv_ukr_sel.pdf. 39 с.
15. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки. Стратегію підтримала Національна рада реформ на засіданні 09.11.2015 р. 131 с. URL: minagro.gov.ua/node/16025.
16. Крисанов Д.Ф. Інноваційно-технологічне забезпечення розвитку переробно-харчових галузей. Ресурсні можливості розвитку аграрного сектора економіки України: кол. монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2017. С. 271–353.
17. Аграрний і сільський розвиток для зростання української економіки: наук. доповідь / Бородіна О.М. та ін. За ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2018. 152 с.
18. Крисанов Д.Ф. Інтеграція аграрного сектора України до внутрішнього ринку ЄС: виклики і зрушення. Продовольчі ресурси: зб. наук. пр. /НААН; Ін-т прод. ресурсів НААН. Київ: ТОВ «БАРМИ», 2018. №10.
19. Формування паспорта сільської об'єднаної територіальної громади: методичні рекомендації / Демчак І.М. та ін. Київ: НДІ «Укragenoproductivnists», 2018. 134 с.
20. Кравців В.С., Жук П.В. Реформа адміністративно-територіального устрою: результати, проблеми, подальші дії. Стратегічна панорама, 2016. № 2. С. 104–112.

виток в оглядовій перспективі стане важливим доповненням аграрного розвитку, що сприятиме зміцненню сталості сільського сектору України.

Висновки. 1. Концептуальні засади і принципи, на яких формувалися в 60-70-ті роки програми розвитку сільського господарства і сільських територій, були відірвані від тогочасних реалій. Догматичні підходи («неперспективні села», концентрація сільського розселення) не мали наукового підґрунтя, але негативний вплив на сільську поселенську мережу справляли заборона будівництва та закриття об'єктів соціальної сфери. Курс на реалізацію програм без забезпечення необхідними ресурсами провокувало розширення міграції сільського населення і обезлюднення більшості сільських поселень.

2. Деструктивні процеси охопили усю сільську поселенську мережу та продовжувалися до першої половини 80-их років включно і лише з другої половини проявився реальний патерналізм держави. Масштабні інвестиції в механізацію, електрифікацію та хімізацію сільського господарства і розбудову соціальної сфери села пригальмували руйнівні тенденції, але зупинити їх не змогли. З набуттям політичної незалежності Україна одночасно була скинута у вир глибоких економічних трансформацій і це супроводжувалося занепадом соціальної сфери села. Унаслідок цього аграрний сектор і село були відкинуті на рівень 50-60-их років. Економічна та аграрна криза продовжувалася практично до початку 2000-их років.

3. Тривалий перехід на ринкові засади господарювання супроводжувався руйнацією корпоративного сектору сільського господарства та погіршенням життєвого середовища сільського населення. Відхід держави від політики патерналізму щодо підтримки розвитку аграрного сектору і сільських територій спонукало до пошуку нових підходів на основі врахування вітчизняного, прогресивного європейського й американського досвіду та наукових концепцій українських і зарубіжних вчених. Плідною виявилася ідея щодо чіткого розмежування проблем у виробничій і соціальній сферах, а теоретичні засади, методичні підходи й практичні заходи щодо їх вирішення отримали назву аграрного та сільського розвитку. Асиметричність у підтримці вказаних напрямів, з одного боку, сприяла активному нарощуванню виробництва сільськогосподарської і харчової продукції та їх експорту, а з другого, – супроводжувалася погіршенням соціальних умов на селі, нарощуванням масштабів безробіття та розширенням контингенту бідного і знедоленого сільського населення. Отже, постала гостра необхідність внести суттєві зміни як у наукові засади, принципи й методичні підходи, так і в комплекс заходів практичного характеру та їх реалізації з метою подолання асиметричності життєвого середовища й вирівнювання темпів розвитку аграрної та сільської складових, які в нерозривній єдності й взаємодоповнюваності і становлять сільський сектор України.

4. На нинішньому етапі домінуючим став підхід щодо комплементарності (взаємодоповнюваності) аграрного (сільського господарства та технологічно пов'язаних й суміжних галузей) та сільського розвитку (сільських територій у контексті покращання життєвого середовища сільського населення). Аграрний розвиток включає оновлення матеріально-технічної бази господарств первинного виробництва на основі впровадження агроінновацій та відродження занепалих і стагнуючих галузей, які технологічно пов'язані із виробництвом продовольчої сировини, а також об'єктів позааграрного спрямування. До цього напрямку належить проведення інноваційно-технологічної модернізації підприємств переробно-харчової промисловості. Впровадження вимог технічних регламентів і національних стандартів у виробництво агрохарчової продукції виступає необхідною умовою інтеграції підприємств і господарств до внутрішнього ринку Європейського Союзу.

Сільський розвиток у нинішніх умовах базується на ключовому положенні про актуальну роль нової ланки низового управління – ОТГ і сільських громад, як самооб'єднання громадян, в реалізації власного потенціалу розвитку на основі активного залучення місцевих природних об'єктів і ресурсів. Це вимагає проведення ефективної роз'яснювальної роботи серед сільських жителів стосовно необхідності створення місцевих осередків самоуправління з метою ідентифікації інтересів населення у різних секторах економіки, соціальної інфраструктури, соціального обслуговування і транспортного сполучення, виокремлення проблем, які потребують пріоритетного вирішення, та пошуку джерел інвестування і необхідних ресурсів для їх реалізації. Одним із найпоширеніших природних ресурсів виступають сільськогосподарські угіддя, значна частина яких не включена в економічний обіг у кризових зонах та віддалених сільських громадах.

леними пунктами, природними ресурсами і навколишнім середовищем, соціальною сферою, населенням і трудовими ресурсами, соціальним захистом сільських жителів, виробничою сферою та ін. [19; 22-25]. З цією метою розроблено структуру і форму паспорта населеного пункту ОТГ та зведеного паспорта сільської ОТГ [19 с. 37-65, 67-86]. «Паспорт населеного пункту – це документ загального користування, який містить: соціально-економічну, демографічну, екологічну ситуацію, зайнятість населення, матеріально-технічне забезпечення, наявність та використання земельних ресурсів, об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури, інвестиційну привабливість громади та перспективи її розвитку. Він виступає інформаційним джерелом для оцінної характеристики рівня та якості життя населення, а також ухвалення місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування певних управлінських рішень» [19 с. 15].

Не торкаючись всього комплексу питань, які пов'язані повсякденною діяльністю органів управління ОТГ, доречно привернути увагу до тих проблем, що стали актуальними у зв'язку із проведенням АТР й гострою необхідністю фінансового забезпечення реалізації закріплених за громадами функцій. У цьому відношенні виокремилися кілька важливих напрямів, включаючи формування фінансово-економічного механізму [26], зокрема:

- розмежування земель державної і комунальної власності, а також визначення меж сільськогосподарських угідь, прилеглих до сільських населених пунктів, що були відчужені у державну власність і які необхідно повернути сільським громадам;

- розроблення сучасних науково-методичних підходів щодо формування та структури фіскального механізму наповнення місцевих бюджетів ОТГ з урахуванням нових методичних підходів, на яких базується євроінтеграційна модель управління природними об'єктами і ресурсами, й отримання доходів суб'єктами господарювання, які їх використовують за проведення господарської діяльності. Зокрема, структура фінансово-економічного механізму децентралізованого управління природними активами територіальних громад включає: бюджетне вирівнювання (дотації та міжбюджетні трансферти), фіскальне наповнення (податки, квазіподатки та парафіскальні платежі), публічно-приватне партнерство (концесії, компанії зі спеціальними правами запозичення та дівестиції) [26, с. 35–37];

- удосконалення власної фінансової бази для оподаткування та підготовка пропозицій щодо її розширення за рахунок природних ресурсів і корисних копалин, що знаходяться в межах ОТГ, з урахуванням їх загальнодержавного чи місцевого підпорядкування та необхідності виокремлення частки громад в доходах (податках) від їх використання суб'єктами господарювання, а також запровадження місцевих податків;

- капіталізація природних ресурсів і корисних копалин на основі децентралізації управління та ідентифікації прав власності органів місцевого самоврядування з метою подальшої їх трансформації в активи ОТГ тощо.

б) Місцевий рівень – об'єктивізація внутрішніх громад (виявлення та встановлення кордонів між селами або окремими частинами населених пунктів, які територіально локалізовані), пошуки неформальних лідерів та розвиток лідерських прагнень у членів сільських громад. Це необхідно проводити з метою виявлення та усунення тих проблем, що заважають розвитку сільських громад чи погіршують умови життя сільському населенню. Однак з погляду вирішення проблем, що потребують залучення ресурсів ОТГ, а також з інших джерел, завдання надзвичайно ускладнюється: необхідно створювати із сільської громади або групи громадян юридичну особу, яка буде вирішувати різнопланові завдання на місцевому рівні. Отже постає завдання інституційного виокремлення одиниць низового рівня, наділення необхідними повноваженнями й пошуку відповідних механізмів координації їх сумісної чи обособленої діяльності тощо.

Відродження аграрної та позааграрної діяльності в кризових зонах й периферійних сільських громадах, поліпшення життєвого середовища сільського населення стане об'єктивним індикатором ефективності і результативності переходу на нову модель адміністративно-територіального устрою, гармонізації інтересів суб'єктів господарювання, ОТГ і сільських спільнот низового рівня та забезпечення взаємодоповнюючого аграрного і сільського розвитку. Нині сільський розвиток перебуває на стадії інституційного формування, а територіальні громади – в процесі поступового оволодіння закріпленими функціями та організації ефективного управління природними об'єктами і ресурсами. Враховуючи реальну динаміку сільський роз-

них, як виразників місцевих інтересів. У цьому зв'язку доцільно відзначити, що ідея сільських громад в Україні лише починає формувати свій нормативно-правовий простір. Вже є певні прояви самоорганізації сільських жителів на мікрорівні, але цього досвіду недостатньо для ґрунтовного аналізу та формування адекватних висновків. У цьому зв'язку доречно звернутись до тих ключових положень, які сформулювали українські вчені, з тим, щоб мати максимально повну та об'єктивну характеристику зрушень, на які ми будемо сподіватися. Отже, «сільський розвиток на базі громад – це розвиток, орієнтований на формування засад сталості, створення довгострокових спроможностей громад самостійно справлятися з майбутніми викликами і можливостями. Це – ланцюг дій, у процесі яких громади візуалізують, ініціюють і реалізують власні ідеї щодо покращання повсякденного життя. Це – діяльність самих громад для себе, яка спрямована на реалізацію економічних можливостей громади, покращення соціальних умов і навколишнього середовища її життєдіяльності. Отже, сільський розвиток на базі громад – це цілеспрямована зміна інституційних, економічних, екологічних, демографічних, соціальних, культурних, побутових та інших умов у сільській місцевості у напрямі зростання рівня та якості життя населення. Зміни здійснюються самими громадами на основі наділення їх правами власності/користування, ефективного використання і контролю над локальними ресурсами, забезпечують подолання бідності, а не більш комфортне існування в її умовах» [10, с. 3].

Але, як свідчить практика 2015-2018 років, реальні фінансові важелі в умовах децентралізації держава передає новій низовій ланці місцевого самоврядування – об'єднаним територіальним громадам (ОТГ). Ось чому, на нашу думку, створення сільських громад реально може проходити лише в контексті проведення адміністративно-територіальної реформи. Із 2014 р. було заплановано проведення поетапного укрупнення низової ланки (сільських, селищних та міських рад, кількість яких до об'єднання становила 11519 од.) та створення ОТГ, зокрема: 975 ОТГ (затверджено Кабінетом Міністрів України), але інша пропозиція була знизу – 1206 ОТГ (схвалено обласними радами) [20, с. 108]. Неодноразові спроби проведення АТР у різній формі закінчувалися невдало, але після інтенсивного підготовчого періоду (2014 р.) у 2015 р. було створено 159 ОТГ, потім 209 та 330 і у 2018 р. (станом на 10.05.2018) – 33 об'єднані територіальні громади.

Зазначимо, що за результатами моніторингу [21] утворено 731 ОТГ (60,6 % від 1206 ОТГ, що були схвалені обласними радами), в яких об'єднано 3399 базових громад (31,1 %), отже, залишилися необ'єднаними 7540 базових громад (68,9 % від їх загальної кількості). Ще 26 громад звернулися до ЦВК України стосовно призначення перших виборів. Середня кількість рад базового рівня, які об'єдналися в одній ОТГ, становить 4 од., а середня чисельність населення однієї ОТГ – 11051 особа. Площа сформованих ОТГ становить 180,0 тис. кв. км, в яких налічується 6,4 млн. жителів (відповідно 32,2 % від загальної площі і 18% від загальної кількості населення України). Отже, хоча найважливіша складова – створення мережі ОТГ – вже пройшла середину, однак за іншими індикаторами – показники нижче. У зв'язку із відставанням від графіка створення ОТГ кінцевий строк реформування адміністративно-територіального устрою України перенесено на 2020 рік.

У цьому зв'язку постає низка нових завдань для вже створених ОТГ, а особливо тих, що розташовані в кризових зонах або включають їх частини, по лінії «ОТГ – сільська (внутрішня) громада». Їх можна систематизувати за різними ключовими проблемами і на цій основі виділити два рівні: а) локальний (ОТГ) і б) місцевий (сільських громад). Розкриємо основні функції і повноваження для вказаних рівнів управління та проаналізуємо особливості об'єкта управління – сільських територій різного масштабу.

а) Локальний рівень – оволодіння у повному обсязі сформованими ОТГ покладеними на них функціями, природними і фінансовими ресурсами, що знаходяться (будуть знаходитись) у їх власності чи розпорядженні. Об'єднані територіальні громади можна структурувати за ієрархією їх центрів: міські громади – 105 од. (14,4 %), селищні – 230 од. (31,7 %) і сільські – 392 од. (53,9 %). Об'єднання відбулося навколо точок економічної активності, якими є міста районного значення, селища та потужні села, які повинні стати центрами зростання для сільських територій [19, с. 10]. Необхідно підкреслити, що стосовно закріплених за органами управління ОТГ функцій, то вже розроблено низку чинних нормативно-правових актів, опубліковано значний перелік методичних рекомендацій та нормативно-довідкової літератури, в яких детально розкриваються та аналізуються питання організації публічного управління сільськими територіями та її складовими, зокрема: насе-

становлення ринкової економіки та із урахуванням спадних трендів минулого розвитку і яку можна буде творчо використати для наступних періодів, а також для іншого рівня узагальнення, зокрема об'єднаних територіальних громад. Не торкаючись вихідних теоретичних положень і методичних підходів цієї роботи відзначимо, що комплексна типологія сільських територій за умовами сільського розвитку включала шість основних типів [9, с. 196-217], з яких два – кризовий та у передкризовому стані. За укрупненими оцінками, чисельність кризових сільських адміністративних районів у 2005 році становила майже 200 од., а в 2010-му – перевищила цю цифру (більше 40 % від їх загальної кількості). Отже, відбувається розповзання «кризових зон» по сільських територіях України і при формуванні ОТГ вказані зони або ж їх частини будуть включені до різних громад, центрами яких виступають (будуть виступати) сільські населені пункти, селища міського типу й міста різного ієрархічного рівня (від районного до обласного).

Зазначимо, що відмінний від наведеного вище методичний підхід було запропоновано при ідентифікації сільських територій як системи населених місць різних розмірів та адміністративного значення (закріпленого формального чи реального, тобто неформального). Цей підхід передбачає врахування не тільки їх розташування в географічному просторі на осі «центр – напівпериферія – периферія», а й оцінку рівня та динаміки їх розвитку у контексті дихотомії «село – місто» [9, с. 21].

Таким чином, враховуючи попередній досвід регулювання розвитку аграрного сектору та сільських територій, певні здобутки, реальні і потенційні втрати від несвоєчасного прийняття або взагалі неприйняття заходів з виправлення допущених перекосів та прорахунків перед українськими вченими на початку 2010-их років постало актуальне завдання: сформувати нові підходи до сільського розвитку із урахуванням досвіду країн-членів ЄС, зміщення не лише акцентів, але й суттєвої диверсифікації сфер і напрямів прикладання зусиль, а також розширення спектру ресурсів, місцевих активів та інституційних одиниць, які необхідно залучити до безпосередньої участі в їх реалізації. Виокремлюючи сутність сільського розвитку, вченими було запропоновано новий методологічний підхід для досягнення стратегічних цілей сталого розвитку аграрного розвитку і села, який базується на потенціалі місцевих громад та їх реальних спроможностях до вирішення власних проблем. Було встановлено, що «державна політика, націлена виключно на економічне зростання, здійснює абсолютно негативний вплив на сільські громади... Більш важливе значення має вміння селян використовувати місцеві активи, працювати спільно над відтворенням на сучасній основі сільського життя; їхня здатність вибудовувати і покращувати соціальні мережі; можливість удосконалювати власні професійні знання та перетворювати їх на інноваційні ідеї, втілювати ці ідеї у життя тощо. Результатом цього стануть не тільки робочі місця на селі, зростання доходів та функціонуєча інфраструктура, але також сильні сільські громади, здатні забезпечити сталий соціоекономічний розвиток села і які можуть успішно справлятися з постійними внутрішніми змінами і глобалізаційними викликами» [8, с. 10].

За визначенням науковців, сільський розвиток включає розвиток економіки села, сільських територій (агрорландшафтів, інженерної та соціальної інфраструктури) і, найголовніше – людини. Втрата державою патерналістської ролі спонукала до активного пошуку нових суб'єктів сільського розвитку, які повинні прийняти на себе функції із забезпечення реального впливу на процеси, що відбуваються на сільських територіях, спонукати до просування в обраному напрямі та для досягнення поставлених цілей. Зазначені функції спроможні прийняти на себе лише сільські (або внутрішні) громади – тобто самоорганізовані сільські жителі, які поділяють спільний життєвий простір (як правило, в межах одного села), об'єднані прагненням, готовністю і реальними діями до поліпшення його економічного, соціального та екологічного становища, які створили для цього групу взаємодії (ГВ) і визначили лідера з числа його членів [10, с. 63]. Процеси самоорганізації жителів сільських громад після проведення адміністративно-територіальної реформи зможуть отримати реальні імпульси для активізації формування сучасних умов для розвитку людини, підвищення якості чи усунення асиметричності життєвого середовища в сільських населених пунктах. Зусилля спрямовуватимуться на саморозвиток сільських громад на основі максимальної капіталізації місцевих активів, і перш за все усіх видів ресурсів: людського, соціального, природного, фізичного, фінансового, політичного, культурного [8, с. 214-257].

Зазначимо, що у світі вже сформовано як покрокові процедури самоорганізації жителів громад, так і процедури оволодіння правами і обов'язками, які об'єктивно будуть покладені на

тової диверсифікації у різних видах економічної діяльності, зокрема на основі розміщення виробничих об'єктів у сферах спорідненої та допоміжної відносно первинного виробництва діяльності, а також різних виробничих структур позааграрного спрямування.

2. Сільський розвиток на основі активного залучення до цих процесів об'єднаних територіальних громад і внутрішніх (сільських) громад. Оскільки має місце реальний дефіцит власного досвіду, то вказаний напрям потребує додаткового ґрунтового аналізу з метою підготовки конкретних пропозицій, а також розроблення економіко-організаційних механізмів та інструментів для їх практичної реалізації. Україна проголосила європейський вектор розвитку і тому пропозиції, з одного боку, мають враховувати методичні підходи ЄС до розвитку сільських територій, а з іншого, – вітчизняну специфіку та реальну картину зрушень і трансформацій на сільських територіях, динаміку змін і напрями трендів тощо. Зазначимо, що в ЄС питання розвитку сільських територій вирішуються з використанням інструментів Спільної аграрної політики (САП), яка впродовж тривалого періоду також пройшла значну еволюцію: територіальний підхід поступово трансформувалася на підходи, пов'язані зі структурною перебудовою галузей та пошуком ефективних компромісних рішень. Причому ключові рішення щодо підтримки аграрного сектору синхронізуються із відповідною підтримкою сталого розвитку сільських територій. Важливо, що враховуються як національна специфіка країн-членів Співтовариства, так і реальний стан сільських територій і не лише через призму діючих тенденцій і негативних наслідків минулого розвитку сільських районів, але з урахуванням принципу комплементарного розвитку (взаємодоповнення і взаємодії). Зокрема, в документі ЄС «Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС?» концептуальні засади територіального планування та просторового розвитку, які базуються на політичному принципі, згідно з яким багатші країни і регіони мають забезпечувати солідарність з біднішими країнами і регіонами, а також на економічному принципі, відповідно до якого нижчі обсяги виробництва в бідних країнах-учасниках і регіонах, або країнах і регіонах із високими рівнями безробіття є втратою потенціалу та можливості для ЄС у цілому [19, с. 5]. Для забезпечення сталого сільського розвитку, відкриття нових ринків та зміцнення економічного потенціалу країн-учасників передбачається стимулювання інвестицій у сільське господарство, сучасну інфраструктуру, інноваційну діяльність та занепадаючі сектори сільської економіки, надання кращої освіти та професійної підготовки для людей у слабких регіонах. З цією метою на національному й регіональному рівнях використовуються паралельно, залежно від конкретної ситуації, різні концепції розвитку сільських територій, а саме [12, с. 83-84]:

– концепція сільського розвитку в контексті загальної модернізації сільського господарства та агробізнесу загалом. За основу приймається галузева модель розвитку аграрного сектору і на неї спирається сільський розвиток. Сільські території розглядаються як сукупність ресурсів, місце проходження виробничих процесів та просторова база розвитку сільського господарства. Основна функція сільських територій – виробництво товарної сільськогосподарської продукції;

– концепція сільського розвитку, яка базується на зменшенні відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами і рештою секторів економіки (концепція зближення або перерозподільча модель). У ній сільські райони розглядаються переважно як слабозвинені, структурно відсталі від міських унаслідок впливу різних несприятливих чинників і тому вони потребують особливої підтримки: диверсифікації діяльності у найвідсталіших районах, прямої компенсації за рахунок держави впливу несприятливих чинників, непрямої підтримки тощо;

– концепція, яка базується на ідентифікації сільського розвитку із розвитком сільських районів та передбачає використання усіх ресурсів, що знаходяться на їх території (людських, природних, матеріально-технічних, ландшафтних тощо), а також інтеграцію між усіма компонентами і галузями на місцевому рівні (територіальна модель).

Зазначимо, що оскільки основним об'єктом сільських територій в ЄС виступали сільські райони, то такий підхід отримав своє продовження і в Україні. Зокрема, із залученням матеріалів суцільного обстеження сільських населених пунктів, які включали період 1996-2005 рр., було розроблено комплексну типологію сільських адміністративних районів. Вона базувалася на диференціації районів на основі систематизації фактів та встановлення основних типів явищ, які характеризують причини, поточні особливості розвитку та його перспективи. Цю роботу можна трактувати як важливу у теоретичному та методичному плані для складного періоду

нання у повному обсязі переліченого комплексу завдань виступає необхідною умовою забезпечення підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору та її відповідності європейським вимогам безпечності і якості з метою виходу вітчизняних продуцентів на ринки країн-членів Співтовариства і на цій основі інтеграції господарств первинного виробництва й переробно-харчових підприємств до внутрішнього ринку ЄС.

Отже, аграрний розвиток об'єктивно виступає виробничою домінантою процесу інтеграції суб'єктів підприємницької діяльності, що функціонують в аграрному секторі, до внутрішнього ринку країн-членів Європейського Союзу. Ця проблема в запропонованій авторами інтерпретації на нинішньому етапі отримує необхідне законодавчо-нормативне, регуляторне та акредитаційне забезпечення, які гармонізовані з європейськими та міжнародними вимогами. Також завершується формування і становлення вітчизняної системи ринкового нагляду, в основу якої покладено дотримання загальних законодавчих рамок Співтовариства з ринкового нагляду, і, згідно з чинними законодавчими актами, на початок 2020-их років вона набуде практичного втілення [18]. Фактично вищезазначене можна розцінити як пріоритетні завдання загальнодержавного рівня для практичної реалізації європейського курсу України в аграрному секторі економіки.

Водночас, специфіка первинного, а перш за все сільськогосподарського виробництва полягає у його розосередженості по території, що породжує безліч усіляких різнопланових комбінацій та просторових конфігурацій задіяних у ньому ресурсів: земельних, матеріальних, трудових, соціальних, інфраструктурних, рекреаційних, інформаційних, а також організаційно-правових форм підприємств і форм господарської діяльності. Особливу увагу в усьому комплексі проблем українські науковці звертають на основний засіб виробництва, який «через запровадження вільного ринку купівлі-продажу сільськогосподарських земель не зможе забезпечити досягнення сталого економічного зростання, посилення місцевого економічного та екологічного розвитку, функціонування локальних ринків, збереження робочих місць. Зняття мораторію на купівлю-продаж землі має передувати перегляд земельного законодавства на відповідність принципам відповідального управління земельними ресурсами в інтересах суспільства. Слід відмовитися від неоліберального підходу у земельній політиці оскільки земля, забезпечуючи фундаментальні права людей на безпечні та доступні продукти харчування, є не тільки особливим товаром, а й природним капіталом та життєвим простором для всього суспільства. Пріоритетами тут мають бути: збалансування аграрного і сільського розвитку через деконцентрацію землеволодіння і землекористування; допуск до ринку землі тільки соціально відповідальних інвесторів; використання еколого-рекреаційного потенціалу земельних ресурсів передусім в інтересах місцевих громад; створення загальнодоступної інформаційної системи моніторингу земельних трансакцій» [17, с. 8].

Практична реалізація зазначених пріоритетів має враховувати особливості розвитку конкретних сільських територій, різних за розмірами й конфігурацією, у поєднанні із розміщеними на них необхідними для виробництва ресурсами. Зважаючи на негативні тренди чисельності й структури сільського населення, подрібнення та згортання поселенської мережі унаслідок безлюднення сіл, що супроводжується збільшенням міжселенних розривів й виникненням «нічийних» земельних угідь, необхідно в кожному окремому випадку враховувати реальну ситуацію та підходити надзвичайно зважено. Ініціатива місцевих агровиробників (діючих фермерських й особистих селянських господарств) щодо розширення площ сільськогосподарських угідь, а також інших суб'єктів з тих, хто проявив бажання до створення нових виробництв на «вільних землях», має активно підтримуватись керівництвом ОТГ. При цьому обов'язково враховуються інтереси сільських громад з погляду створення нових робочих місць на засадах сімейного господарювання та організації із запровадженням агроінновацій виробництва конкурентоспроможної продукції. Особлива увага має бути приділена відродженню галузей тваринництва. Йдеться про створення сімейних молочних (на 5-20 голів), скотарсько-відгодівельних (5-30) й вівчарських (на 10-50 голів) ферм, організацію промислових молочних ферм (більше 200 голів), відгодівельних або ж з повним виробничим циклом свинокомплексів різної потужності, запровадження вирощування рослинницької продукції (ранньої, парникової, зеленої, нішової), яка характеризується використанням високої частки ручної праці, а також впровадження сучасних способів агрологістики з метою її своєчасної доставки споживачам. Водночас одним із важливих напрямів подолання аграрної моноспеціалізації виступає поглиблення галузевої та продук-

- унаслідок стрімкого зростання цін на пальне фактично припинено автобусне обслуговування жителів переважної більшості сільських населених пунктів і це супроводжувалося посиленням їх обосібленості, територіальної ізольованості та автономності розвитку, погіршенням доступності соціальних послуг для сільського населення тощо.

За таких умов підвищена увага українських вчених була зосереджена на соціоекономічному підході. В його основу покладена Концепція багатофункціональності сільського господарства, яка була сформульована Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 2008 році. Її виникнення пов'язано із деаграризацією економіки – тобто зменшенням частки сільського господарства у національній економіці і реальним зменшенням зайнятості населення у ньому. Зазначимо, що за 1990-2016 роки частка продукції сільського господарства у ВВП країни зменшилася на 2,4 вп (із 16,2 % (визначено розрахунково) до 13,8 %), зайнятості населення у сільському господарстві – на 2,5 вп (із 20,1 % до 17,6 %), але при цьому частка сільського населення у структурі населення України – лише на 1,7 вп (із 32,7 % до 31,0 %). Частина вивільненого із сільського господарства й інших галузей первинного виробництва сільського населення працездатного віку знаходить місце роботи у різних несільськогосподарських видах економічної діяльності та у галузях соціального обслуговування. Їх роль у сільській місцевості поступово підвищується, але це компенсує лише третину втрачених сільським населенням робочих місць [17, с. 9].

Отже, Концепція багатофункціональності сільського господарства спонукає до більш глибокого та всебічного дослідження місця і ролі людини, які вона виконує (почала чи повинна виконувати) у взаємозв'язаних сферах за їх об'єктивної взаємообумовленості та єдності. Йдеться про економічну, соціальну та екологічну функції, які покладаються на сільське господарство або у ширшому розумінні – на первинне виробництво у сучасних умовах. Чітке дотримання відповідних вимог при виконанні згаданих вище функцій може бути забезпечено лише за свідомої та безпосередньої участі людини у їх практичній реалізації. У цьому зв'язку вчені зазначають, що «Концепція багатофункціональності базується на визнанні сільського господарства специфічною сферою економічної діяльності, унікальною за різноманітними суспільними результатами, які вона може продукувати одночасно із виробництвом сільськогосподарської продукції. У процесі сільськогосподарського виробництва створюються не тільки харчові продукти, корми, волокна, агропаливо, лікарська та декоративна продукція, а й продукуються суспільні блага нетоварного характеру, такі як екологічні послуги, красоти ландшафтів, культурна спадщина тощо.... Вони можуть слугувати сферами диверсифікації економічної діяльності на сільських територіях, перетворюючись на специфічні види місцевих активів, капіталізація яких створює для сільських громад засоби існування поза межами виробництва сільськогосподарської продукції» [6, с. 20].

Таким чином, спираючись на викладене є достатньо підстав для висновку про те, що аграрна політика держави на нинішньому етапі має базуватись на науково обґрунтованому, збалансованому (чи пропорційному, залежно від конкретної ситуації) і взаємодоповнюючому поєднанні двох напрямів її реалізації – галузевого й територіального (або аграрного і сільського розвитку), тобто комплементарності. Вона «базується на узгодженні інтересів сільськогосподарського виробництва, сільських спільнот й сільської місцевості, які як відносно окремі самостійні підсистеми мають гармонійно взаємодіяти між собою у забезпеченні виконання галузевих і загальносуспільних функцій. У комплементарних агропродовольчих системах ефективно реалізується багатофункціональність сільського господарства і села» [17, с. 10]. Щодо нинішньої ситуації, то принцип комплементарності буде реалізовано за наступних підходів, а саме:

1. Аграрний розвиток на основі модернізації сільськогосподарського й технологічно пов'язаних виробництв з метою забезпечення переходу на європейську модель багатофункціонального розвитку. Включає наступні складові: оновлення матеріально-технічної бази господарств первинного виробництва (сільського, лісового та рибного); інноваційно-технологічну модернізацію переробно-харчових потужностей операторів ринку; впровадження в агропродовольче виробництво вимог національної системи технічного регулювання, яка є еквівалентною базовій моделі технічного регулювання, що функціонує в країнах-членах ЄС; впровадження на підприємствах аграрного сектору вітчизняної системи харчової безпеки, яка еквівалентна європейській моделі безпечності харчових продуктів і кормів для тварин; впровадження санітарних і фітосанітарних заходів у сільському господарстві згідно із європейськими вимогами. вико-

Отже, це свідчить про те, що відповідальність за розвиток сільських територій повністю перекладається на об'єднані територіальні громади, в яких представлено сільську складову, тобто внутрішні (або сільські) громади. Водночас ОТГ нині ще перебувають на стадії формування та оволодіння у повному обсязі покладеними на них функціями і ресурсами, що знаходяться (будуть знаходитись) у їх розпорядженні, включаючи природні, матеріальні, інфраструктурні, трудові й інші ресурси територій і об'єкти та інженерні комунікації, що забезпечують проведення господарської діяльності.

Однак повернемося до початку 2000-их років. Затяжний період виходу аграрного сектору із посттрансформаційної кризи не супроводжувався глибокими змінами та вагомими позитивними зрушеннями – у 2000 р. індекс продукції СГ становив 53,4 % (з неї сільськогосподарські підприємства (СГП) – 29,1 %, ГН – 111,3 %, а частка ГН – 61,5 %) та харчової промисловості (ХП) – 52,1 %, порівняно з 1990 р. Зазначимо, що у 2009 р., тобто на піку чергової фінансово-економічної та аграрної кризи, індекси продукції становили, відповідно: СГ 70,0% (з неї СГП – 48,3 %, ГН – 121,6 %, а частка ГП – 51,3 %) та ХП 108,1 % [13, с. 6; 16, с. 308–309]. Отже, спостерігалися певні позитивні зрушення і це спонукало до пошуку тих ключових складників, впливаючи на які можна буде повною мірою розкрити незадіяні можливості аграрного ресурсного потенціалу сільських територій. Зазначимо, що у 2017 р. індекс продукції становив: сільського господарства 91,3% та харчової промисловості 107,9 %, порівняно з 1990 р.

Повільне відродження сільського господарства вимагало від українських вчених пошуку нових наукових підходів на основі переосмислення ролі аграрного сектору і села у вирішенні ключових проблем суспільства, системного аналізу проблем, що гальмували ці процеси, та розроблення пропозицій до їх вирішення. Водночас на початку і в середині 2000-их років на сільських територіях домінували негативні тенденції, які були започатковані у попередні періоди, але справляли свій дестабілізуючий вплив і дотепер. Унаслідок інерціювання невирішених проблем у сільському секторі отримали надзвичайно складну ситуацію, де вирішальну роль відігравали наступні явища, чинники і тенденції, зокрема:

- низький рівень продовольчої безпеки країни загалом та його зниження унаслідок посилення дисбалансів у вирощуванні окремих видів сільськогосподарської продукції, а особливо значного скорочення обсягів виробництва продукції тваринного походження, що мало наслідком погіршення структури та зниження калорійності харчування для значного прошарку населення, включаючи, сільських жителів;

- формування економічних відносин ринкового типу в аграрному секторі ускладнювалося та обтяжувалося глибокими змінами у складі землевласників і землекористувачів та організаційно-правових формах господарювання, виникненням нових форм високотоварного виробництва (агрохолдингів, агрокорпорацій) і це супроводжувалося надмірною (виснажливою) експлуатацією ресурсів сільських територій чи виключенням окремих (людського капіталу) із господарського обігу взагалі, появою та нерегульованим вилученням різних видів ренти (екологічної, водної, політичної, податкової, земельної, транспортної тощо) мізерною кількістю потужних виробників сільськогосподарської і харчової продукції;

- погіршення життєвого середовища на селі набуло тенденційного характеру й охопило практично усі складові: матеріально-технічну базу галузей соціальної сфери та інженерної інфраструктури, систему соціального обслуговування сільських жителів і систему соціального забезпечення населення. Особливо гостро ці проблеми концентрувалися у населених пунктах, що розташовані в депресивних і периферійних сільських районах, які особливо потерпали від бідності й безробіття, а також унаслідок низького рівня заробітної плати в господарствах первинного виробництва;

- підйом аграрного виробництва у 2000-ні роки не супроводжувався розширенням сфери зайнятості сільського населення, а навпаки: і у галузях первинного виробництва, і у секторі позааграрної зайнятості (промислові види діяльності) на сільських територіях відбувалося невпинне зменшення чисельності зайнятих на постійній основі. Водночас усіх тих, кого скоротили за різних причин, статистика автоматично відносила до зайнятих в особистому селянському господарстві і тому спостерігається істотний розрив між офіційними даними щодо сільських безробітних і даними, які визначалися за методологією МОП (Міжнародної організації праці);

Зазначимо, що безпосередня участь трудових ресурсів (трудового потенціалу або людського капіталу) у первинному виробництві, включаючи ГН, є ключовою умовою ефективного господарювання. Якраз через об'єднання людського капіталу (розміщеного в населених пунктах) із залученими у виробництво природними, матеріальними й іншими ресурсами конкретної території відбувається реалізація не лише інтересів органів місцевого самоврядування (нині об'єднаних територіальних громад) загалом, але й безпосередньо сільського населення. У 2005 р. була спроба провести в Україні адміністративно-територіальну реформу (АТР) шляхом трансформації низової ланки місцевого самоврядування (об'єднання місцевих, тобто сільських, селищних і міських рад), але оскільки вона нав'язувалася «зверху», то не отримала підтримки «знизу». Із середини 90-их років в Україні ґрунтовно вивчають досвід країн-кандидатів на вступ до ЄС, які проводили необхідну підготовку і користувалися перевагами Співтовариства в частині підтримки переходу аграрного сектору на ринкові засади господарювання, а також за проведення АТР з метою закріплення за територіальними громадами основних повноважень щодо використання ресурсів на територіях, які будуть перебувати під їх юрисдикцією.

Водночас, враховуючи кричущі реалії кінця 90-их років науковці вважали, що необхідно загальмувати розповзання «кризових зон» по сільських територіях України. З цією метою пропонувалось розробити та реалізувати спеціальні заходи по подоланню депресивності аграрних територій, тобто районів демографічної і поселенської кризи [5, с. 59-60]. Ось чому Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року (затверджена постановою КМУ 19.09.2007 р. №1158) включала підрозділ «Державна підтримка розвитку депресивних сільських територій», де передбачено реалізувати низку конкретних заходів, зокрема:

а) удосконалити законодавство в частині врахування специфіки розвитку депресивних сільських територій;

б) розробити та здійснити заходи щодо надання державної підтримки сільським населеним пунктам і адміністративним районам, що належать до депресивних сільських територій;

в) запровадити надання гарантій і пільг особам (сім'ям), що проживають на депресивних сільських територіях, а також тим, що будуть в установленому порядку переселятися на такі території, з метою відродження сільськогосподарського виробництва та інших видів діяльності. На стимулювання розвитку депресивних територій було передбачено надання понад 0,5 млрд. грн. За результатами аудиту використання коштів державного бюджету, спрямованих на виконання зазначеної Програми, за 2008-2015 рр. (9 міс.), було встановлено, що профінансовано і використано лише половину (64,0 млрд грн) від запланованого обсягу (128,2 млрд грн), у т.ч. на розвиток соціальної сфери та сільських територій – 4,1 % (2,6 млрд грн, або 12,4 % від прогнозованого обсягу на цей напрям – 21,0 млрд грн), але на стимулювання розвитку депресивних територій – кошти не виділялися взагалі [14, с. 14–18].

Отже, за відсутності ефективних механізмів та ресурсного забезпечення проблеми сільського розвитку не отримали належної фінансової та організаційно-практичної підтримки і тому ситуація набула ознак профанації (зневажливого ставлення до кричущих проблем розвитку села). Нині чинна Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки. У ній, з огляду на глибину і складність проблем сільських територій, брак досвіду реалізації такої політики в Україні та обмеженість державного фінансування, запропоновано стратегічний пріоритет 7. Сільський розвиток – відродження українського села спрямувати на підтримку розвитку сільського господарства та сільської місцевості за чотирма критично важливими напрямками [15, с. 64–65]:

– формування необхідної інституціональної, правової та стратегічної бази аграрного сектору для реалізації політики розвитку сільських територій;

– формування Рамкової політики інвестування (РПІ) підтримки з метою зміцнення та підвищення конкурентоспроможності малих агровиробників;

– формування РПІ підтримки суб'єктів несільськогосподарської діяльності задля стимулювання створення доданої вартості та диверсифікації господарської діяльності у сільській місцевості;

– формування РПІ, що стимулює організацію та мобілізацію ресурсів сільських територіальних громад та розвиток державно-приватного партнерства за участю сільських громад, аграрних підприємств, представників громадянського суспільства та місцевих органів влади.

досить «розкішний букет» різнопланових негативних наслідків. Оскільки соціальні процеси відзначалися великою інерційністю і масштабністю та додатково підсилювалися економічними реформаціями, то негативні тенденції в аграрному секторі набували незворотного характеру та поширювалися навіть на відносно благополучні у цьому відношенні області, райони і сільські ради. У результаті отримала розвиток тенденція збільшення масиву деградуючих сіл, а також формування занепадаючих аграрних територій [5, с. 47-62]. За матеріалами обстеження сільських населених пунктів, у 1996 р. було виділено 7,75 тис., у 2001 р. – 7,1 тис. деградуючих поселень (із 28648 сіл). До деградуючих запропоновано відносити поселення з часткою мешканців пенсійного віку понад 50 %, а в малих (до 200 осіб) – понад 40 %. За оцінками науковців [5, с. 51-54], зменшення категорії деградуючих сіл могло відбутися за рахунок впливу різних чинників (повного відмирання, приєднання до іншого поселення, зміни демографічної ситуації, що спровокувало перехід до іншої категорії), але з урахуванням негативних тенденцій природного руху сільського населення загальна ситуація погіршувалася, а не покращувалася. Серед деградуючих поселень було виділено дві підгрупи: 1) умираючих (з особливо складною демографічною ситуацією) – 48,7 % та 2) занепадаючих – 51,3 %. До цього додамо, що на початку 90-их років налічувалося 112, в середині – 121, а на початку нинішнього століття – 135 сільських адміністративних районів демографічної і поселенської кризи (із 490 сільських районів). В зону гострої демографічної і поселенської кризи ввійшли області північно-східної України: Чернігівська, Сумська, Полтавська, Харківська. Фактично це суцільна кризова зона [5, с. 57].

Набуття політичної незалежності й розбудова системи державного управління в Україні співпали у першій половині 90-их років із виникненням та негативним впливом низки факторів, зокрема: гіперінфляція, знецінення коштів на рахунках підприємств і вкладів населення, катастрофічне скорочення фінансування соціальної сфери села та згорання соціального обслуговування сільського населення, поширення безробіття та інше, і це загалом свідчило про виникнення та загострення фінансово-економічної і аграрної кризи. Проведення аграрної та земельної реформ носило затяжний характер, супроводжувалося «відмиранням» колективних форм господарювання та становленням нових: корпоративних формувань різних організаційно-правових форм (підприємства, господарські товариства, виробничі кооперативи), фермерських і селянських господарств товарного спрямування, вертикально інтегрованих структур тощо. Аграрна криза затяглася до кінця 90-их років і лише з початком нинішнього століття з'явилися перші ознаки виходу із рецесії. У процесі переходу від радянської моделі господарювання до ринкової значною мірою було zdeформовано мережу об'єктів соціально-культурного призначення, занедбана або ж припинена їх діяльність, а низький рівень доходів змусив сільських жителів перейти на самообслуговування. Глибокі та руйнівні трансформації в економічному базисі та потужні потрясіння в соціальній сфері поставили перед необхідністю розроблення принципово нових наукових засад і практичних підходів до розвитку сільських територій.

Аграрна галузь наприкінці 90-их років опинилася у найнижчій точці розвитку – 48,6 % валового виробництва продукції сільського господарства (СГ), порівняно з 1990-им роком, у т.ч. частка господарств населення (ГН) становила 57,0 % [13, с. 6]. Перші ознаки виходу із аграрної кризи базувалися на включенні у виробництво та використанні ресурсів, які випали із господарського обігу і «простоювали». Зокрема, розширення площі земельних ділянок та залучення незадіяної робочої сили в ГН мали результатом приріст валової продукції за чотири роки на 20,8 млрд грн (26,6 %) і це збільшило їх частку у валовому виробництві продукції сільського господарства на 9,3 % – до 66,3 % (2003 р.), хоча індекс продукції по галузі загалом підвищився лише на 4,4 % – до 53,0 % [13, с. 6].

Зважаючи на те, що і соціальні процеси, і негативні тренди в аграрному секторі мали і мають величезну інерційність, то об'єктивно, що на початку нинішнього століття підвищена увага провідних українських науковців була зосереджена на соціальних ресурсах сільських територій. Вони виходили із того, що «соціальні ресурси (фр. *ressource* означає допоміжні засоби) беруть участь у процесі суспільного виробництва через забезпечення відтворення робочої сили. Тому головним елементом соціальних ресурсів села є його жителі – сільське населення. У складі останнього центральне місце належить особам, здатним до праці – трудовим ресурсам. Отже, трудові ресурси є складовою одночасно соціальних і економічних ресурсів суспільства, що, на нашу думку, і є тією сполучною ланкою, що зумовлює взаємозалежність його економічного і соціального розвитку» [5, с. 6].

директивна установка на інтенсифікацію аграрного виробництва та нарощування випуску сільськогосподарської продукції, яка базувалася на виснажливому використанні ресурсів сільських територій, що супроводжувалося подальшою деградацією людського капіталу та перманентним зниженням природної родючості ґрунтів, повністю себе дискредитувала і це ставило перед необхідністю прийняття та реалізації комплексу практичних заходів по реальному покращанню ситуації в сільському секторі.

Отже, з одного боку, визнання критичної ситуації в аграрному секторі колишнього Союзу стало каталізатором прийняття Продовольчої програми СРСР (1982 р.), а з другого, стало інструментом і механізмом, що спонукав включення усіх причетних до цього директивних органів та державних структур до практичної діяльності із забезпечення досягнення вагомих результатів у виробництві сільськогосподарської і харчової продукції. З цією метою було розроблено аналогічні програми по усіх областях, районах і навіть сільських радах й аграрних підприємствах, а результати їх виконання чітко контролювалися директивними і державними органами. Сільськогосподарським виробникам направлялася техніка з компенсацією половини вартості за рахунок бюджету, також за рахунок бюджету фінансувалися програми меліорації та покращання стану ґрунтів. Реалізація місцевих продовольчих програм підкріплювалася нарощуванням обсягів соціально-культурного, житлово-комунального та шляхового будівництва, введенням у дію багатьох об'єктів соціального і виробничого призначення. Нові об'єкти і сучасні форми задоволення соціальних потреб відчували на собі жителі дуже багатьох сіл. На цій основі відбувалося реальне покращання соціального обслуговування сільського населення. Це сприяло гальмуванню процесів міграції сільських жителів у міста, у низці сільських районів виникли осередки тяжіння (населені пункти), куди повертались колишні сільські мігранти за умови, що їм надавали житло та постійну занятість. Незважаючи на недоліки та адміністративні перегини це і була практична реалізація концепції місто – село для сільського сектору України.

Реалізація державою принципу патерналізму відносно сільського сектору свідчило про те, що вона почала «віддавати селу борги» з метою вивести його на сучасний рівень розвитку. Друга половина 80-их років – найвагомий період активного впливу держави на розвиток аграрного сектору і сільських територій. Практичні результати: відчутне покращання умов життя сільського населення, створення необхідних передумов для стабільного та ефективного розвитку сільського господарства, як гаранта продовольчої безпеки країни. Зазначимо, що практично до кінця 1991 р. Україна перебувала у складі колишнього Союзу і на неї покладалась функції по постійному нарощенню виробництва та забезпеченню населення основними видами продовольства. Ці потреби забезпечувалися із значною напругою, яка була наслідком доведення необґрунтованих планових завдань до України загалом й сільськогосподарських підприємств, зокрема, та адміністративного тиску на виробників для їх безумовного виконання.

Ситуація кардинально змінилася із набуттям Україною політичної незалежності (серпень 1991 р.) та припиненням існування колишнього Союзу (грудень 1991 р.). Усі важелі управління Україною перемістилися із Москви до Києва, але залишилися чинними багато економічних зв'язків між екс-радянськими республіками та між підприємствами, що були розташовані на їх території. Відбувся не просто розпад Союзу, а всієї економічної системи, відмирання економічних механізмів та інструментів, на яких вона трималася і забезпечувалося її функціонування. За таких умов Україна повинна була сформулювати власні механізми управління національною економікою, включаючи аграрний сектор й забезпечити її стабільний та ефективний розвиток. Однак унаслідок обвального переходу на принципово нові економічні та соціальні умови постало безліч викликів та гострих і складних проблем, вирішити які було просто неможливо в історично короткі строки. Стосовно аграрного сектору постало питання проведення аграрної та земельної реформ, забезпечення переходу економіки від планово-директивної системи до моделі соціально орієнтованого ринкового господарювання. Зважаючи на відсутність практичного досвіду більшість основних важливих рішень приймалися методом проб і помилок, які на наступному етапі давали про себе відчутно знати. Механізми, форми, засоби та інструменти, які активно та ефективно використовувалися у 80-ті роки, приказали «довго жити». Ось чому і економічні, і соціальні процеси проходили значною мірою стихійно, а вплив держави був обмеженим.

Отже, в 90-ті роки на соціальні «із затьяжною біографією» процеси (демографічні, міграційні, поселенські) наклалися фактично стихійні економічні трансформації і в результаті це давало

лого століття, із застосуванням загальних і спеціальних методів наукового пізнання, зокрема: історико-логічний – для розкриття еволюції та сутності деструктивних процесів, що проходили у сільському господарстві та в сільській місцевості; суб'єктно-об'єктний – для виявлення та оцінювання ролі державних структур, органів місцевого самоуправління й громадських (фахових) об'єднань, а також інструментів і механізмів, із використанням яких вони здійснювали регулювання розвитку сільського сектору України в умовах планової, перехідної та ринкової економіки; структурно-функціональний та економіко-статистичний – для визначення інституційного середовища, в якому функціонують інструменти і механізми регулювання розвитку сільського сектору, та виявлення тенденцій і зрушень у розвитку його основних складових – аграрної та сільської тощо.

Основні результати дослідження. З наукового погляду проблеми розвитку сільського господарства і сільських територій почали всебічно аналізувати з прийняттям програмного курсу правлячої партії на подолання суттєвих відмінностей між містом і селом: аналіз реального стану, пошук можливих шляхів згладжування (подолання) зазначених відмінностей, оцінювання ситуації із виконанням сільським господарством основної функції, тобто забезпечення населення продовольством, та обґрунтування ключових напрямів нарощування продукції тощо. У процесі просування по накресленому курсу з початку 60-их років було апробовано кілька різнопланових концепцій, які системно та послідовно і з необхідними коментарями можна подати наступним чином:

– концепція перспективних (опорних або центральних) сіл, практична реалізація якої звелася до заборони нового будівництва та закриття об'єктів соціальної сфери в «неперспективних» (середніх, малих і дрібних) населених пунктах і це спровокувало розширення масштабів міграції сільських жителів. Принцип «високомеханізованому сільському господарству повинні відповідати висококонцентровані форми розселення» став домінуючим за розроблення проектів районного планування та у практичній діяльності органів державного управління. Вкажемо, що надії, які поклали на механізацію та автоматизацію сільського господарства, не справдилися;

– концепція розосередженого розміщення продуктивних сил у поселенській мережі та виникнення на цій основі міжселенних зв'язків. У результаті поступово долається автономність населених пунктів, а виникнення інтеграційних процесів сприяє формуванню взаємозв'язаних систем поселень. Системоутворювальні процеси спочатку охопили міську місцевість, а пізніше поширилися на сільськогосподарське виробництво та населені пункти, де розташовувався людський капітал, а отже і на сільські території. За таких умов принцип «точкової концентрації» аграрного виробництва логічно був замінений принципом «територіальної концентрації», а виробництва сільськогосподарської продукції розглядалося як складний, розгорнутий у просторі і тривалий у часі технологічний процес. Розпороченість людського капіталу по населених пунктах, розміщення у них різних виробничих об'єктів стало розглядатися як необхідна і важлива умова безперервного функціонування аграрного виробництва. Водночас концепція територіального розміщення продуктивних сил сільського господарства не була закріплена реалізацією комплексу практичних заходів і тому сільський сектор розвивався стихійно без помітних регулюючих зусиль з боку держави;

– концепції перспективного розселення (Генеральна схема розселення на території колишнього Союзу, регіональні або групові системи розселення, єдина система розселення на території Союзу, соціально-економічне районування території України), а також дві концепції перспективного розвитку села: аграрного (в системі промислове – аграрне виробництво) або сільського (у дихотомії місто – село) сектору суспільства (академік Т.І. Заславська) та соціально-економічної системи місто – село (професор Л.В. Нікіфоров). Реалізація останніх спричинила зняття обмежень щодо розвитку сільських населених пунктів і вони отримали право на подальше функціонування та забудову, однак це не знайшло втілення на практиці: міграційні установки сільських жителів не змінилися, із сільської місцевості активно мігрувала молодь, але помітних зусиль держави щодо виправлення негативних трендів не спостерігалося. Унаслідок збезлюднення під питання було поставлено функціонування значної частини дрібних сіл і хуторів, а малі та середні сільські поселення продовжували активно втрачати своїх жителів. У результаті частина земель випала із господарського обігу, відбувалося їх забур'янення та заліснення чагарниками, а отже і природні ресурси, і людський капітал на сільських територіях кількісно скорочувалися, якісно погіршувалися та збіднювалися. Водночас